

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL XXII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 24-25 NOIEMBRIE 2012)

GIULA, 2013

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Tiberiu Herdean

Publicație subvenționată de:
Ministerul Resurselor Umane

ISBN 978-615-5369-03-2

CUPRINS

Cuvânt de deschidere	5
<i>Cornel Sigmirean</i> : Italia și construcția națiunii române	8
<i>Nicolae Bocșan, Ion Cârja</i> : O identitate românească de frontieră: canonicul Ioan Boroș de la episcopia greco-catolică de Lugoj (1850–1937)	26
<i>Maria Berényi</i> : Budapeșta românească în urmă cu o 100 de ani	40
<i>Vasile Dobrescu</i> : Memoriile unui student la Viena – Iuliu Moisil	82
<i>Mihaela Bucin</i> : „Academia Csillag”. Intelectuali români în închi- soarea din Seghedin	102
<i>Tibor Hergyán</i> : Proza lui M. Blecher	114
<i>Ana Borbély</i> : Aspecte istorice, sociale și identitare în alegerea prenamelor la românii din Ungaria	141
<i>Iulia Mărgărit</i> : Vocabularul dialectal, modalitate de definire identitară a locutorului (cu referire la graiurile românești din Ungaria)	156
<i>Maria Marin</i> : Despre raportul scris–oral într-un text „dialectal” din Micherechi	166
<i>Elena Csobai</i> : Comunitatea românească din Darvaș	178
<i>Emilia Martin</i> : Conviețuirea minorităților etnice din Aletea	187
<i>Maria Tătar-Dan</i> : Viața cotidiană într-un oraș al fostului Imperiu austro-ungar: Reghinul Săsesc	196
<i>Elena Rodica Colta</i> : Rolul cărturarilor de țară în susținerea vieții spirituale a satelor românești din imperiu	206
<i>Gabriel Moisa</i> : Grupuri anticomuniste din județele Bihor și Arad în primii ani ai regimului comunist	216

Cuvînt de deschidere***Stimați Oaspeți,
Dragi Colegi!***

Doresc să Vă mulțumesc pentru că ați acceptat generos invitația noastră de a participa la a XXII-a ediție a Simpozionului organizat de Institutul nostru. În subvenționarea evenimentului, ne-a venit în ajutor două autogovernări românești: cea din sectorul II din Budapesta și cea din orașul Giula. Se cuvine să le mulțumesc și pe această cale. Gestul autogovernărilor pomenite, plin de responsabilitate intelectuală și morală, a făcut posibil și în acest an ca tradiția organizării simpozioanelor să nu se întrerupă. Totodată, doresc să mulțumesc Autogovernării Românești din județul Bichiș și celei din sectorul II din Budapesta pentru finanțarea publicațiilor noastre anuale (*Simpozion, Izvorul și Lumina*), editate de Institut.

La ce bun un Simpozion, o carte, o publicație? – se poate întreba cineva, iar eu răspund: o comunitate care nu lasă urme, este ca și inexistentă, pierdută în neant, fără memorie, confiscată de gândire și preocupări rudimentare. Pentru că forma de respect și prețuire reală față de înaintașii noștri este conservarea și punerea în valoare a inestimabilelor comori culturale și spirituale; de artă veche, etnografie și folclor. De fapt, asta își propune Institutul: prin cultivarea și înțelegerea în spirit actual al valorilor noastre din trecut, reafirmă tradițiile pentru generațiile noastre de azi și mâine.

Pe lângă promovarea culturii, cercetătorii și-au trasat, drept scop, cercetarea și valorificarea trecutului istoric și cultural, ale tradițiilor românilor de pe aceste meleaguri. Institutul publică, an de an, volume și reviste cu scopul de a prezenta imaginea spirituală a comunității românești din Ungaria. Ne-am dori, evident, ca volumele îngrijite de noi să fie primite și răsfoite cu interes.

Publicațiile, cărțile noastre sînt editate în cea mai mare parte în

limba română, limbă pe care dorim să o păstrăm cu orice preț. În această ordine de idei, ne alăturăm celor spuse de Constantin Noica: „Ar merita să facem astfel încât să ne prezentăm cu limba noastră la judecata istoriei, atunci când năzuințele de unificare ale oamenilor și cerințele de uniformizare ale lumii mașinilor vor chema limbile naturale să spună ce drept de viață mai au. Cu limba noastră, noi dăm aceea iscusită oglindă a minții omenești, în care gândul de totdeauna și omul de pretutindeni să-și vadă chipul. Dacă graiul nostru spune lucruri ce nu s-au rostit în alte limbi, atunci suntem datori lumii, dar ne suntem datori și nouă să-l păstrăm viu”.

Știm cu toții că memoria colectivă nu este identică cu suma memoriilor individuale, ci este rezultatul unei permanente renegocieri și interacțiuni între grupuri și indivizi. Intră în joc, așadar, felul în care prelucrăm trecutul și îl administrăm în relația noastră cu prezentul, dar și în relația noastră cu ceilalți.

Prin activitatea depusă, Institutul se străduiește să contribuie la un climat de respect față de valorile de ieri și azi ale culturii și civilizației românești. Într-un moment în care cultura noastră trece printr-o criză gravă, când reperele ei sînt mereu subminate de valuri succesive de confuzie și indiferență, a menține atenția trează față de formele de manifestare ale valorilor reprezintă un act de rezistență necesar.

Cărțile, volumele, publicațiile reprezintă rodul activității științifice al colaboratorilor Institutului nostru. O colecție foarte dinamică a prestigioasei edituri Humanitas, se recomandă în felul următor: „Cărțile sunt ca oamenii. Pe multe le întâlnești la tot pasul, dar nu-ți produc nici o impresie: le uiți imediat. Cu unele te întâlnești de nevoie. Sunt altele pe care îți amintești că le-ai iubit, dar nu-ți mai spun nimic și câteva care pur și simplu n-au vrut să te iubească. Dar sunt și cărțile de care rămâi cumva îndrăgostit: crezi că le-ai uitat și totuși le duci dorul... Sau cărțile cărora le-ai presimțit miracolul fără să le fi cunoscut vreodată. Cărți gata se te iubească...”

Datorită colegilor mei, producția editorială de pînă acum a Institutului, este întruchipată în 75 de volume. Sperăm că între acestea veți găsi unele pe care să le îndrăgiți (sau poate le-ați

îndrăgit deja), căci ele s-au conceput pentru Dumneavoastră, cititori de azi și de mâine.

Cu aceste gânduri declar deschise lucrările Simpozionului.

Giula, 24 noiembrie 2012

Maria Berényi

Cornel Sigmirean

Italia și construcția națiunii române

Într-o conferință susținută la Sorbona în 11 martie 1882, cu tema *Qu'est que une nation*, Ernest Renan, afirma că „națiunea este rezultatul unui lung trecut de strădănie, sacrificii și dăruiri”; și tot el adăuga: „cultul strămoșilor este, dintre toate, cel mai legitim; strămoșii ne-au făcut ceea ce suntem”¹.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea s-au născut națiunile moderne, având ca fundamente teoretice opera filosofilor germani, Fichte, Imanuel Kant și Johann Gottfried Herder. Ei au fost aceia care au indicat printre primii elementele identitare ale unei națiuni. De la filosofii germani s-au inspirat elitele intelectuale ale polonezilor, cehilor, ungarilor, românilor, grecilor. Istorici, arheologi, etnografi, publiciști, scriitori și poeți s-au inspirat din teoriile privind națiunea, căutând să-și definească propriile elemente identitare. Astfel, s-a ajuns la concluzia că fiecare națiune își are proprii eroi, are o istorie, prezentul aflându-se într-o strânsă legătură cu trecutul, fiecare națiune are o limbă, monumente culturale, folclor, locuri memorabile, un peisaj tipic; s-au creat însemne oficiale, imn, drapel, și s-au definit chiar o psihologie specifică fiecărei națiuni în parte².

Printre științele invitate să participe la definirea națiunii au fost istoria și filologia. Astfel, începând cu învățații Școlii Ardelene, continuând cu istoricii și filologii secolului al XIX-lea în cultura română s-au scris numeroase sinteze de istorie, menite a contribui la cunoașterea trecutului, ca răspuns la contestări și controverse care s-au născut în legătură cu trecutul românilor. Fiecare epocă vrea să-și scrie propria istorie, pentru că fiecare generație își construiește propriul proiect asupra trecutului. Jan Socol, într-un studiu privind „*Rădăcinile națiunilor europene*”, afirma că *nu există „om” în afara unei culturi particulare, a unei comunități de limbă și de cultură diferită de toate celelalte [...] în spațiile publice, atât*

*de riguros lipsite de orice conținut ideal, atât de strict sterilizate de toate ideile sau valorile particulare surghiunite doar în cadrul privat, nu rămâne decât substanța acestor diferențe naționale. Fiecare națiune s-a constituit în jurul unui nucleu etnic și a unor mituri fondatoare*³

Națiunea română nu a făcut nici ea excepție. Pentru români, reperul a fost originea romană a poporului și latinitatea limbii române. Mircea Eliade, marele istoric al religiilor, afirma în acest sens că: „În zorile lumii moderne, „originea” se bucura de un prestigiu aproape magic. A avea o „origine” bine stabilită însemna, de fapt, a te prevala de o viziune nobilă. „Suntem urmașii Romei” repetau cu mândrie intelectualii români din veacul al XIX-lea. Conștiința descendenței latine era însoțită la ei de un fel de participare mistică la măreția Romei”⁴.

Prezentă în cultură încă din epoca umanistă, preluată în cultura românească prin opera cronicarilor, apoi de către Dimitrie Cantemir, ideea originii romane a devenit activă începând cu secolul al XVIII-lea. Printre argumentele folosite de episcopul Inochentie Micu Klein în memoriile sale către Curtea de la Viena, în care cerea drepturi egale pentru români, era și aceea a originii romane și a continuității lor în vechea Dacie: *românii viețuiesc aici neîntrerupt de pe timpul împăratului Traian (Hinc, etsi constet, Nos priores utpote, a tempore Trajani Imperatoris, Trajaniae Incolas esse)*⁵. Ideea, episcopul o preluase de la Dimitrie Cantemir, a cărui operă, *Hronicon a toată Țara Românească (care apoi s-a împărțit în Moldova, Muntenească și Ardealul) din descălecatul ei de la Traian împăratul Râmului*, a achiziționat-o la Viena, în timpul unei călătorii în capitala Austriei. De asemenea, Gerontie Cotorea, călugăr și apoi vicar-general al Bisericii unite, în lucrarea *Despre schismaticia grecilor*, scrisă la 1746, afirmă că românii coboară direct din cuceritorii romani al Daciei: *... fiind și noi sânge adevărat a romlenilor cu cât strămoșii noștri în vremea împăratului Traian de acolo s-ar fi prelins în părțile acestea*⁶. Declinul lor în Evul Mediu s-a datorat părăsirii bisericii latine în favoarea bisericii răsăritene. Renașterea pentru români o reprezenta Unirea cu biserica Romei și reafirmarea latinității lor. Ideea originii latine a poporului român este difuzată tot mai mult de cercurile clericale și cărtură-

rești de la Blaj. Episcopul Petru Pavel Aron scria Papei la 15 septembrie 1756: „Este un popor numeros, rămășițe ale lui Traian și Hadrian, cum spune istoria, pentru care în limba lor se numesc pe sine români sau romani până în ziua de astăzi. Graiul lor este latinesc și foarte asemănător cu cel italianesc”⁷. Originea romană a poporului român va reveni ca argument în formularea revendicărilor elitei românești formulate în *Supplex Libellus Valachorum*, înaintat din 1791: *Națiunea română este azi cea mai veche dintre toate națiunile Transilvaniei. Ea se trage din coloniștii lui Traian, care de atunci aici trăiesc fără întrerupere*⁸. Originea romană a poporului român va reprezenta tema centrală a operei învățaților Școlii Ardelene, care au susținut originea pur romană a românilor, idee apoi preluată și dusă până la exagerările cunoscute în secolul al XIX-lea, prin „latiniști”, „ciparieni” etc.

Ideea originii romane a poporului român a reprezentat o problemă de cultură a secolului al XVIII-lea și al XIX-lea. Înainte de a deveni o dogmă pentru români a fost subliniată de învățați de atunci ai culturii europene, de călătorii străini care au reușit să-i cunoască pe români, de ofițeri ai armatei habsburgice, mai ales de către aceea care au fost încadrați la regimentele grănicerești din Transilvania. Un ofițer italian al Regimentului al II-lea de la Năsăud, pe al cărui steag era scris *Virtus Romana Rediviva*, Antonio Cosimelli, într-un *Poëmaton*, închinat legiunii sale, îi numește pe soldații săi, „romulizi”, adică nepoți ai lui Romulus⁹. De altfel, Antonio Cosimelli ar fi botezat, se spune, pornind de la o exclamație a împăratului Iosif al II-lea într-una din călătoriile sale prin Transilvania, satele din valea Someșului cu numele Salva-Romului-Parva-Nepos.

Recunoașterea romanității de către străini, mai ales de către învățații italieni, locuitorii patriei de origine a românilor, a reprezentat pentru intelectualii români o confirmare incontestabilă a originii romane, al apartenenței lor la familia popoarelor europene.

Interesul pentru originea romană a poporului român și afinitățile de limbă ale celor două popoare, român și italian, au fost remarcate de învățații italieni. La 1524, Michael Bocignoli din

Raguza (azi Dubrovnic), după ce a călătorit în țările române, spune că românii se folosesc de o limbă italiană, dar ceva mai redusă¹⁰. Ideea a dezvoltat-o mai târziu și Ion Heliade Rădulescu, afirmând că limba română este un dialect al limbii italiene. Un alt călător italian în Țara Românească, Francesco della Valle, originar din Padova, la 1532, spunea despre români, ca *Limba lor este puțin deosebită de limba noastră italiană; căci ei își zic în limba lor romani, spunând că au venit din vremurile străvechi de la Roma, pentru ase așeza în această țară; și când vreunul întrebă dacă știe cineva să vorbească în limba lor valahă, ei spun în felul acesta: Sti rominesci?, adică știi să vorbești limba lor romană, din cauză că limba lor s-a stricat*¹¹.

Odată cu secolul al XVIII-lea s-a dezvoltat în Italia o preocupare aparte pentru a readuce Italia în rândul țărilor cu o mare cultură din Europa. S-a născut o adevărată manie pentru călătorii, pentru a cunoaște acele țări care puteau oferi un răspuns pentru emanciparea Italiei. Se spune că nu a fost om de litere în Italia din secolul al XVIII-lea care să nu fi trecut cel puțin o dată Alpii ori să nu fi colindat Occidentul sau Orientul. În această pasiune a călătoriei, mulți, fie prin Austria, fie prin Constantinopol, au ajuns să-i cunoască pe români și să scrie despre limba și originea lor. Așa a făcut-o Anton Maria Del Chiaro, secretar domnesc la curtea lui C. Brâncoveanu, autorul celei mai importante istorii scrise despre Muntenia. Ea a servit ca principal izvor de informație pentru italienii care ulterior s-au ocupat de români. Incidental, a scris despre români și L.A. Muratori, autorul colecției de documente *Rerum Italicarum Scriptores*¹². Cel mai de seamă erudit italian care a oferit informații istorice despre români a fost generalul bolognez Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730), aflat în corespondență cu domnitorul Constantin Brâncoveanu și cu stolnicul Constantin Cantacuzino. A călătorit mult în Orient, inclusiv în Transilvania, Banat și Principate, lăsând o operă impresionantă, 150 de volume manuscrise. Pentru români, de o deosebită importanță sunt *Storia Militare dell Impero Ottomano* (1732) și mai ales *Danubius Panonico Musicus* (1726). Printre ultimele manuscrise ale lui Marsili,

Al. Marcu semnaleză importanța volumului *La popolazione della Transilvania composta di vario nazioni, lingue, religioni, usi e vestiti: unghara, saxona, valacca, greaca, anabotista e zingaro*, vol. 15 și vol. 103, *Documenta rerum croaticarum et transilvanicarum in commissione limitanea collecta*. Importante știri oferă despre români Scipione Mafei, istoric și arheolog, în opera sa *Verona Illustrata*. După Mafei pot fi aminti pe enciclopedistul venețian Francesco Algarotti, cu lucrarea *Lettere sulla Russia*.

O preferință aparte a italienilor pentru călătorii se constată după 1770. Ca urmare, a crescut numărul celor care au scris despre români: Giambatista Bonaugurio, Alberto Froti, poetul franciscan Francescantonio Minolta, care a compus o gramatică a limbii române, Stefano Borgia, secretarul *Propagande Fidei* din Roma, Lionardo Panzini, profesor de italiană a fiilor domnitorului Alexandru Ipsilanti, apoi Ruggiero Boscovich, Giovanni Raicevich, diplomat, care a stat mai mulți ani în Principate, fiind autorul cărții *Observazioni comi storiche e naturali intorno la Valachia e Moldovia*; Abatele Giambathista Toderini, care în 1787 a tipărit o istorie a literaturii turcești, în care-l amintește pe Dimitrie Cantemir, citând din *Istoria otomanilor*.

Un interes aparte se deschide pentru români, ca de altfel pentru toate popoarele din Est, o dată cu apariția Romantismului și cultivarea preferinței pentru locurile exotice, pentru ideea dezvoltării popoarelor¹³.

Din seria scriitorilor italieni care s-au ocupat de români îl amintim pe Giulio Perticari (1779–1822), care discută printre primii despre paralelismul dintre limbile română și italiană, mai ales în Evul Mediu; Felici Caronni, autorul broșurii *Caronni in Dacia Mie osservazioni locali nazionali, antiquaria sui Valachi specialmente e Zingari Transilvani la mirabile amalogiá della lingua valacca coll italiana*.

Trăind în Transilvania, la Curtea principelui Transilvaniei, a putut să-i cunoască pe români, a transcris multe cuvinte din limba română, „preocupat de a aduce oarecare lumină asupra dezbătutei chestiuni a originii limbii italiene”, după cum ne mărturisește Alexandru Marcu¹⁴. Ideea paralelismului dintre cele

două limbi la preocupat și pe Giuseppe Mezzofanti (1774–1849, profesor de limbi orientale la Universitatea din Bologna). La 1815, a ținut la Academia delle Scienze dell' Instituto di Bologna, un discurs de recepție intitulat *Discorso sulla Lingua Valacca*. În acest discurs el amintea de colonizarea Daciei, comparând limba romană cu latina din care se trage, arătând care sunt elementele latine păstrate și care sunt influențele străine, mai ales din limbile slave („*Mezzo fanti zice lirico*”). Își încheia discursul spunând că limba noua română, odată cu evoluția și progresul ei, căutând să-și revină la matcă, se va adresa desigur limbii italiene:

„*Laonda nessuno si saegnó di Magguardarne un lieve momento ad una lingua „che, affina alla nostra per lo suo principio, se songere potrà a gloria maggiore, „sona sicuro, che dalla lingua Italiana vorrà appurare il mondo di farsi ognora „pin nobile, e pin gentile”.*

În aceste cuvinte, marele italianist Alexandru Marcu identifică germeul întregului italianism de mai târziu a lui Heliade Rădulescu¹⁵. Interesul pentru Orient devine tot mai mare cu cât înaintăm mai mult în secolul al XIX-lea: Domenica Sestini, care oferă o listă de cuvinte latine păstrate în limba romană derivate din latină, declarând:

„*Si parla il Valacco, il quale, come si crede, é un compesto di Latino, e slavo, con mescolanza di diverse parole di molte nazioni, cioè d'Ungherus, “Dacio, Garmatico e Turcu”*¹⁶.

Giaccono Leopardi (1798–1837), marele filolog și poet italian, ocupându-se de studiul limbilor latine spune că româna se trage din latină și că prin rusticitatea ei este cea mai apropiată de tipul nealterat al latinei vulgare:

„*Insomnia la lingua latina è di tutte la lingue antiche quella la cui storia” si puàmegle e per più linga spazio conoscere... Aggiungete quelle linguo “valacca, derivata pure dalla latina e che, per essersi mantenuta seumpre nazza”, e proprissima a darci grandi notizie dell'antico volgare latino, il quale volgare, “come tutti ghi altri, il precino conservatore delle antichità di una lingua...”*¹⁷.

Din seria romanticilor italieni care îi amintesc pe romani, remarcând originalitatea limbii lor îi amintim pe Giuseppe Gaetano, Niccolò Tommaseò, dar poate cel mai important dintre ei rmâne

Carlo Cattaneo (1801–1869)¹⁸. Indiscutabil Carlo Cattaneo s-a numărat printre cei mai cunoscuți învățați italieni care a subliniat în opera sa paralelismul dintre limba română și cea italiană, o certitudine istorică ce va avea un rol major în formarea conștiinței naționale la români.

Carlo Cattaneo s-a născut la Milano, fiind considerat de Carducci: „*intelligenza cea mai robustă și variată din Italia anilor din urmă, om practic și filolog, om de știință și artist, tehnician și poet*”.

Exponent de seamă a Risorgimentului italian, Carlo Cattaneo a fost un militant al unificării Italiei într-o republică federală, similară celei a Elveției sau SUA: „*o republică federală administrativă pe bază autarhică, depinzând din punct de vedere politic de Capitală*”. În aceeași formulă federatică vedea și viitorul Europei: „*Pentru mine – afirma Cattaneo în 1860 – singura formă de unitate cu putință între popoarele libere este un pact federal. Puterea va să fie limitată și nu poate fi limitată decât de putere*”¹⁹. Statele Unite al Europei s-ar putea realiza, sconsidera Cattaneo, prin renunțarea de către fiecare stat în parte la armatele naționale și la crearea unei armate comune, „*națiunile armate*”²⁰.

Carlo Cattaneo este autorul unui studiu manografic dedicat problemei paralelismului dintre limba română și limba italiană: *Del nesso fra la lingua Valacca e l'italiana*, publicat în revista *Gli Annali di Statistica*, în 1837, retipărit în 1846²¹.

Cu toate că nu poate admite opinia împărtășită de alți filologi, că limba română e cea mai apropiată de latină dintre toate limbile romanice, afirmă totuși că „*di tutte le siglie della latina nessuna è da molti lat. più simile alla madre*”²². Analizează și tendința filologilor români, autori de gramatici, de a epura limba română de influențele străine, mai ales de cele slave, prin apropierea artificială de limba latină, inițiativă pe care Cattaneo nu o agrează, căci înstrăinează limba de spiritul poporului.

Treptat, pe fondul formării unei elite capabile să surprindă și mai ales să-și asume ideea originii romane și a latinității limbii, Roma și Italia vor constitui fundamentele majore ale culturii naționale. Călătoriile de studii în Italia vor contribui mult la întărirea sentimentului romanității. Începând cu reprezentării

Școlii Ardelene – Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu – la români s-a cultivat tot mai mult mândria originii romane și ideea că Italia reprezintă țara lor de origine. Vizitarea Italiei și a Romei a devenit aproape un ritual național.

Unirea religioasă a românilor transilvăneni cu Roma și nașterea Bisericii greco-catolice la începutul secolului al XVIII-lea a reprezentat deschiderea legăturilor românilor cu Italia și cu vechea capitală a Imperiului roman. După ce la începutul secolului al XVIII-lea la Universitatea Gregoriană a studiat Ioan Giurgiu Patachi, mai târziu episcop al Bisericii Unite, în 1740 a debutat seria bursierilor români la Roma. Primii au fost Silvestru Calliani, Petru Aron și Grigore Maior. În toamna anului 1774 la Roma soseau pentru studii în Colegiul Urban de Propaganda Fide, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Iosif Pop. Cu educația primită la Blaj, centrul episcopal al românilor greco-catolici, tinerii români, mărturisește Gh. Șincai, au fost impresionați, să constate asemănarea chipurilor de pe Columnă cu românii „*ce lăcuiesc pe lângă Sibiu*”. Șincai, de altfel, nota în *Hronica românilor și a mai multor neamuri* că: „*Eu însumi mai adeseori am privit la Columna aceasta*”²³. Aceleași emoții le vor fi trăind și alți bursieri ai Blajului care în secolul al XVIII-lea au studiat la Roma. În timpul studiilor la Roma, Gheorghe Șincai a dedicat o parte din timp său cercetărilor de istorie: *Am notat mai ales acele lucruri din codicele manuscrise care-mi ajută la pregătirea Istoriei daco-romane sau valahice*.²⁴ Prioritare erau sursele care puneau în evidență originea romană a poporului român și continuitatea sa în vechea Dacie. Din timpul studiilor la Roma datează 18 din cele 27 de tomuri de documente care i-au servit mai târziu la redactarea lucrărilor de istorie și filologie. Aceleași ecouri, ca urmare a studiilor la Roma, le va resimți în opera sa și Petru Maior, marcată de ideea latinității și a continuității poporului român în Dacia. În *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, „*întâiul eseu de sinteză istorică*” din istoriografia română în opinia Mariei Protase,²⁵ Petru Maior își propune să scrie despre „*începuturile românilor*” „*ca, văzând românii din ce viță strălucită sunt prăsiți, toți*

să se îndemne strămoșilor lor întru omenie și în buna cuviință a le urma.”

Ideea latinității poporului român, a apartenenței sale la familia popoarelor latine va rămâne subiectul prioritar al culturii române și în secolul următor, aceleași teme vor figura și pe agenda următorilor tineri sosiți la studii în Italia. La 1852, Simion Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian și Iosif Hodoș părăseau în 1852 Viena, unde urmau studii de drept, pentru a pleca la studii în Italia, la Pavia Bărnuțiu, respectiv la Padova, Papiu și Hodoș, orașe care atunci aparțineau de Imperiul habsburgic. Hotărârea de a pleca în Italia, de a părăsi Universitatea din Viena era luată, consideră marele italianist Alexandru Marcu, și sub impulsul nostalgiei de a vedea o dată patria străbunilor romani²⁶.

Într-o scrisoare trimisă la 11 septembrie 1852 din Veneția *Gazetei de Transilvania*, Simion Bărnuțiu nu cutează a-și mărturisi bucuria: „*Salute din Italia – de în vechiulu nostru pamentu, de unde sumu de atați seculi esilați, catu frați pre-frați nu ne mai cunoscemu, atâta ne amu uitatu unii de alții, atâta ne amu stramutatu; – și io încă sunt numai în marginea Italiei, că încă n-am pusu piciorulu pe acelu pamentu sacru, ci numai l-am vediutu depre Adria și depre turnulu de în platea Stului Marcul*”²⁷.

Ajuns la Milano, mărturisește că Domul îl cunoaște din descrieri, dar realitatea „*nu răspunse din ideii ce-și făcuse*” despre el. Întâmpină însă dificultăți cu limba „*încât pentru limbă, în gura poporului e chiar neînțeleasă, însă cetățenii rar vorbesc curat, ci mult-puțin după dialecte, de unde rezultă greutate pentru un strein călător, care, ca și mine mai mult înțelege decât poate vorbi italienește*”. Universitatea din Pavia unde se ducea Simion Bărnuțiu era una din cele mai celebre, încă din epoca Renașterii. Acolo a învățat, printre alții, Cristofor Columb²⁸. După o perioadă mai puțin fastă în timpul stăpânirii spaniole, universitatea și-a recăpătat strălucirea sub austrieci, mai ales sub domnia Mariei Teresa. Printre cei care i-au ilustrat faima s-au numărat Lazzaro Spallanzani, mare naturalist al secolului al XVIII-lea și Alessandro Volta, care și-a experimentat marea invenție în laboratoarele universității din Pavia. Universitatea se mândrea că în prima jumătate secolului

al XIX-lea a fost vizitată de împăratului Francisc I. Celebritatea Universității din Pavia i-a îndemnat pe mulți tineri din Austria și din Transilvania să studieze acolo. În 1783 la Pavia s-a înființat un *Collegio Germano-Ungarico*. Până la sosirea lui Bărnuțiu la Pavia au mai studiat din Transilvania 7 tineri maghiari din Transilvania²⁹.

Când Simion Bărnuțiu sosea la Pavia, rector era profesorul Volpi (Rector magnificus), pe care Bărnuțiu a avut ocazia să-l cunoască mai bine pe timpul studiilor, fiind invitat în casa acestuia. La 24 noiembrie 1852, într-o scrisoare către Papiu și Hodoș, Bărnuțiu le mărturisea că: „*am fost de două ori acasă la Rector Magnif., – bine m-a primit, îndată mi-a dat o carte de Handelrrecht a lui Sonleitnner, ca să leg (citesc) din ea. Ieri am fost a doua oară la el, de i-am dus și io un Testament Crit., ca să leagă despre limba noastră dacă-l va interesa. I-a părut bine. I-am spus că noi ne numim Români, numai străinii ne numesc Valahi, Blahi etc., ma și asta încă însemnează italian. Așadar, zice el, sântem patrioți*”³⁰.

În același an, și probabil din motive similare cu cele care au hotărât plecarea la Pavia a lui Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian și Iosif Hodoș, părăseau Viena pentru a continua studiile la Universitatea din Padova. Într-o scrisoare a preotului Simion Balint către Al Papiu Ilarian, din 9 decembrie 1852, aflăm despre surprinderea care i-a cuprins pe cei de acasă la aflarea veștii: „*Cetind epistola Domniei Tale din Padova, cu datul 13 Novembre, îți mărturisesc adevărul, că am lăcrămat, văzând unde v-au aruncat soartea luntrea vieții. Noi speram, după cum am înțeles din Lauriani, că veți pune la Viena doctoratul din drepturi în anul acesta. Dar cu toate că de o parte ne întristăm pentru atâta depărtare de noi, de alta ne bucurăm, că sunteți în pământul străbunilor noștri și veți avea ocaziunea a face cunoscută acelora de acolo o plasă a ginților aruncată în valurile lumii, și spunându-le că noi aici inscripțiunile de pe mormintele străbunilor și și ai noștri în toată ziua le cetim.*” Indiscutabil, conștiința latinității era foarte activă în rândul elitei românești: „*Amici, – ... Locul de unde scrieți pentru noi e ca Mecca (pentru*

mahomedani) și nu vă putem destul felicită pentru această mare onoare, care după timpurile lui Șincai și Clein vouă vi s-a întâmpla...”,³¹ le mărturisea într-o scrisoare adresată la 3 decembrie studenților Hodoș și Papiu profesorul Ioan Faur de la Blaj.³² „Fraților! – Voi în Italia? în patria străbunilor noștri?...De trei ori fericiților!...” – își exprima entuziasmul la 3 decembrie 1852 din Viena profesorul Moroianu, coleg cu ei de liceu la Blaj.

Cu toate că s-au înscris la facultatea de drept, studiul filologiei, al limbii italiene vor reprezenta constant o prioritate pe timpul studiilor lor în Italia. În 1853, profitând de întreruperea studiilor la Universitatea din Pavia, S. Bărnuțiu îl vizitează la Milano pe faimosul abate Pietro Monti din Brunate. Erudit, cunoscător al literaturii spaniole, specializat în probleme de dialectologie, este autorul unui *Vocabolario dei dialetti della città e diocesi din Corno. Appendice. Saggio di vocabolario della Gallia Cisalpina e Celtica*. Entuziasmul lui Bărnuțiu pentru el pleca de la faptul că Monti considera daco-româna un dialect italian, de care nu se putea dispensa nimeni, când era vorba să studieze comparativ dialectele italice.

Bărnuțiu, și la recomandarea lui cei doi tineri de la Padova, au citit și colectat material lingvistic comparat. Din scrisorile lui Bărnuțiu din Italia denotă o lectură profundă a operei lui Dante. Le recomandă să citească și ei cartea lui Micali, *L'Italia avanti il dominio del Romani*, pe care el se pregătea să o prezinte în *Gazeta Transilvaniei*³³. Alți autori recomandați de Bărnuțiu erau Giuseppe Banfi, autorul unui dicționar milanez, Carlo Gambini, autor al aceluiași dicționar, pe care Bărnuțiu l-a vizitat acasă. Preocuparea lui pentru studiu comparat al celor două limbi rezultă din studiul său *Neologismulu Telegrafului Român* (rămas în manuscris)³⁴.

Indiscutabil, în spiritul „purismului lingvistic” promovat de o parte a elitei transilvane, Bărnuțiu studia textele de limbă veche italiană pentru a propune introducerea în limba română de termeni italieni în locul celor de origine slavă sau maghiară. Așa a studiat dialectul pavez și milanez. Are chiar un regret, că

studiul reciproc al celor două graiuri, român și italian, s-a făcut prea târziu.

Într-o scrisoare din 15 iunie 1853, Bărnuțiu le recomandă lui Papiu și Hodoș: să-i facă extrase din cărțile recomandate de el, de la bibliotecă pentru a le putea trimite lui I. Maiorescu și Agust Treboniu Laurian. Mărturisește că timpul îl petrecuse citindu-i pe Lanzi, Vermiglioli, Dempster Muratori și Cittadini. Pe Hodoș îl ruga să facă extrase din Muratori, vol.V, pentru a identifica „Poezii rozze”, texte vulgare din vechea italiană, bineînțelese acele versuri care ar semăna cu limba română. Pe Papiu îl roagă să-l viziteze pe Lanzi, autor pe care Bărnuțiu îl considera fundamental pentru studiile de filologie comparată; să investigheze opera lui Passeri (autorul operei *Linguae ascae specimun singulare*), Chierico, Marini, Bianconi, Lami³⁵. Se gândește la un dicționar de toponime și le recomandă să găsească nume de locuri și sate itelienești. Indică de exemplu, că ar avea nume italiene: Bratei, Borsa, Bistra, Calata, Clusu, Desiu, Lorna, Gherla, etc.

Analizând problema dialectelor la italieni, Bărnuțiu constată din studiile lui Lanzi că și la italieni există mai multe sisteme ortografice regionale, ceea ce ar trebui să fie adus la cunoștința învățaților români, spre a-i feri pe mai departe de „confuziunea de la turnulu babilonului” și a-i convinge că nu se poate concepe o singură ortografie pentru toată lumea³⁶. Recomandările și aprecierile pentru filologia italiană reprezintă aproape laitmotivul întregii corespondențe dintre cei trei români pe perioada studiilor în Italia. Astfel, într-o scrisoare către Papiu și Hodoș, Bărnuțiu își manifestă încântarea față de ei: *Bine faceți că însemnați cuvintele italienești care seamănă cu ale noastre; io încă însemnez. Faceți-vă un protocol anume pentru acest scop, ca apoi la capătul anului să le adunăm la un loc și cele de pe acolo, și (a)ceste de pe aici, câte le-om afla în cărți, vocabulare și gura poporului mai ales. Până atunci încă le poate trimite omul la gazetă, dar la urmă tot va fi de lipsă ca să se tipărească într-un loc...*³⁷.

Altfel, Bărnuțiu, cu experiența și cultura sa filologică s-a dovedit cel mai perseverent în studiul limbii italiene și a dialectelor,

impulsionat mai ales de studiile lui Bernardino Biondelli, recunoscut mai târziu drept unul din iluștrii precursori ai lui G.I. Ascoli, întemeietorul Glotologiei științifice italiene. Din cercetarea teoriilor lui Biondelli, Monti și Cattaneo sau Peticari, Bărnăuțiu ajunge la concluzia că așa cum din etruscă plus latina vulgară s-a ajuns la dialectul toscan, la fel din traco-daca, plus aceeași latină vulgară, s-a ajuns la limba română³⁸.

Mereu studenții romani din Italia reveneau la problemele de limbă. Sub influența lui Biondelli, Bărnăuțiu propunea înființarea unei academii de filologie, care să-i includă pe Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian și Ion Maiorescu, care să lucreze la unificarea ortografiei limbii române.

În tot ce a cercetat și scris în perioada studiilor la Pavia, ideea majoră este că *românii sunt un popor din Italia*.

Aceleași preocupări, fie la îndemnul lui Bărnăuțiu, fie din proprie inițiativă a caracterizat și perioada studiilor la Padova a lui Papiu și Hodoș.

Din caietul de însemnări al lui Papiu pe perioada studiilor, rezultă o preocupare aparte pentru limba italiană, dovadă fiind numeroasele însemnări din operele filologilor italieni Lanzi, Monti, Banfi, Gambini, Amaduzzi, Bardetti, Guarnacacci, Muratori și alții sau din opera scriitorilor Petrarca, Alfieri, Goldoni, Machiavelli, Tommasseu ș.a.

Întorși acasă de la studii vor rămâne fideli idealurilor naționale fundamentate pe ideea latinității, demonstrată de afinitățile pe care limba română le are cu italiana. Dintre ei, Hodoș va rămâne cel mai legat de cultura și literatura italiană. Ca avocat la Abrud, se ocupă printre altele cu traducerea lui Alfieri, *Tragedia Virginia*. La Adunarea Astei din 1866, Hodoș susținea o comunicare despre civilizația italiană, pe care o va prezenta apoi și în 1868, la Academia Română, evocând marile glorii ale Renașterii toscane, de la Petrarca, Dante și Boccaccio, la Cimabue și Giotto, Driosta, Tasso, Raffaello, Michelangelo, Tizian sau chiar Coreggio și Coracci³⁹. Alexandru Marcu considera conferința ca una din cele

*din urmă semne ale unei întregi cariere de propovăduitor al entuziasmului pentru literatura și limba română*⁴⁰.

La Simion Bărnăuțiu amintirea Italiei și experiențele culturale trăite la Pavia se vor regăsi în cursurile ținute la Facultatea de Drept din Iași. Alături de juriștii germani, în cursurile sale se întâlneau și influențe din lucrările juriștilor italieni precum Alberico, Gentili, Lampredi, Martini, Sismondi, Beccaria, Filangieri, Romagnosi și chiar Machiavelli. Cu toate că el nu împărtășea concepțiile lui Mazzini despre societățile secrete și federalizarea popoarelor din Orient, în cursurile sale se pot identifica ecouri mazziniene, prin promovarea naționalismului republican, independența Patriei, federalizarea Principatelor sub un duce comun sau atitudinea sa antislavistă⁴¹. A ajuns până la a susține ideea federalizării celor trei naționalități din Transilvania, în care limba italiană să devină limba oficială a țării: *în adunările comune se vorbească fiecare în limba sa deca nu se voru pote invoia, ca se adapta una limba comune pentru discursiunile și negotiale comune pentru exemplu pre ca italiana*.

De asemenea, cu tot caracterul său intransigent în plan național, a acceptat ideea înființării de colonii italiene, eventual și franceze și spaniole printre români, pentru a-i îndruma pe români în domeniul industriei și în alte îndeletniciri de care duceau lipsă⁴². În admirația sa pentru Italia, ca țară a strămoșilor săi, considera că *despărțirea noastră de Italia totu-de-a-una a fost fatală pentru noi, la alte națiuni mai culte decât noi pote nu afla sciinta, dar mediatorii a unirei cu poporele latine ele nu ne potu fi decât Italia*⁴³.

Asemeni lor au trăit ritualul întâlnirii cu Roma și Italia strămoșilor români și alți studenți români. Între anii 1868–1872, Familia primea regulat scrisori cu impresii despre Italia de la I.C. Drăgescu, student în medicină la Torino. *Dulce amice!* – scria Drăgescu revistei Familia la 12 noiembrie 1868 – *De abie ajunsu în Turinu avui rara fericire de a face cunoscentia unei domne distinse, carea conserva o mare afectiune pentru Români. „Limba D.V. – mi dicea intruna din dile – e dulce și armoniosa, demna de sora ei italiana. Dacă italiana e „limba armoniei”, româna asi pote-o numi „limba iubirei”,*

dar trebuie s-o numesc „limba dorerei”. Mi-placu canturile voastre, cari cate-o data mergu asie departe cu tristetia, încatu nu le mai pote întielege de câtu unu omu care a suferitu multu si tare. Melancolia, gravitatea si tristetia arieloru romane e unu simbolu, simbolu martiriului acestui poporu.

Ca doveda că si noi ne interesămu de brava sentinela latina de la Dunare, cetesce ce scria despre voi unu amicu caldurosu alu vostru D.Vegezzi Ruscalla in „Lumea ilustrata” si am cetitu urmatoarele:

Celebrilu filo-romanu vorbindu italianiloru despre poetul Alecsandri li aduce aminte că Români sunt progenitura latina, cari considera Italia ca patria loru mama.⁴⁴

Din 1871, la aceeași universitate a studiat maramureșeanul Ioan Artemie Anderco, autorul unui Jurnal publicat de N. Iorga în 1934 sub titlul *Un student în străinătate acum o jumătate de veac. Maramurășanul Artemie Anderco*. Are și el șansa să vadă Roma, „un vis ca și altele multe ale tinereții mele”: *Am sosit în curând la locul dorit. Primul salut în Roma se cuvinte tatălui nostru: În fața Coloanei Traiane, ridicându-mi ochii către statuia Sfântului Petru, care stă în locul statuii lui Traian, am zis: „Ave Caesar, pater noster, nepos te salutat”. Iată, dotul meu s-a împlinit; orișicând, în toate zilele, te pot vedea, pot vorbi cu tine, mă poți învăța. Roma va fi locul unde voi termina studiile mele, unde ele se vor încorona, de la care ele se vor denumi. Supt umbra ta, supt umbrele celor glorioși să fiu crescut; voi să mă inspirați; exemplul, viața voastră să mă conducă: să fiți cu mine, să mă împreunați. Virtuțile voastre, voința voastră, caracterul vostru ni este de lipsă nouă: iacă, părinte, privește și vezi dacă avem nevoie de acestea!*

Provincia ta nu mai există, Dacia Traiană e numai în mintea noastră; fiii tăi nu sunt domni pe pământul ce li-ai dat; ne-au inundat limbi străine: inimizii Romei și ai numelui tău. A fost păcatul părinților, al timpului sau al împrejurărilor; astăzi este însă rușinea noastră; nu ni-am știut apăra țara ce ni-ai dat-o spre apărare, spre moștenire; am devenit servii altora; am uitat numele Romei. Virtuțile și voința voastră ni sunt foarte de lipsă nouă cari înțelegem trecutul și cari visăm despre o patrie comună tuturor Românilor. Abia de ieri am

început a fi popor și voim a emenda trecutul. Supt aureola Romei s-au mișcat toate inimile; fă-ne demni de un atât anume: să arătăm în fapte că nu e o lăudăroșie „sângele roman”, ci că e o realitate, că e convingiunea noastră.⁴⁵

Au fost apoi studenții români greco-catolici, care au studiat la Roma, peste 50 între 1850–1918, adevărați latiniști de serviciu, apostolii ai latinității ca prelați în Biserica Greco-Catolică.

Ideea originii latine, preluată prin contact direct cu Roma sau Italia, prin lectură și educație pătrunde în conștiința românilor, în cultura și în actele politice ale timpului.

Anthony Smith distinge trei perioade în evoluția naționalismului central european: o primă perioadă, cea post-romantică, în care promotorii naționalismului au fost preocupați de aspectele identitare; o a doua perioadă s-a derulat la 1848, când elitele au încercat să-și impună proiectele naționale și a treia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a naționalismului de masă, când școlarizarea și presa au reușit să difuzeze ideile naționale⁴⁶.

Astfel, presa românească și școala cu dascălii și preoții au reușit prin educație să fixeze ideea originii române și latinitatea ca teză centrală a întregii conștiințe naționale.

Încercând un exercițiu de memorie istorică ne putem aminti că cronicile slavo-române din secolele XV-XVI nu vorbeau despre o viitoare Românie. De abia în secolul al XVII-lea Grigore Ureche și Miron Costin vorbesc despre romani, despre originea lor comună, despre latinitatea limbii. La 1800, Gh. Șincai scrie o istorie unitară a românilor, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*. La 1918, romanii realizau marea unire într-un singur stat, o unire realizată pe baza unei culturi comune și a unei memorii împărțite prin școală, prin carte, prin presă, și anume, că ei sunt urmașii Romei, ideea centrală a construcției națiunii la români.

NOTE

1. Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale europene. Secolele XVI-II-XX*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 8; Pentru problematica formării națiunilor, vezi Baertschi, Bernard, Mulligan, Kevin, *Naționalism*, Editura Nemira, 2010; Hobsbawm, E.J., *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, Editura ARC, Chișinău, 1997; Lawrence, Paul, *Naționalismul - istorie și teorie*, Editura ANTET, 2006; Schulze, Hagen, *Stat și națiune în istoria națională*, Editura Polirom, Iași, 2003; În istoriografia română, pentru istoria formării națiunii, cu toate că poartă amprenta epocii în care va fost redactată, se poate consulta *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, coordonator Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984; Un reper important privind cristalizarea ideii denațiune la români îl reprezintă studiul istoricului Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la Românii din Austro-Ungaria (în secolul al XIX-lea)*, Editura Banatica, Presa Universitară Clujeană, Reșița – Cluj-Napoca, 1997; Pentru rolul imbinării în construcția națiunii vezi Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, Editura Humanitas, București, 2002.
2. Chantal Delson, Michel Maslowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Editura Cartier, 2002, p. 211.
3. *Ibidem*.
4. Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 171.
5. Gh. Bogdan Duică, *Procesul episcopului Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, p. 74.
6. *Școala Ardeleană*, Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Flora Fugariu, Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Editura Minerva, București, 1983, p. X; vezi și Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 26.
7. Pompiliu Teodor, *Cu fața la vânt*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2011, p. 127.
8. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică, București, 1967, p. 12.
9. *Ibidem*, p. 236
10. *Călători...*, p. 179–180.
11. *Ibidem*, p. 322–323.
12. Al. Marcu, *Romanticii italieni și românii*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare*, ser.III, tom. II, mem.2, 1924, p. 6.
13. *Ibidem*, p. 30.
14. *Ibidem*, p. 34.
15. *Ibidem*, p. 58.
16. *Ibidem*, p. 59.
17. *Ibidem*, p. 64.

18. *Ibidem*, p. 69.
19. Alexandru Marcu, *Statele Unite ale Europei în Programul lui Carlo Cattaneo (1810–1869)*, Extras din Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, Anul XIII, 1936, II (*Omagiu profesorului D.Gusti*), p. 3. Pentru viața și mai ales concepția lui poetică vezi și Carlo Cattaneo, *Una teoria della libertà, Scritti politici e federalisti*, Torino, 2011.
20. *Ibidem*, p. 9.
21. *Ibidem*, p. 4.
22. Alexandru Marcu, *Romanticii italieni și românii*, p. 70.
23. Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, Editura pentru Literatură, București, 1965, p. 24.
24. *Ibidem*, p.25
25. Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, Editura Minerva, București, 1973, p. 188.
26. Alexandru Marcu, *Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia*, în *Memoriile secțiunii literare, Seria III, Tomul VII, 1934–1936*, p. 13.
27. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 75, 1852, p. 1. vezi și G. Bogdan-Duică, *Despre Simion Bărnuțiu*, în *Societatea de mâine*, an II, nr. 32 și 33, p. 281.
28. *Istoria Universității din Pavia*, p. 14.
29. Al. Marcu, *op. cit.*, p. 14.
30. Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 25.
31. Enea Hodoș, *op. cit.*, p. 11.
32. *Ibidem*, p. 22.
33. *Ibidem*, p. 58.
34. *Ibidem*, p. 75.
35. *Ibidem*, p. 74.
36. *Ibidem*, p. 89-90.
37. *Ibidem*, p. 92.
38. E. Hodoș, *op.cit.*, p. 25.
39. Alexandru Marcu, *Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii*, p. 99.
40. *Ibidem*, p. 138.
41. *Ibidem*.
42. *Idem*, p. 66.
43. *Ibidem*, p. 134.
44. *Familia*, an IV, nr.41, 1868, p. 488.
45. *Un student în străinătate acum o jumătate de veac. Maramurășanul Artemie Anderco. Jurnalul său, Vălenii de Munte*, 1934, p. 168–169.
46. Cristian Chereji, *Identități ale Europei Centrale 1815-2000*, Editura Accent, 2004, p.6 6s.

Nicolae Bocșan, Ion Cârja

O identitate românească de frontieră: canonicul Ioan Boroș de la episcopia greco-catolică de Lugoj (1850–1937)*

La nivelul elitelor din Biserica Română Unită s-a constituit o tradiție memorialistică, din cadrul căreia istoriografia a descoperit și valorificat până în prezent materiale dintre cele mai prețioase, cum ar fi *Diuariul* participării episcopatului român unit la conciliul ecumenic Vatican I (1869–1870)¹, memoriile și autobiografia episcopului și mitropolitului Victor Mihályi de Apșa², memoriile „unui preot bătrân”, canonicul Nicolae Brânzeu de la Lugoj³ sau memoriile lui Iosif Pop, protopop greco-catolic de Târgu Mureș al perioadei interbelice⁴. Elitele Bisericii greco-catolice române din secolul al XIX-lea au cultivat, asemenea celor ortodoxe de altfel, exercițiul memorialistic și autobiografic, elaboratele de acest gen sunt însă mai puțin cunoscute în comparație cu memorialistica politică sau cu cea literară. Autorii care au lăsat texte încadrabile memorialisticii ecleziastice sunt înalte fețe bisericești, mitropoliți, episcopi, canonici sau personaje care au gravitat în jurul acestora, cel mai adesea secretarii lor, preocupați să transmită posterității propria lor viață sau versiune despre evenimentele epocii pe care au trăit-o. O fac din dorința de a justifica sau legitimă o anumită poziție sau atitudine în biserică (Ioan Vancea, Victor Mihályi de Apșa, Ioan Boroș) sau în raport cu națiunea pe care au reprezentat-o (Andrei Șaguna, Victor Mihályi de Apșa).

* Prezenta contribuție repropune într-o formă modificată materialul intitulat *Realități ecleziastice bănățene reflectate în jurnalul canonicului Ioan Boroș de la Episcopia Lugojului*, publicat în Constantin Bușe, Ionel Cârdea (ed.), *Studii de istorie*, II, Brașov, Muzeul Brașovului, Editura Istros, 2013, pp. 355–364.

O fac și din nevoia de identificare a individualității Bisericii pe care o reprezintă în raport cu alte confesiuni cu care trăiesc în Transilvania, pentru a se delimita și diferența de acestea, pentru a valoriza componentele identității proprii Bisericii pe care o conduceau. Nu întâmplător, scrierea memoriilor ecleziastice debutează în contextul efortului de definire a identităților celor două Biserici românești și conținutul acestor memorii accentuează temele care individualizează Biserica pe care o reprezintă.

O fac dintr-o intenționalitate istoriografică nedisimulată, pentru a restitui posterității fapte numai de acești autori cunoscute, în calitatea ce au deținut-o. Convingerea că sunt martori sau participanți la evenimentele exemplare, cum au fost lucrările conciliului Vatican I, vizitele *ad limina*, întrunirea diferitelor sinoade, i-a determinat pe acești autori să redacteze textele respective din nevoia de a le propulsa unicitatea în contextul epocii și importanța lor pentru autor sau pentru grupul pe care îl reprezintă.

O fac și din rațiuni lumești, atunci când descriu vizite sau călătorii în Italia, Franța, Germania, la monumente și locuri istorice, de asemenea exemplare pentru Biserica lor, cu intenția de a o raporta și diferența de bisericile cu care au intrat în contact, prin intermediul monumentelor sau a ceremoniilor la care au asistat.

Au făcut-o în ultimul caz din nevoia firească a omului de a cunoaște noi locuri și civilizații, de a se autodefini în raport cu acestea, dintr-o nevoie culturală și istorică. Acestea sunt mai apropiate de genul descrierilor de călătorie, un alt gen de memorialistică. Au scris dintr-o nevoie umană de a comunica, de a povesti propriile întâmplări, convinși de propria valoare, de misiunea pe care și-au asumat-o⁵.

Prin memorialistica rămasă de la Ioan Boroș suntem în fața unuia dintre cele mai bogate exerciții ale genului, de la la canonicul lugojan păstrându-se un amplu și extins jurnal, o autobiografie ajunsă până la noi în mai multe redacții, apropiate între ele sub aspectul conținutului, la care putem adăuga piese de corespondență și nu în ultimul rând testamentul. Neapartținând prin

origine spațiului banatic, Ioan Boroș, născut la Carei în 1850, s-a integrat acestuia după terminarea studiilor la Viena. În pofida faptului că și-a dorit să revină în dieceza de Oradea, după încheierea studiilor în capitala imperiului, cariera și-o va începe și desfășura în episcopia bănățeană, acesteia îi va dedica munca sa de o viață, talentul și energiile sale, nu în ultimul rând însemnările memorialistice în cea mai mare parte a conținutului acestora.

Chiar dacă despre Ioan Boroș s-a scris foarte puțin până acum, în istoriografia de la noi, posteritatea documentară a acestei personalități este una importantă sub aspect cantitativ, în raport cel puțin cu alte personalități ecleziastice românești din secolul al XIX-lea; s-au păstrat, astfel, până astăzi, de la canonicul lugojan, în arhive publice și private, însemnări cu caracter de memoriijurnal, deosebit de substanțiale (321 pagini), o autobiografie în limba română care conține și lista lucrărilor publicate și a celor rămase în manuscris, o autobiografie în limba maghiară, un testament atent elaborat, scrisori schimbate cu Francisc Hossu Longin. Deosebit de interesante pentru reconstituirea carierei ecleziastice a lui Ioan Boroș sunt și documentele aferente promovării sale la demnitatea de episcop, cele mai multe datând din anii 1922–1923⁶. Intrarea de curând a acestor materiale în circuitul științific îmbogățește istoriografia românească, prin reliefaarea unei figuri aparte din rândul elitelor greco-catolice⁷. Această documentație întregeste în mod semnificativ cunoașterea unei personalități complexe, de la care a rămas de altfel și o operă publicată, cu caracter istoric și bisericesc în primul rând⁸.

Dintre toate materialele cu caracter memorialistic rămase de la canonicul Boroș, memoriile constituie sursa cea mai complexă prin însemnările sale, vădind existența unui spirit de observație de mare acuitate și simț pentru detaliu. Memoriile înregistrează în mod prevalent aspecte de natură bisericească, urmate de cele politico-naționale și culturale românești, elemente ale vieții sociale, dar și faptul cotidian și divers. Ocupă un loc și o pondere deloc neglijabilă în însemnările lui Boroș aspectele legate de familia sa, părinții și rude, de care era legat afectiv și pe care a încercat în

mod constant să-i ajute, nu în ultimul rând prin mijloace bănești. O altă trăsătură importantă, care particularizează memorialistica lui Ioan Boroș constă în caracterul sau neoficial și prea puțin formal, de mare sinceritate și autenticitate a notațiilor pe care le face, a aprecierilor și considerațiilor pe care le exprimă la adresa personalului ecleziastic din episcopia Lugojului. Memoriile-jurnal rămase de la Boroș sunt în acest sens o sursă cu un caracter pronunțat personal, un „jurnal domestic”, cum se exprimă autorul, și nu un document redactat la comanda unei autorități bisericești, așa cum a fost *Diulariul* participării episcopatului român unit la conciliul ecumenic Vatican I, redactat de secretarul mitropolitan de atunci Victor Mihályi la solicitarea expresă a mitropolitului Ioan Vancea. Aceasta conferă însemnărilor o puternică tentă de angajament subiectiv, prin care Boroș dă la iveală opinia sa necosmetizată despre oameni și fapte, operează valorizări sub învelișul cărora se regăsesc alături de alte semnificații și speranțele neîmplinite ale memorialistului, așteptările neconfirmate, proiectele sale neîmplinite sau ocaziile nefructificate.

Lectura textului memorialistic elaborat de canonicul Boroș, pune în evidență o tipologie a conținutului orientată în mod precumpănitor spre factorul uman cu care a interacționat de-a lungul vieții și carierei sale ecleziastice. Astfel, o primă categorie de conținut căreia i se alocă spații largi în notațiile jurnalului este reprezentată de episcopii Lugojului, sub conducerea și în colaborare cu care Boroș și-a desfășurat cariera în eparhia unită banățeană. Primul episcop al diecezei lugojene cu care Boroș s-a intersectat a fost chiar Alexandru Dobra, cel dintâi episcop al Lugojului⁹; la acesta se prezintă Boroș, ca proaspăt absolvent al școlilor de la Beiuș¹⁰, în septembrie 1869, spre a fi recomandat din partea diecezei banatice în vederea continuării studiilor la Augustineum sau Barbareum (Sf. Barbara) de la Viena. După terminarea studiilor în capitala imperiului dunărean, Boroș revine la Lugoj, în 1873, unde își începe cariera bisericească în calitate de actuar la cancelaria episcopală. Este momentul începutului său de carieră bisericească la Lugoj, care se va derula pe o

lungă perioadă, de mai bine de o jumătate de veac, până la începutul deceniului patru al perioadei interbelice.

Pentru reconstituirea acestei cariere lungi și dense în experiență de viață, memoriile constituie, în mod evident, sursa cea mai concludentă, atât sub aspectul factologiei, cât și, mai ales, sub raportul posibilității excepționale pe care o oferă pentru a pune în evidență umanitatea autorului acestor însemnări, dimensiunea subiectivă a personalității sale și a relațiilor interumane pe care le-a desfășurat de-al lungul vieții și a carierei sale. Ca surse complementare, care confirmă totodată numeroase amănunte din jurnal, se pot reține autobiografia și testamentul.

Atrag atenția încă de la începutul însemnărilor memorialistice rămase de la Boroș, elementele referitoare la identitatea culturală și lingvistică a mediului său de origine. Astfel, viitorul cleric se naște dintr-o familie mixtă din punct de vedere etnic, tatăl Ioan fiind român, iar mama Maria Varga, provenea dintr-o veche familie greco-catolică ruteană din Carei. În această zonă, ne aflăm la extremitatea vestică a blocului românității din Austro-Ungaria, aici amestecul etnic era mult mai pronunțat decât în fostul mare principat al Transilvaniei, iar gradul de multiculturalism și de apropiere a non-maghiarilor de cultura maghiară era mult mai mare, fără ca în baza acestor premise integratoare, conștiința identității originare să dispară. În parohia românească greco-catolică din Carei, vorbitoare în mod curent ale limbii române („limbă de conversare”) erau de mai mult timp numai câteva familii. Serviciul liturgic și rugăciunile erau în limba română, în timp ce limba de uz comun în viața de fiecare zi era maghiara. Tatăl său, rămas orfan de mic, fusese crescut în familia de limbă maghiară și confesiune calvină. Tatăl său nutrea însă un sentiment pronunțat al identității românești și atașament față de Biserica greco-catolică, suportul acestei identități. Părinții memorialistului nu vorbeau și nici înțelegeau limba română, Boroș însuși s-a apropiat de aceasta prin rugăciunile pe care le-a învățat, spre satisfacția familiei. Fiind atașată de valorile creștine și de conștiința românească, familia și-a orientat copilul, pe Ioan, penultimul născut, spre studiul teologiei, într-o instituție româ-

nească de învățământ, liceul confesional greco-catolic de la Beiuș. Studiile la Beiuș și, în continuare, cele făcute la Viena, la Seminarul central pentru uniți, i-au dat lui Boroș posibilitatea să facă progrese reale în limba română și să-și asume astfel bazele culturale ale identității românești. Avem de-a face cu un tip identitate românească propriu acestei regiuni de interferențe etnice și culturale mai pronunțate decât în Transilvania, o identitate pentru stabilirea căreia factorul lingvistic nu este neaparat definitoriu. Această realitate identitară avea un anumit grad de frecvență în comitatul Sătmar, în Hajdu, ca și în alte zone din nord-estul Ungariei. În alți termeni, se poate vorbi și de asimilarea lentă la care fuseseră supuse, voluntar sau involuntar, aceste comunități, în timp, sub aspect lingvistic și s-a discutat, în istoriografie despre faptul că rutenii, originari din Ucraina Subcarpatică (Podcarpația), stabiliți de secole în aceste părți ale regatului maghiar, se aflau într-un stadiu mai avansat de asimilare, în plan lingvistic și nu numai¹¹. Suntem într-o zonă cu identități multiple, concurențiale, în care părea să se impună identitatea cultural-lingvistică maghiară, care avea de partea sa un model cultural mai atractiv precum și civilizația de tip urban. Acest context etno-cultural complicat a prilejuit formularea unor proiecte cu finalitate în plan ecleziastic și politico-național, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Aceste comunități, cu bază etno-lingvistică inițială diferită (ruteni, români), aflați într-un stadiu mai avansat de asimilare lingvistică în direcția limbii maghiare, au constituit un argument important în mișcarea pentru limbă liturgică și episcopie greco-catolică maghiară, finalizată prin înființarea unui vicariat (1873) și mai târziu a unei episcopii, la Hajdudorogh, în 1912. Dacă în plan bisericesc proiectul de instituționalizare a greco-catolicismului de limbă maghiară avea o drept corespondent o anumită realitate etnică, sub forma a 50 de parohii în zona Hajdu, vorbitoare în mod prevalent de limbă maghiară, în plan politic problema a fost utilizată prin instrumentalizare de către statul dualist maghiar. Astfel, în componența episcopiei de Hajdudorog au intrat, la 1912, și parohii asemănătoare sub raport identitar celei în care s-a născut Boroș,

în care vorbirea în mod curent a limbii maghiare și bilingvismul nu anulară (încă) conștiința identității românești¹². În asemenea realități culturale și comunitare, specifice în general Europei Centrale, a văzut lumina zilei viitorul canonic și arhiepiscopul Lugojului, Ion Boroș.

Episcopii Lugojului sunt favoriții însemnărilor operate de Boroș în jurnalul său, asupra lor stăruie în mod special autorul, pe seama lor pune adesea atât împlinirea cât și dezamăgirea și frustrările sale. La venirea în Lugoj, după terminarea studiilor vieneze, Boroș își începe cariera sub păstoria lui Ioan Olteanu, aflat până în 1874 în fruntea diecezei bănățene, înainte de a se transfera la Oradea¹³. Parcursul de carieră al lui Boroș la Lugoj, se desfășoară în continuare sub păstoria succesivă a următorilor episcopi: Victor Mihályi de Apșa (1875–1895)¹⁴, Demetriu Radu (1897–1903)¹⁵, Vasile Hossu (1903–1912), Valeriu Traian Frențiu (1912–1922) și Alexandru Nicolescu (1922–1936). Ultimul dintre aceștia nu se regăsește în însemnările jurnalului, care se oprește în anul 1918. Însemnările memorialistice prezintă, de o manieră aparte, considerații despre fiecare episcop cu care a coabitat și colaborat Boroș la centrul diecezan din Lugoj, restituie aspecte relevante referitoare la fiecare episcop în parte. Cu toate acestea, în descrierile pe care le face tuturor arhiepiscopilor sub conducerea cărora a servit la Lugoj, Boroș se oprește asupra unor aspecte comune, care se regăsesc în portretele tuturor. Astfel, un aspect din această categorie este poziția episcopilor în raport cu mișcarea națională română, pe de o parte, în raport cu autoritățile comitatense și cu mediile guvernamentale maghiare pe de alta parte. Boroș se dovedește a fi, astfel, deosebit de atent la conotația națională a faptelor contemporanilor săi, în special la semnificația politico-națională a gesturilor episcopilor.

În aprecierile formulate de memoriile lui Boroș, episcopul Victor Mihályi figurează printre arhiepiscopii cu atitudinea românească cea mai răspicată dintre toți episcopii sub care a servit Boroș, în special ca urmare a atitudinilor curajoase adoptate de Mihályi în favoarea drepturilor Bisericii sale și a școlilor confesionale românești, în dezbaterile din parlamentul maghiar precum și pe lângă

autoritățile locale. Nu în aceeași lumină apar și succesorii săi, Demetriu Radu și în special Vasile Hossu și Valeriu Traian Frențiu, aceștia fiind caracterizați, în aprecierile lui Boroș, de o orientare foarte clar pro-guvernamentală, cel mai avansat în această direcție fiind Vasile Hossu, despre care Boroș spunea că practică un dublu discurs și că manifestă angajamentul filo-maghiar cel mai pronunțat.

În memorialistica pe care o prezentăm, regăsim apoi numeroase alte aspecte privitoare la activitatea și prestația arhiepiscopilor lugojeni, referitoare la maniera de administrare ecleziastică, la modul de administrare și cheltuire a resurselor și multe altele. Jurnalul viitorului canonic și arhiepiscop nu-i scutește însă de aprecieri care trimit la latura umană de caracter a acestora. Aceste aprecieri încărcate în mod inevitabil cu o puternică dimensiune subiectivă, conferă sursei caracterul neformal și mai apropiat de dimensiunea umană decât alte izvoare memorialistice greco-catolice. Referiri la favorurile făcute de arhiepiscopii rudeniilor acestora, la viciile pe care le aveau (consumul de alcool, în cazul lui Ioan Olteanu, relații suspecte de apropiate cu unele doamne, în ceea ce-l privește pe Demetriu Radu), fac din jurnal o sursă istorică aparte, a cărei credibilitate însă, pentru aceste aspecte, poate fi discutabilă și de aceea se impune coroborarea sa cu alte documente referitoare la perioadă.

Jurnalul lui Boroș este mărturia angajamentului total în slujba Bisericii greco-catolice și a idealului de emancipare culturală și politico-națională românească. Documentul este totodată cronică derulării unui destin croit la intersecția domoală sau conflictuală cu alte destine umane, astfel, în această perspectivă ne apare o a doua categorie de conținut și de realități ecleziastice bănățene din memorialistica lui Boroș. Este vorba de personalul clerical din cadrul episcopiei, canonici în special, cu care Boroș a interacționat în nenumărate rânduri. Nume de canonici precum Mihail Nagy, Andrei Liviu, Ioan Madincea, Petru Pop, Benjamin Densușianu, Mihail Perian, apar frecvent în notațiile textului pe care-l avem în vedere. Așa cum procedează și în cazul episcopilor, Boroș nu se limitează la a le înregistra faptele, într-un mod

neutru și obiectiv, ci le însoțește permanent de judecăți de valoare formulate pe marginea acestora. Mai mult, jurnalul formulează aprecieri și în direcția caracterului și a conduitei personale, publice și private, a coabitantilor și colegilor lui Boroș de la episcopia bănățeană, cu epitete și caracterizări de mare varietate. Cel mai vizat de registrul negativ al aprecierilor de această factură a fost canonicul Ioan Madincea, care apare potrivit notațiilor jurnalului, drept dușmanul cel mai înveterat al lui Boroș.

O altă categorie de realități surprinse în izvorul memorialistic semnalat, provin de la nivelul local al vieții comunitare bănățene, sunt informații despre parohii și preoți, despre satele pe care le-a cutreierat, redată cu același simț al detaliului și cu atenție pentru elementul de specificitate. Dintre informațiile de această factură, ponderea cea mai însemnată o ocupă datele referitoare la parohia Zăbrani, unde Boroș a funcționat ca preot paroh timp de 17 ani, cu începere din anul 1880. Misiunea sa la Zăbrani s-a încheiat cu bune rezultate nu doar sub aspect pastoral, ci și cultural, Boroș redactând o monografie a acestei localități. De asemenea, Boroș s-a dedicat în perioada în care a funcționat la Zăbrani activității de cateheză, a încercat de asemenea să dea vieții religioase un caracter mai profund și mai sistematic, implicându-se în coordonarea pelerinajelor la sanctuarul de la Maria Radna, loc tradițional de pelerinaj pentru catolicii din Banat și Parțium, și nu numai. Boroș a efectuat numeroase vizitații canonice, cu deosebire în ultimii ani ai veacului al XIX-lea și începutul celui următor, după întoarcerea sa la centrul diecezan. Era interesat de starea școlilor confesionale românești din Banat, despre care informațiile nu lipsesc în paginile jurnalului.

Jurnalul lui Boroș este centrat pe persoana sa și pe spațiul Banatului, în primul rând pe realitățile ecleziastice ale regiunii. Nu lipsesc însă nici informații de natură mai generală privitoare la Biserica Unită, ori la comunitatea românească din imperiul dualist în ansamblul său. Dintre momentele care-i prilejuiesc considerații și referiri care depășesc arealul Banatului se numără călătoria pe care o face în perioada 13–29 iulie 1907 la Carei, pentru a-și vizita rudele, de unde continuă apoi „în părțile de la

Baia Mare, Țara Oașului și o parte din Ugocea”. Însemnările aferente acestui parcurs au aspectul unui jurnal de călătorie, care rețin considerații privind cunoștințe și prieteni ai săi, foști colegi de studii, diverse cunoștințe, înfățișarea parohiilor bisericilor întâlnite pe acest traseu și calitatea vieții religioase a comunităților. Boroș se dovedește un excelent observator, cu simț pentru detaliu și pentru specificul realităților întâlnite. Notează aspecte privind nivelul material al persoanelor și comunităților întâlnite, particularitățile identitare ale acestora. Formația ecleziastică a călătorului îi impune observatorului, fără a fi exclusiv, grila de alegere a realităților pe care le reține în paginile acestor însemnări de călătorie; astfel, întâlnim frecvent aprecieri asupra nivelului de practică religioasă a localităților prin care trece. Om al secolului al XIX-lea, sensibil la aspectele de factură națională, el însuși cu o identitate românească pe care și-a construit-o începând din perioada studiilor, Boroș prezintă aspecte ale identității naționale a comunităților pe care le întâlnește¹⁶. O altă ieșire semnificativă din zona diecezei lugojene, care se materializează prin însemnări în jurnal, este participarea în 1911 la înmormântarea episcopului Ioan Szabó de la Gherla¹⁷. Anticipate de unele notații prilejuite de călătoria din 1907, Boroș formulează observații critice privitor la modul de administrare a episcopiei armenopolitane în perioada păstoririi lui Ioan Szabó¹⁸.

Jurnalul lui Boroș reprezintă, incontestabil, o sursă de o valoare considerabilă pentru istoria realităților ecleziastice și sociale ale Banatului, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX. În pofida caracterului divers și deosebit de variat al realităților surprinse, memoriile sunt mărturia unui proiect de carieră neîmplinit sau, în orice caz, neîmplinit în orizontul de timp scontat. Atenția sursei își concentrează caracterul cel mai subiectiv al observațiilor pe zona episcopatului unit bănățean, în legătură cu arhieriei Lugojului se înregistrează încărcătura de cea mai pronunțată subiectivitate a însemnărilor din jurnal. Practic, în derularea succesivă a episcopilor sub care a servit, Boroș și-a făcut propriile planuri de carieră, ambiționând

el însuși la funcția episcopală, funcție pe care o va primi târziu și cu titlul oarecum compensator, după primul război mondial.

În această ordine de idei, trebuie spus și faptul că memorialistica lui Ioan Boroș ne introduce într-o zonă complicată, deloc ușor de accesat de investigația istoricului, aceea a anatomiei puterii din spațiul ecleziastic. Deși mărturisește lipsa de interes pentru funcția de episcop, credem că Boroș nu este sincer, cititorul însemnărilor trebuie să înțeleagă tocmai contrariul. Atenția deosebită cu care a tratat perindarea arhierilor Victor Mihályi, Demetriu Radu și Vasile Hossu la conducerea episcopiei Lugojului, planurile și speranțele pe care și le face cu aceste ocazii, lasă să se întrevadă că și-a dorit o asemenea postură și că a sperat că se va concretiza de fiecare dată când scaunul diecezei banatice rămânea vacant. A încercat de fiecare dată să-și creeze culoar favorabil, uzând de relațiile personale pe care le avea cu administrația comitatensă, pentru a obține o decizie favorabilă lui din partea mediilor guvernamentale de la Budapesta. Obținerea agrementului factorului politic central era, în mod evident, determinant pentru accederea la funcție. Însemnările lui Boroș sunt mai relevante decât alte surse, nu în ultimul rând de factură memorialistică, rămase de la elita bisericească a secolului al XIX-lea, pentru ceea ce însemna în epocă drumul spre putere. Rezultă, astfel, că demnitatea ierarhică în episcopiile române se decidea în cabinetele ministeriale din capitala maghiară, în primul rând la Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică. În condițiile în care regimul dualist dorea să controleze îndeaproape numirile episcopale pentru a se asigura de loialitatea și orientarea "patriotică" a arhierilor români, candidații la aceste funcții se aflau în dificila postură de a trebui să ofere loialitate autorității de stat și, totodată, de a rămâne credibili și în raport cu așteptările propriilor enoriași, așteptări care nu erau numai de natură spirituală ci și politico-națională. În pofida creșterii în importanță a intelectualității laice la nivelul de conducere al mișcării naționale românești din Austro-Ungaria, episcopii continuă să-și păstreze până târziu, la începutul secolului XX, calitatea de "lideri ai națiunii". Jurnalul lui Boroș prezintă informații deosebit de valoroase des-

pre aceste multiple conotații ale puterii din zona ecleziastică și despre relațiile sale cu puterea politică de stat, sub a cărei presiune constantă s-a aflat în perioada la care se referă însemnările cercetate.

Însemnările memorialistice rămase de la Boroș se centrează în mod preferențial pe aspecte și problematice alese de autor, pe decupaje din realitate a căror înregistrare a fost decisă de însuși memorialistul. Pe lângă personajele și realitățile care ocupă spațiul majoritar al relatării, Boroș notează și alte aspecte, interesante din perspectivă istorică, precum impactul înființării episcopiei de Hajdudorogh asupra Bisericii Române Unite și responsabilitatea episcopilor. Se regăsește de asemenea, în paginile acestor însemnări o lungă și bogată listă de personaje, de la arhierii greco-catolici români, pe care i-a cunoscut ori cu care a conlucrat Boroș, canonici, preoți din dieceză și din afara acesteia, oameni politici (Iuliu Maniu) și oameni de cultură (istoricul Zenobie Pâclișanu), ziaristi. Aceste coordonate tematice largi de înregistrare a realității fac din memoriile rămase de la Ioan Boroș mai mult decât o cronică a episcopiei Lugojului, fiind o sursă narativă de primă mărime pentru Biserica greco-catolică și pentru comunitatea românească din Austro-Ungaria.

NOTE

1. Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869–1870)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.
2. *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apșa (1841–1918)*, ediție îngrijită și note de Nicolae Bocșan, Ion Cârja, studiu introductiv de Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Luminița Wallner-Bărbulescu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.
3. Nicolae Brânzeu, *Memoriile unui preot bătrân*, ediție, prefață și note de Pia Brânzeu, Timișoara, Editura Marineasa, 2008.
4. Iosif Pop, *Credință și apostolat: memorii*, ediție îngrijită și postfață de Dimitrie Poptămaș și Melinte Șerban, Târgu Mureș, Fundația Culturală "Vasile Netea", 2004.
5. *Vezi Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apșa...*, pp. 59–60.
6. Aceste materiale inedite, care-l prezintă pe Ioan Boroș în ipostază memorialistică și epistolară, sunt următoarele: caietul de însemnări memo-

- rialistice, conservat în original la Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale; un text autobiografic intitulat: *Ioan Boroș-date biografice*, păstrat la Muzeul de Istorie și Etnografie din Lugoj; o autobiografie în limba maghiară, păstrată într-o colecție particulară din București, *Testamentul*, păstrat în original la Arhiva Mitropoliei Banatului, Dosar nr. 4; corespondența cu Francisc Hossu Longin, păstrată la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, fondul *Francisc Hossu Longin*; corespondența cu primăria Lugojului, păstrată la Mitropolia Ortodoxă a Banatului; dosarul canonic aferent numirii în funcția de episcop (Arhiva Secretă Vatican, fondul *Nunțiatura București*; Arhiva Congregației pentru Bisericile Orientale).
7. Ioan Boroș, *Memorialistica*, ediție, studiu introductiv și note de: Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 385 p.
  8. Dintre lucrările publicate, menționăm (selectiv): *Domnedieesca liturgie a celui dintru sâniți părintelui nostru Ioanu Chrisostomu compusă din operele aceluia santu parinte de Ioanu Borosiu*, Gherla, Imprimeria „Aurora” A. Todoranu, 1888; *Directoriu general sau ordul oficiului divin pre anul 1890. Compusu de Ioanu Borosiu...*, Gherla, Imprimeria „Aurora” P. A. Todoranu, 1893; *Ierarhia bisericească sau esplicarea ceremonielor sacre prescrise la chirotonia gradelor s. ierarhice. De Ioan Boroș*, Gherla, Tipografia „Aurora”, A. Todoran, 1894; *Monografia parohiei românești unite din Timișoara*, Timișoara, Tipărit la Iacob Csenedeș, 1907; *Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49 desfășurate în Lugoj*, Lugoj, Editura Tipografiei Naționale, 1927; *Constituția. Societate secretă română în Lugoj 1830–1834*, Lugoj, Tipografia Minerva, Gheorghe Țăran, 1928.
  9. A se vedea: Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *La începuturile episcopiei Lugojului. Studii și documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
  10. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828–1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Beiuș, Tiparul Tipografiei „Doina”, 1928.
  11. Problematika a fost tratată, între altele, în următoarele lucrări: Cyrille Korolevskij, *Liturgie en langue vivante. Orient et Occident*, Paris, 1955, p. 43 sq; Ștefan Manciu, *Granița de Vest*, ediția a II-a, Baia Mare, 1994, p. 93; Aldo Dami, *La Ruthenie Subcarpatique*, Geneva, 1955, p.11; Paul Magocsi, *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus 1848–1948*, Londra, 1978, p. 9.
  12. A se vedea mai pe larg în acest sens Cecilia Cârja, *Biserică și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, passim.
  13. Informații succinte despre episcopul Ioan Olteanu, a se vedea în *Șematismul Veneratului Cler al Arhidiecesei Metropolitane Greco-Catolice*

- Române de Alba-Iulia și Făgăraș pre Anul Domnului 1900 de la Sfânta Unire 200*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1900, p. 57.
14. Referitor la perioada păstoririi la Lugoj a episcopului Victor Mihalyi de Apșa, vezi: Luminița Wallner Bărbulescu, *Zorile modernității. Episcopia Greco-Catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihályi de Apșa*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.
  15. Vasile Marcu, *Episcopul Demetriu Radu. Viața și opera martirului*, Cluj-Napoca, Eikon, 2005.
  16. Ioan Boroș, *Memorialistica*, p. 176 sq.
  17. *Episcopul Ioan Szabó și Sfântul Scaun. Corespondență (1874-1910)*, ediție, studiu introductiv și note de Ion Cârja și Daniel Sularea, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.
  18. Ioan Boroș, *Memorialistica*, pp. 203–205.

Maria Berényi

Budapesta românească în urmă cu o 100 de ani

Un loc distinct pe harta culturală a românilor din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX l-a reprezentat orașul Budapesta. Cărți de referință pentru istoria modernă a românilor, ziare și reviste de prestigiu, societăți culturale și formarea universitară a mii de intelectuali români în instituțiile de învățământ superior din Budapesta subliniază locul orașului de pe Dunăre în afirmarea culturii românești în epoca modernă.

La începutul secolului al XIX-lea, Buda-Pesta era un însemnat centru economic. Intensa viață comercială, caracteristică atunci oricărui oraș așezat pe artera de tranzit a Dunării, făcea ca pe lângă maghiari și germani, capitala Ungariei să atragă o mulțime de coloniști: greci, macedoromâni, sârbi ș.a. Poliglotismul favoriza însă dezvoltarea unei culturi multilaterale și cum Buda (în 1777) și apoi Pesta (începând cu 1784) au fost înzestrate cu o universitate de renume, cu tipografii și biblioteci bogate, ea a devenit și un puternic centru cultural cosmopolit, cu o viață intelectuală vie.

Trebuie constatat, că aici în capitala Ungariei s-a păstrat și dezvoltat o spiritualitate românească meritorie. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la Pesta e atestată o vie activitate culturală românească, mai întâi sub formă religioasă, apoi treptat cu un ton mai pronunțat de caracter național.

Baza materială pentru susținerea culturii românești din capitala Ungariei, timp îndelungat o constituie colonia macedoromână de aici. Suflul puternicului curent cultural românesc pornește de la activitatea Tipografiei Universității din Buda, prin cunoștii săi cenzeni, corifei ai Școlii Ardelene. Studenții și intelectuali români din capitala Ungariei își constituie asociațiile lor culturale, publică diferite reviste și periodice, activează pentru un teatru român în Transilvania și Ungaria. Foarte multe personalități

ilustre ale culturii românești studiază și activează aici, contribuind la păstrarea limbii și identității, la înputernicirea comunității românești, care era risipită în această metropolă. Comunitatea românească din Budapesta, în secolul al XIX-lea reușește, în contextul evenimentelor ce afectează și schimbă întregul continent, nu numai să-și facă cunoscută și respectată prezența în viața urbei, ci și să afirme propria spiritualitate. Trebuie, desigur, să avem în permanență în vedere faptul că ceea ce acești oameni luminați au inițiat, realizat și finalizat, stă sub semnul vrerii și puterii lor cât și a posibilității îngăduite de alții.

Alături de școli și asociațiile politico-culturale presa reprezintă o sursă de mare valoare încă de la începuturile sale. Budapesta a dispus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de o presă activă, care a avut o arie largă de acțiune în comunitatea românească din Ungaria și Transilvania: politică, social-economică, culturală și literară. În această perioadă au apărut aici 52 de foi și reviste românești. Presa a modelat conștiința publică românească în spiritul valorilor culturii românești și al marilor aspirații de libertate și unitate națională. Influența presei din capitala Ungariei asupra spiritului public românesc a avut un rol educativ imens prin formarea unor curente de opinii culturale sau politice. Funcția național-culturală a presei românești din Budapesta a dobândit aspecte particulare de la un organ de presă la altul, în funcție de timp și de conjunctura politică.

Nu e exagerată afirmația conform căreia, din punct de vedere etnic, Ungaria istorică a fost statul cel mai pestriț din Europa. Diversitatea etnică reprezenta o caracteristică și pentru cele două orașe gemene de pe cele două maluri ale Dunării, Pesta și Buda. Acest caracter multiethnic persistă constant și după constituirea capitalei Ungariei, prin unificarea acestora. Alături de unguri, și-au constituit aici comunități cultural-religioase germanii, sârbii, slovacii, grecii și românii.

Studenții și intelectuali români din capitala Ungariei își constituie asociațiile lor culturale, publică diferite reviste și periodice,

activează pentru un teatru român în Transilvania și Ungaria. Foarte multe personalități ilustre ale culturii românești studiază și activează aici, contribuind la păstrarea limbii și identității, la înfăptuirea comunității românești, care era risipită în această metropolă. Comunitatea românească din Budapesta, în secolul al XIX-lea reușește, în contextul evenimentelor ce afectează și schimbă întregul continent, nu numai să-și facă cunoscută și respectată prezența în viața urbei, ci și să afirme propria spiritualitate.

Aproape toate manifestările culturale și artistice ale românilor din capitala Ungariei au stat sub semnul politicului, au contribuit astfel la fortificarea conștiinței naționale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în complexitatea activității culturale desfășurată de românii de aici se disting câteva direcții de acțiune culturală: școala confesională, activitatea studenților români, societățile literare și culturale, reuniunile muzicale și casinele române, presa și teatrul.¹

Ca să vă prezentăm câteva aspecte din Budapesta românească în urmă cu o 100 de ani, în primul rând vă aducem exemple, relatări din presa vremii. Am găsit un articol, chiar cu titlul: *Budapesta românească* pe care îl redăm în întregime, ca să prindem atmosfera începutului secolului XX în ce privește cultura și viața românească în capitala Ungariei:

„Mă iertați că încep cu acest paradox. Da există o *Budapestă românească*. Mai deunezi mă plimbam pe stradele capitalei cu un român, venit din provincie. Și atunci privind, fără să vreau, orașul nu din prizma obișnuită mie, ci din prizma a celui nou venit, observai câți români sînt aici. Într-o plimbare de un ceas am întâlnit pe strade vreo 5–6 persoane cu care mă salutăm românește și dacă mă opream, vorbeam românește. – Păi, bine, îmi spunea tovarășul meu în glumă, eu am venit să văd Budapesta ungurească, nu cea românească.

Este un lucru firesc, ca în capitala Ungariei să trăiască un număr mărișor de români. Împrejurările cari ne-au legat soarta de țara aceasta, ne-au legat cel puțin prin legăturile intereselor

economice și politice, dacă nu culturale și sentimentale de capitala acestei țări. Oricare capitală modernă este mult-puțin expresia etnică a țării întregi. Acesta este rezultatul firesc al ascendentului puternic pe care îl are azi orice centru asupra țării sale.

Budapesta nu-i numai cel mai mare oraș unguresc, dar și cel mai mare oraș nemțesc, jidovesc sau slovăcesc al ungariei. Ca să amintesc numai de slovacii de aici, ei trăiesc aici în număr de cel puțin 50-60.000, aproape toți ca muncitori, sau mici meseriași, fără să se mai pomenească de marele număr de slovaci, mai ales intelectuali și funcționari maghiarizați, cari nu mai vreau să știe de poporul lor. Sînt cartiere întregi, mai ales muncitorești, Iosefstadt, cari sînt aproape curat slovăcești și unde pe strade auzi foarte mult vorbă slovăcească.

Față de celelalte neamuri, românii nu sînt prea bine prezentați în capitală (lucru care de altcum nu trebuie să ne întristeze de loc). În lipsă de o statistică, numărul lor poate fi pus foarte aproximativ la 3000.

Dar mai există o Budapestă românească în afară de români. Sînt numeroși străini (unguri sau de alt neam) pe cari îi întâlnești în capitală și care locuind pe marele teritoriu locuit de români au învățat de bine de rău românește.

– Și eu știu românește! De cîte ori nu i se înfîmplă unui român din Budapesta să audă cuvintele acestea, rostite în diferite nuanțe dialectale și învrăstăte cu nuanțe ungurești! Cartierele locuite mai cu seamă de români sînt cartierul VIII și IV (azi V- M.B.). (Iosefstadt și Innere Stadt.) Să împărțim pe românii de aici în două categorii principale: studenții cari sunt mai mult un element flotant și ceilalți români cari sînt mult-puțin stabiliți aici în Budapesta.

Voi vorbi mai întâi de acești din urmă.

Cînd se vorbește de *colonia românească din Budapesta*, lumea înțelege de obicei pe intelectuali români din capitală și uită că aici trăiește și un număr oarecare de meseriași și muncitori români.

Aceștia din urmă țin adesea întruniri. Deși ei sînt cuprinși în spiritul socialismului, după cum aici este inevitabil, totuși cei mai mulți din ei țin la limba și legea lor românească. Tot ei au

organizat și adunarea muncitorilor români, despre care ați raportat și dvoastră la timpul său.

Intelectualii români de aici însă nu caută îndeajuns contactul cu meseriașii.

Ei ar putea să organizeze cu ei întruniri și i-ar putea organiza cu scopul de a-i păstra pentru românism de a-i îndemna să se stabilească prin provincia românească, unde este atîta nevoie de o clasă de mijloc românească. Așa cum este azi, colonia românească, intelectuali și meseriași, nu pot fi priviți decît ca element care își menține greu ființa națională și după o generație două sînt osîndiți în chip fatal să se deznaționalizeze, contopindu-se în marea asta de străini (...).²

În *Călindarul „Poporului Român”*, editat la Budapesta în 1912 de către Dimitrie Birăuțiu, găsim o listă cu locuitori români în Budapesta.³ Aici sînt enumerate 335 de adrese (adică 335 de familii, v. Anexa 1). Bineînțeles lista românilor din capitală nici pe deplin nu este întregă, ne mai vorbind încă de cei circa 300 de studenți români care studiau aici. Mai putem aminti încă politicienii, parlamentarii români care nu aveau domiciliul la Budapesta, dar care aparțineau vieții, politicii și culturii românești din capitala ungară. De aici putem deduce, că în urmă cu o sută de ani, exista în Budapesta o puternică comunitate românească. Mai jos o să încercăm să redăm cîteva evenimente, manifestări culturale organizate în urmă cu o 100 de ani în Budapesta

În anul 1912 erau organizate multe manifestări național-culturale. Dintre ele amintim doar cîteva.

La începutul lui martie s-a organizat *Concertul Enescu la Budapesta*. Despre acest eveniment s-a relatat pe larg în presa vremii:

„În 1 și 2 martie a umplut un public foarte ales sala cea mare a redutei din capitală. La acest concert s-a prezentat prima oară unul dintre cei mai mari violoniști, George Enescu publicului de aicea. Enescu are un nume celebru în toată Europa, ca virtuoz de vioară și ca compozitor de rangul prim (...).

În prima seară s-a prezentat Enescu publicului cu concert foarte reușit, lăsînd o impresie adîncă în inimile ascultătorilor (...).

În a doua seară, Enescu a fost primit cu aplauze din partea publicului, care l-a admirat și seara trecută (...).

Aceste două concerte au fost serbări pentru toți iubitorii de muzică, dar mai cu seamă pentru noi românii, căci am văzut un român în rîndul celor mai mari artiști. A fost o adevărată sărbătoare.”⁴

În urmă cu o 100 de ani, putem vorbi și de o *Budapestă a studenților români*. De la începutul secolului al XIX-lea, mulți tineri români din Ungaria și din Transilvania studiau la facultățile din Budapesta. Numărul acestora era în permanentă creștere, iar la începutul secolului al XX-lea, precum mai aminteam mai înainte în capitala Ungariei erau în jur de 300 de studenți români.

În perioada dualismului austro-ungar, deci mă refer la perioada 1867–1918, circa 3 000 de tineri români au studiat la instituțiile de învățămînt superior din Budapesta. Aproape trei mii de viitori medici, avocați, profesori, deputați, miniștri, prim-miniștri (I. Maniu, Petru Groza, Al.Vaida Voievod, Octavian Goga și Ilie Miron Cristea), episcopi, directori de bănci – o întregă pleiadă de intelectuali, au traversat perioadele studenției în orașul de pe Dunăre, traversînd dilemele modernității, specifice intelectualilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Ca origine geografică, peste 80 % proveneau din mediul rural, cu experiențe nesemnificative pentru ceea ce înseamnă viața citadină a marilor metropole.

Ca urmare, ne putem imagina șocul resimțit de către tinerii români plecați la studii la întîlnirea cu marea aglomerare urbană a Budapestei, cu viața captivantă, dar în același timp copleșitoare, traumatizantă a orașului. Însăși plecarea de acasă, desprinderea de locurile natale genera în ei un acut sentiment de deșănțare, de pierdere a identității.⁵

Liantul comunității studenților români care studiau la Budapesta era *Societatea „Petru Maior”*, fondată în anul 1862. „Aceasta era vatra în jurul căreia ne strîngeam toți ca albinele în jurul mătcii. Aici ne cunoșteam, aici se legau prietenii, aici ne țineam la curent din ziare cu evenimentele zilei, aici se discutau problemele care ne interesau, aici se aduceau, se luminau și se recuceau cei cu sentimentul național ațipit. Și tot aici ne distram în orele libere asistînd la matchurile spirituale ale celor mai dotați cu spirit de observație și uneori ai ghidușilor mereu pișcați și ațîțați de cei dornici de a-i vedea în febră.” *Societatea „Petru Maior”* a fost un mic ostrov românesc într-un ocean al străinismului, după cum o numea scriitorul Alexandru Ciura.⁶

Societatea „Petru Maior” a fost locul central din viața studențimii, unde de multe ori și-au găsit și primul *quartir*, prima gazdă: „Rar student român la Budapesta – își amintește Al. Lupeanu Melin – care pînă a apuca să colinde pe rînd ovreii din cartierul Józsefváros aflîndu-și locuință, să nu fi făcut mai întîi cunoștință cu podeaua ori cu mesele de la „Petru Maior” avînd drept pernă la căpătîi volumele groase ale lui Hurmuzachi ori colecțiile *Familiei* lui Vulcan”.

Societatea „Petru Maior” constituită la Budapesta în anul 1862 ca societate de lectură a studenților, era locul de adunare a studenților români, iar membri componenți – tineri veniți din toate colțurile Transilvaniei și din multe alte părți locuite de români, erau într-o strînsă legătură cu colonia românilor din capitala Ungariei. Cum era și firesc societatea avea trainice legături cu „cei de-acasă”, cu personalități deosebit de valoroase din toate domeniile de activitate, unele avînd calitatea de membri onorifici. Poate fi amintit, în această situație, Partenie Cosma, cel care în anul 1862, cînd s-au pus bazele societății, a fost ales de membrii fondatori ca președinte și care, mai tîrziu, în calitate de Director General al „Albinei” din Sibiu, a continuat să sprijine societatea. Mai pot fi enumerați ca membri onorifici, Coriolan Brediceanu, avocatul din Lugoj, și cunoscut om politic, Gheorghe Pop de Băsești, marele proprietar, Paul Rotariu, avocatul din Timișoara generalul Traian Doda s.a. Toți aceștia aveau merite

incontestabile în lupta națională a românilor transilvăneni. Să nu omitem faptul că printre membrii onorifici era și Ioan Slavici, pe care Huszár Antal îl considera „cel mai fanatic dușman al statului ungar și al națiunii maghiare.”

Alte nume ilustre care de-a lungul timpului și-au adus contribuția la această societate a tinerimii române, au fost: Iosif Vulcan, Amos Frîncu, Valeriu și Victor Braniște, Victor Babeș, Virgil Onițiu, Elie Miron Cristea, Iuliu Maniu, Al. Vaida Voievod, Ilarie Chendi, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Ioan Lupaș, Aurel Bănuț, Nicolae Drăgan, Petru Groza, Onisifor Ghibu ș.a. Toți au activat pe vremea studenției în cadrul societății iar în anii următori au recunoscut în această societate „o școală” formativă pe linia luptei naționale.⁷

„Universitarii noștri de la Budapesta spune mai tîrziu Octavian Goga –acolo în inima unei țări străine, plimbau cu ei le fiecare pas o psihologie particulară bine îngrădită față de orice influență dinafară. Studenți ai universităților ungurești, strînși laolaltă, noi, de noi, într-o numeroasă familie... am eliminat, consecvent otrava disolvantă a educației străine... la societatea „Petru Maior” unde ne adunam zilnic, retrași după obiceiurile și glumele noastre de acasă, perpetuînd acolo departe spiritul local al Transilvaniei cu toate particularitățile lui”.⁸

Din anul 1871 societatea își schimbă localul propriu. De aici încolo tinerii studenți români se simt, în localul lor, ca acasă. În mijlocul capitalei străine aveau și ei un colțisor care era numai al lor. Aici veneau aproape în fiecare seară spre a citi gazete și pentru lecturarea cărților din bibliotecă. Cînd aveau vreo neplăcere și îi cuprindea deznădejdea, în casa lor găseau vorba bună a unui coleg. Acolo se adunau duminicile după masă și în ședințe se citeau și se criticau „operatele” lucrate peste săptămîină. Discuțiile se încingeau și se prelungeau de multe ori peste durata ședințelor. Acolo însă își uitau animozitățile și cu toate că discuțiile erau aprinse tinerii români se înțelegeau foarte bine.

Activitatea Societății „Petru Maior” nu trebuie căutată în procese verbale, zice un fost membru, ci în ceea ce nu este scris în ele, fiindcă nu se putea scrie niciodată. Tinerii veneau din satele

Transilvaniei dezorientați, unii dintre ei trecuseră prin școli românești dar cei mai mulți erau absolvenți ai școlilor ungurești. În ei se zbăteau două lumi, lumea de acasă, din Transilvania, cu limba pe care o învățaseră de la mama, și lumea școlii, cu limba ungurească, cu profesorul de istorie care vorbea despre trecutul și viitorul unguresc, dar nu avea cuvinte decât de milă și ironie pentru neamul de ciobani săraci, care era tolerat.⁹

Din întrunirile zilnice și citirea „operatelor particulare se naște ideea unei reviste literare. În anul 1876, urmare unor strădanii deosebite apare primul număr al revistei „Roza cu ghimpi” al cărei redactor era Lazăr Petrovici. În „programa” primului număr se spunea: Cultura va salva românimea. Junimea română pătrunsă de acest adevăr necontestabil s-a decis a edita o foaie, un mijloc destul de puternic pentru a rupe ușor valul întunecimii ce desparte pe om de câmpul cel mîngîitor al adevăratei și folositoareii culturii.

Revista apărea de două ori pe lună într-un singur exemplar scris cu mîna publicînd cele mai reușite „operate” ale membrilor societății. În conținutul ei revista avea un pronunțat caracter umoristic dar ea furniza, și informații despre preocupările studenților din Budapesta, fiind o adevărată arhivă a societății.

Un moment de vîrf în activitatea societății „Petru Maior” este tipărirea lucrării lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Tipărirea se face la Gherla, în 2000 de exemplare însă ediția nu este prea îngrijită. Revista „Roza cu ghimpi” și-a continuat apariția pînă în 1894-1895 avînd ca redactori personalități ca: Amoș Frîncu, V. Onițiu etc. Prin conținutul său, fără o evidentă continuitate de preocupări, revista stabilește un „contact” viu între membrii săi și stăruie să încadreze activitatea tinerimii române din Budapesta în mișcările culturale a tuturor românilor.¹⁰

Societatea a reprezentat o adevărată școală de cultură românească în capitala Ungariei. La începutul secolului al XIX-lea, dispunea de o bibliotecă ce avea peste 2272 de volume, la care se adăugau fascicule și broșuri și o mare parte a presei din Transil-

vania și Ungaria. De asemenea, inventarul bibliotecii mai cuprindea un șah, un domino și un șapirograf.¹¹

Societatea a redactat mai multe publicații, cea mai cunoscută fiind revista *Lucafărul* redactată de *Octavian Goga*, *Oct. C. Tăslăuanu*, *Ioan Lupăș* și alții.

Modelul de intelectual al secolului XIX avea în vedere și dezvoltarea laturii artistice și socializante a individului. Preocupările studențești nu erau canalizate exclusiv spre aprofundarea liniei de studiu alese, ci puteau fi alternate cu activități culturale și boeme, în speță teatrul, opera, vizitarea muzeelor sau participarea la baluri, frecventarea cafenelelor, care-și aveau importanța lor în formarea de ansamblu. La interferența ludicului cu intelectualul se află frecventarea cafenelelor.

Cafeaua, planta descoperită în zona etiopiană de azi de ciobanul Kaldi și care a stîrnit atîtea contradicții în mediul catolic, catalogată de unii ca „băutura diavolului”, se generalizează în secolul XIX, devenind liantul principal al relaționării și o afacere prosperă. Cafeneaua punea la dispoziție localul suficient pentru grupuri mari de cunoștințe, se putea fuma în voie, se citea gratuit presa, apoi comentată împreună, se putea consuma și alcool. Era locul ideal pentru jocuri la modă, precum domino, cărți, biliard. Pe perioada iernii, era cel mai bun loc de a sta la căldură, pentru a economisi banii investiți în această necesitate în odaia proprie. Acest „al doilea domiciliu” reunea diferite categorii sociale, dar tonul îl dădeau intelectualii, artiștii și politicienii. Erau principalii propagatori de inițiative, vehiculate apoi în largi cadre ale societății.

În capitala regală, Budapesta nu se poate vorbi de o asemenea dezvoltare, însă decalajul era tot mai redus. Cafeneaua predilectă a românilor era *Mitsek* (*Mitsok*). Ajunge subiect de butadă prin atacurile aduse în *Rosa cu ghimpi* studenților care uitau să mai plece. Una din anecdotele publicate vorbește despre un tată care își face griji pentru fiul său slăbit și palid. Acesta pentru a sugera că nu irosește timpul și banii la studii îi explică părintelui său că

nu mai rezistă din cauza efortului depus la învățătură, numai la Mitsok petrecînd 12 ore pe zi. Tatăl impresionat crede că este vorba de un profesor, motiv pentru care întrebă ce cursuri predă acesta. Fiul cu nonșalanță va răspunde că „despre morburile sifilitice, despre uitarea pe stradă, despre fabricarea medicinei din 21 de elemente”¹². Nici resursele financiare nu ar fi permis o existență atît de boemă. Obiectivele cu care acești tineri mergeau la studii mențineau echilibrul necesar între studiu și distracții.

În Ungaria, tensiunea politică era mai accentuată, fiind augmentată și de presă. Excesele tinerilor români erau atent supravegheate și taxate de opinia publică și de autorități. Ion I. Lapedatu va considera la rîndul său acest aspect suficient de important pentru a fi detaliat în memoriile sale. Din fragmentul citat reiese atît preferința românilor de a se limita la ieșirile în cerc restrîns, dar și faptul că în acest mod atrăgeau atenția ziariștilor doritori de ai immortaliza într-o manieră negativă: „Aproape în fiecare cafenea era cîte o masă de studenți români, după regiuni. Sibienii și brașovenii, petreceau adeseori într-o cafenea numită *Cafeneaua Centrală*, aproape de Biblioteca Universității. În această cafenea și la masa noastră, venea și profesorul Gheorghe Alexici, docent în limba română la Universitate, care trecea de renegat, însă știa multă filologie și ne făcea expuneri interesante. În altă cafenea unde de asemenea umblam, la *Jaegerhorn*, întâlneam pe profesorul Ciocan și cîteodată pe șovinistul profesor Jancsó Benedek, care scria în fiecare săptămînă în *Budapesti Hirlap* cîte un articol în care trecea în revistă, desigur în spirit șovinist, toate evenimentele mai de seamă din viața românilor din Ardeal”¹³. Asemenea articole incendiare ieșeau de obicei derivate de la discursurile studenților susținute cu ocazia comemorării lui Emanuil Gojdu, Petru Maior, a zilelor revoluției pașoptiste, așadar personalități și evenimente simbolice ale românilor.

Într-una din încăperile cafenelei Schója s-au desfășurat printre primele ședințe ale *Societății Studențești Petru Maior*¹⁴. Alte cafele cunoscute erau *Hungaria* sau *New York Café* (*Kávéház*).

Axente Banciu, care în toamna anului 1893 a venit la Budapesta, în volumul său de amintiri scrie următoarele:

„Ajuns în fața gării, după ce-mi lăsam bagajul la garderobă, mi-am scos carnetul în care-mi notasem itinerarul cu care mă-narmase fostul meu profesor Dr. Valer Braniște, și pornii înainte pe strada Kerepesi (Str. Rákóczi de azi – M.B.). Din aceasta conform îndrumărilor din carnetul o sucii pe Múzeum körút, de unde trecînd prin fața statuii poetului Arany (Petőfi – M.B.) din fața Muzeului Național, ajunsei în piața Kálvin, de care știam că nu mai e departe Dunărea cu restaurantul „Doczauer” din colțul bulevardului Vármház, unde luau masa „ai noștri” și unde găsești tot ce-ți trebuie, – cum îmi spusese profesorul Braniște –, „și vorbă românească, și sfătuitoari, și ciceroni, și prieteni”. Și așa a fost. Fără să schimb o vorbă cu vreun ungur, m-am pomenit la amiazi vorbind iarăși limba mea cu frați de ai mei.

Restaurantul „Doczauer” din Vármház tér, colț cu țarmul Dunării, era vatra inițială la care descălecau aproape toți cîți își făceau studiile în capitala Ungariei și de unde porneam în căutarea unei gazde convenabile și, dacă punga nu ne permitea să-i rămînem mușterii permanenți lui Doczauer, și în căutarea unei pensiuni particulare, cu abonamentul suportabil pentru anemi-cele noastre „știpendii”. Sunt peste cinci decenii de atunci, dar bucuria pe care am avut-o cînd am intrat în restaurant și am auzit numai vorbă românească la o masă mare o resimt și acum, cum resimt și surprinderea în fața îndrăznelii teologului „absolut” și student în filosofie I. Baptist Boiu, fiul lui Zaharie Boiu din Sibiu, de a cînta, la paharele cu bere de după cină, „*Doina lui Lucaciu*”. Și tot atît de viu resimt și respectul pe care mă pusese fercheșul, bine captușitul student Colbasi. Dar acesta nu cu cîntarea, ci cu „crigla”! Colbasi, cu capacitatea lui de îngurgitare trimitea conținutul halbelor spre matca Dunării și, de aici, spre Marea Neagră, parc-ar fi fost păhărele de rachiu. Nu știu ce s-o fi ales de el. I-am pierdut urma. De-o fi fost tot atît de harnic și la carte, halal de el și de părinții care i-au dat viață!”¹⁵

Din amintirile celor mai mulți care au studiat la Budapesta, cafeneaua preferată era *Micsek*, unde erau atrași de revistele de literatură și artă din Apus pe care le găseai aici și de discuțiile care se generau despre Sașa Schneider, Vereșceaghin și Böklin.

La cafeneaua *Micsek*, își amintește A. Banciu, veneau și comisarilor de poliție Orz și de asemenea G. Costa, un neprețuit informator al studențimii, care ne prevenea ori de câte ori se pregătea vreo descindere a organelor polițienești la Societatea „Petru Maior”, insistând să nu fie lăsat să se apropie de dulapurile bibliotecii nici un agent, fără să fie asistat de doi inși dintre noi. Altfel – îi atenționa – vă pomeniți cu piese compromițătoare strecurate printre cărți și să n-o să va mai poată salva nimeni.

Mai rar, intrau în cafeneaua Hotelului Jägerhorn (Vadászkiert), unde – își amintește A. Banciu – tinerii nu prea îndrăzneau să se aventureze, masa românească de aici fiind rezervată unor figuri cu situații respectabile. La această masă-și luau capușinerul părintele G. Bogoevici, preotul Bisericii Ortodoxe Române din Budapesta, Silviu Suci, consilier ministerial, G. Moldovan, funcționar în Ministerul de Finanțe, Simion Popescu, funcționar Superior la Poștă, D-nul Vraciu și, nu atât de regulat ca acesta, Gh. Alexici¹⁶

Cafenelele acestei perioade ofereau un cadru informal în care studenții se puneau la curent cu problemele zilei și uneori intrau în contact cu personaje importante. Eterogenitatea socială, religioasă și etnică întâlnită aici va contribui la interiorizarea unor concepții de viață liberale similare modelului de intelectual de factură germană.

Anul 1912 a fost foarte important în viața studenților, atunci s-a organizat *jubileul Societății „Petru Maior”*. Serbările ocazionate de această aniversare semicentenară s-au programat iarna. Dar, pentru că timpul nu era prielnic deplasărilor, s-au reprogramat în aprilie. S-au desfășurat sub patronajul înalților ierarhi I. Mețianu, Victor Mihaly de Apșa, Ioan Papp, Dimitrie

Radu, Vasile Hossu și Miron Cristea. Au fost prezenți principalii lideri politici români. Au venit reprezentanții studenților români de la Viena, Cernăuți și Cluj. Din Transilvania a plecat un numeros public.

Ziarul *Românul* scria și relata foarte detaliat despre organizarea și programul jubiliar în articolul intitulat: *Serbările societății „Petru Maior” 1862–1912*.

„Jubileul de 50 de ani al Societății acad. „Petru Maior” din Budapesta, se va ține în 20, 21 și 22 Aprilie a.c. sub patronajul Excelenților lor: Ioan Mețianu și dr. Victor Mihalyi de Apșa al ilustrațiilor lor Ioan Papp, dr. Dimitrie Radu, dr. Vasile Hossu, dr. Miron E. Cristea și al d-lor: Andrei Bârsan, Ghenadie G. Bogoeviciu, dr. Valeriu Braniște, dr. Sterie Ciurcu, Partenie Cosma, Vasile Damian, dr. George Dobrin, dr. Iosif Gall, Vasile Goldiș, Silviu de Herbay, dr. Vasile Lucaci, dr. Iuliu Maniu, dr. Ludovic Mehes, Ioan Mezei, dr. Teodor Mihali, dr. Ion Mișu, Antoniu Mocsonyi de Foen, Virgil Onițiu, dr. Nicolae Oncu, dr. Mihai Popovici, dr. George Serb, dr. Nicolae Șerban, Gherasim Sîrbu, dr. Ioan Suci, dr. Gavril Tripon, Emanuil Ungureanu, dr. Alexandru Vaida Voevod, dr. Nicolae Vecerda, dr. Aurel Vlad.

Pentru Societate

Gheorghe Ștefănică, secretar și Victor Groza, președinte

Prețul de intrare: a) la serata dansantă: de familie 15 cor.; de persoană 6 cor.; b) la concert: șirul 1–3 cor. 15 șirul 4–8 cor. 8, șirul 9–11 cor. 6, de la șirul 12 coroane 4. Bilet de intrare 5 coroane.

Program general:

Sîmbătă (20 aprilie):

La orele 8 seara: seară de cunoștință

Duminică (21 aprilie):

La orele 9 a.m. *Serviciu divin* și parastas pentru patronul Societății Petru Maior, Alexandru Mocsonyi de Foen, Alexandru Roman, Iosif Vulcan, Ioan Cav de Pușcariu, Emanuil Gozsdu, Alma

Dunca de Sachiau și pentru toți ceilalți membri binefăcători ai societății. Serviciul divin va fi celebrat de Ilustrările lor Episcopii Ioan I. Papp și dr. Miron E. Cristea.

La orele 11 ½ a.m. *Ședință festivă*, cu conferința d-lui dr. Iosif Popovici, prof. univ. în Budapesta.

La orele 2½ p.m. Banchet.

Seara la orele 8: „*Concert*” cu binevoitorul concurs al doamnei Valeria Herbay n. Papp, al d-șoarei Anicuța Voileanu, al d-lor: Ion Crișan, Ștefan Mărcuș și Ionel Rădulescu și ai corului societății sub conducerea d-lui Ion Fira. Imnul jubilar: „*Un falnic glas*” de Andrei Bârsanu, va fi condus de compozitorul d. Ionel Hârșia.

Luni (22 aprilie):

La orele 10: Ședința foștilor membri ai Societății sub prezidiul d-lui Partenie Cosma.

Seara la orele 9: „*Serată dansantă*” în pauză se va juca Călușerul și Bătuta, vătav Miron Crețu.

Seara de cunoștință, ședințele, banchetul, concertul și serata dansantă se vor ținea în sala de la „Pester Lloyd” (Mária Valéria utca 12, pe malul Dunării.)

Onorații oaspeți cari vor să se informeze cu privire la încvartirare, participarea la banchet, sau în orice altă chestie privitoare la festivitățile jubiliare, se vor adresa Societății (IX. Mátyás utca 11 etajul II. 21) unde un comitet special, constituit sub președinția dlui Ioan Sturdza, servește cu toate informațiile.¹⁷

Despre zilele festive legate de serbarea semicentenarului s-a relatat pe larg. În revista *Vatra școlară* se scrie astfel despre acest eveniment:

Jubileul societății „Petru Maior”

Societatea „Petru Maior” a studenților universitari români din Budapesta la duminica Mironosițelor și-a serbat jubileul de 50 de ani. Înființată la anul 1862, în cursul unei jumătăți de veac a fost vatra culturii românești în capitala țării. Aici s-au încălzit de

idealele noastre culturale numeroase generații de tineri dornici de lumină, cari în acest timp de 50 de ani au urmat învățăturile mai înalte la universitatea regească din Budapesta. Aici s-au desfășurat la dulceața graiului românesc vlăstarele cele mai prețioase ale neamului nostru, ajunse într-un mediu străin de sufletul lor. Aici tineri români din toate părțile țării au legat prietenii și au făcut la olaltă planuri îndrăznețe pentru ridicarea culturală a neamului nostru. La societatea „Petru Maior” au învățat să cunoască mai întâi literatura și istoria poporului românesc, mulți tineri crescuți în școale străine unde despre neamul nostru n-au auzit decât vorbe de hulă și dispreț. Societatea aceasta a fost altarul sfânt, la care universitarii români cuminecându-să din potirul limbii și legii românești, au scăpat cu sufletul curat, neotrăvit de idei și curente, cari într-o depărtare așa mare de mediul românesc, ușor le-ar fi putut slăbi ori discompune conștiința românească. De aceea cu prilejul jubileului, tot neamul nostru și-a îndepărtat cu dragoste ochii spre această bisericuță îndepărtată a culturii românești, și recunoscându-i roadele aduse în jumătatea de veac acum împlinită, binecuvîntată amintirea celor ce i-au dat viață. Iar ca și sărbătoarea jubilară să fie un izvor de binefaceri nouă pentru tinerimea universitară română, *inimi caritabile au pus temelia unui internat al studenților români din Budapesta*, subscriind spre acest scop suma de 20.000 coroane. La suma aceasta se adaugă *darul marinitimos de 12.000 cor. al marelui mecenat Vasile Stroiescu oferit Societății pentru „Cassa studenților” din prilejul jubileului*. Marele binefăcător al culturii noastre a participat la festivitățile societății neștiut de nimeni, iar darul l-a însoțit de o scrisoare care reoglindește gândirea nobilă a acestui rar bărbat. La sfârșitul scrisorii zice: „Doresc societății prosperare și tot binele; iar tineretului român: sănătate, dar fără preget de muncă, și ani mulți și fericiți, spre folosul lor și al națiunii noastre; în tihnă și sănătate să se adape din izvorul cel neseecat al științei ca să-și poată întocmi vieața pe cât de activă pe atât de frumoasă; și în vieața lor să nu uite mediul, din sudoarea căruia au răsărit și că în tinerețe au fost ajutați și prin ajutor au plutit la suprafață: ca la rîndul lor, să nu stea nepăsători, văzînd luptele tineretului

de a eși la liman, ci să le dea după putere, mână de ajutor. Primiți Vă rog încredințarea osebitei mele stime cătră societate; stimă și iubirea cătră tineretul român, viitorul nostru.”¹⁸

Revista *Unirea* relatează astfel în articolul: *Serbările jubilarie de la „Petru Maior”*

(...) Ședința o deschide președintele Victor Groza, amintind însemnătatea clipei, când foștii membri ai societății, venerabili fruntași astăzi s-au întrunit aici, la vatra veche, ca împreună cu tinerimea să prăznuiască frumoasa vîrstă rodnică de 50 de ani a societății „Petru Maior”. Apoi în absența dlui Partenie Cosma, care era să prezideze aceasta ședință roagă pe domnul Emanuil Ungureanu să conducă dînsul întrunirea de azi.

D. Ungureanu a ținut un călduros discurs, amintindu-se de anii constituirii societății. După cuvîntarea dlui Ungureanu, d. profesor universitar dr. Iosif popovici își ține conferința sa. Vorbește foarte vioi și cu multă vervă despre *Limba românească în legătură cu „Petru Maior”*. Amintește pe simbolul Societății, pe luptătorul pentru limbă și pentru temeierile istorice ale neamului nostru, pe Petru Maior. Chiagul societății „Petru Maior” și îndreptarea ei – zice – au fost și sînt limba românească. „Petru Maior” a ținut într-o vreme locul catedrei de românească la universitatea din Budapesta. Lozinca societății trebuie să fie, după analogia vorbelor lui Eliade Rădulescu “scrieți băieți, scrieți”, – *vorbiți băieți, vorbiți românește!*

Făclia aprinsă de geniul lui Petru Maior, istoricul nu s-a stins la noi, cu moartea lui, steaua lui nu s-a pierdut în neant, ci a dat flacăra altor mii și mii de stele. Maior cu tovarășii lui au fost idealul, sămînța, oameni ca Dosoftei și Varlaam au semănat, Alexandri și Cogălniceanu au secerat, iar roadele au fost România independentă și toată cultura noastră de astăzi. Dă apoi, frumoase îndemnuri tinerimii, să țină la limba și la tradițiile bune, culminînd în marea povață înălțătoare:

– „*Vorbiți băieți, vorbiți numai românește!*”

I s-au făcut cele mai calde ovații. (...)

Seara s-a dat o serată dansantă foarte reușită. Multe costume

românești. Animație splendidă. În pauză s-a jucat *Călușorul și Bătuta*.

Somtuosul palat al societății „Pester Lloyd”, a răsunat o noapte întregă de accentele muzicii românești și de frămîntarea dulce a atîtor inimi tinere. Pînă în zori s-a îmbinat sunetul horelor și al învîrtitelor noastre naționale cu murmurul potolit a Dunării bătrîne de alături.”¹⁹

În 1912, în cadrul sărbătorilor jubiliare legate de semicentenarul Societății „Petru Maior”, s-a constituit o societate care avea scop fondarea unui internat românesc la Budapesta. Înaintea serbărilor în mai multe reviste a apărut apelul lui Emanuil Ungureanu. Ideea constituirii internatului îi aparținea lui. Mai jos publicăm cîteva fragmente din acest apel:

Internat pentru studenții români din Budapesta

Societatea literară academică „Petru Maior” a tinerimei române de la universitatea din Budapesta, la 21 și 22 aprilie a anului curent, va serba al 50-lea an al existenței sale; la această serbare ne putem aștepta, că va participa mult public inteligent românesc. (...)

În Budapesta toate confesiunile și toate națiunile au, internate pentru tineretul lor; numai tineretul român n-are internat, trăiesc te resfirat în condițiuni mizerabile, cari nu corespund nici referințelor igienice, nici celor morale, dar nici celor naționale. (...)

Spre acest scop țin eu serbarea jubilară a societății „Petru Maior” de cea mai potrivită ocaziune, ca în cadrul aranjării ei, adică la 22 aprilie în ședința ce se va ține sub prezidiul domnului Parteniu Cosma, să se constituie o societate culturală pentru înființarea unui internat românesc în Budapesta pe seama tineretului român de la școlile medii, de la academii și de la facultăți inclusiv politehnică. (...)

Dacă domnul Parteniu Cosma a prezidat nainte de 50 de ani societatea „Petru Maior” la înființarea ei, se cuvine ca să prezideze și constituirea societății pentru înființarea internatului.

În acest mod va ajunge cu timpul tineretul român de la școlile mai înalte din Budapesta la un adăpost cinstit și cu un preț mai moderat, și eu cred, că fiecare inteligent român, care a umblat în oraș mare la studii, și cunoaște mizerabilul mod de trai a tineretului de la școli în orașe mari, cu bucurie va conlucra la înființarea acestui internat și vom ajunge timpul, când mii de părinți români se vor bucura, că ginerii lor au avut loc în acest internat, unde au fost feriți de viața destrăbălată a orașului mare.

Așadar eu sînt de hotărîtă părere, că ședința de la 22 aprilie, comitetul aranjator s-o mute de pe 10 oare, și că obiectul principal al acestei ședințe să fie constituirea societății, dezbateră statutelor și alegerea comitetului; comitetul apoi va prezenta statutele la guvern spre aprobare.

Principiile conducătoare ale statutelor va fi următoarele: Societatea are de scop a aduna capitalul necesar, a înființa, inactiva și conduce internatul; - mijloacele ar fi taxele membrilor, legate de donațiuni; afară de taxele membrilor și afară de legate, toate contribuțiile și toate sumele incuse de oriunde și sub orice titlu cad în categoria de donațiuni.

Membrii ar fi: patronii cari ar solvi odată pentru totdeauna 1000 cor.; membri fondatori 500 cor.; membri pe viață 300 cor. și membri ordinari, cari în scris s-ar obliga pe un timp de 5 ani a solvi în tot anul o taxă de 10 coroane.

Sediul societății e Budapesta, unde funcționează stabil biroul și ține comitetul ședințele; adunarea generală ambulantă se poate ține și în oricare sat sau oraș pe teritoriul locuit de elementul românesc cu durata de una zi.

Agendele le prevede adunarea generală, comitetul și biroul; plasarea și învîrtirea capitalului, aprobarea planului de zidire și a proiectului de opere, eventual cumpărarea unei case, stabilirea regulamentului intern al internatului, modificarea statutelor și dreptul de dispunere asupra averii, cade în competența adunării generale; conducerea internatului, aplicarea și dimiterea prefectului, economului și a personalului de serviciu, precum și administrarea averii cade în competența comitetului; biroul prevede afacerile curente.

Voi elabora un proiect detaliat de statute și îl voi publica în „Românul” ca publicul să-l cunoască și ca să servească de bază la dezbateră și stabilirea statutelor.

După ce se va aduna capitalul necesar, conform recerînțelor împrejurărilor ale timpului se pot modifica statutele.

Dacă se va înființa acest internat, tineretul român de la școlile mai înalte din Budapesta va avea un adăpost solid cu preț mai moderat, va fi mai ferit de spiritul străin și de desdrăbălarea vieții de oraș mare; - și atunci și societatea „Petru Maior” va avea azilul său în acest internat.

Emanuil Ungureanu²⁰

În presa vremii au apărut reflexii, păreri, sugestii legate de importanța internatului. Revista *Unirea* în pragul serbărilor publice următorul material:

Internat românesc în Budapesta

În legătură cu jubileul societății „Petru Maior”, frunțașii, cari s-au întrunit cu acest prilej, au pus temelia unei instituții, care ajungînd la realizare, va însemna un mare câștig pentru viitoarele generații a tinerilor noștri universitari.

E vorba de înființarea unui *internat pentru tinerimea noastră universitară*, în care se vor adăposti odraslele noastre, aparținătoare celor două biserici românești, oferindu-li-se pentru un preț minimal, cvartir și provederea cu cele necesarii.

E un vis frumos acesta al tinerimii noastre, la care noi, cari ne-am strecurat deja prin anii vieții de universitar, nici nu îndrăzneau, să ne gîndim, pe vremuri.

Noi, am trăit ca niște copii ai nimănu, adunați din toate colțurile românismului în Vavilonul capitalei. Ne pripășiam pe la vr-un cvartir, înghesuindu-ne trei-patru, într-o cameră întunecoasă și strîmtă, din catul al treilea, plătind sume întreite. Cu proviziunea era, totuș, mai ușor. Luam masa la un birt de a doua mînă, unde eram destul de bine provăzuți pentru o taxă nu chiar

exagerată. Sub „masă”, înțeleg prânzul, căci cina și dejunul o luam pe acasă, în condiții și mai modeste...

Trăiam reslățiți și abia societatea „Petru Maior” ne încheaga cu multă greutate, în labirintul acelei lumi străine, în care noi ne strecuram, ca niște umbre solitare.(...)

Adese, când ne abăteam pe la camerazii de la colegiul „Eötvös”, încercam un sentiment de umilire, în care se amesteca și o nuanță de invidie. Vedeam salele lor atât de curate și de îngrijite, sala de lectură și studiu, dormitoarele, prânzitorul, biblioteca, încît numai atunci simțeam cu adevărat greutatea situației noastre. Ne gândiam la traiul lor liniștit, la ușurința cu care se strecurau peste mizeriile traiului zilnic.

Cît de departe eram noi de acești favorizați ai sorții, în cvartirele noastre amărîte, cu mîncarea, ce o aveam pe apucate!

Fruntașii, cari s-au întrunit la serbările jubilarie ale societății „P.Maior”, au trecut și ei, la timpul său, prin anii zbuciumați ai tinerețelor. Acum, când Dumnezeu i-a învrednicit, să se bucure de o stare materială mai bună, și-au adus aminte, că jubileul societății, cari i-a ocrotit și pe ei, în anii tinerețelor, nu este numai un prilej de a indruga cîteva fraze într-un toast frumos ticluit, ci de a lăsa și ceva *pozitiv*, ca posteritatea să pomenească cu laudă zilele aceste mărețe ale sărbătorilor semicentenare.(...)

Așa înțelegem noi pornirile sufletești ale intelectualilor noștri, cari, cu prilejul serbărilor din zilele trecute, au ținut să fixeze ceva pozitiv și pentru posteritate.

Petru Maior, marele și nemuritorul patron al acestei societăți academice, a tresărit, desigur în groapă, la gîndul, că acei ce s-au ocrotit la adăpostul numelui său, și-au înțeles, pe deplin, misiunea.

El, care a fost cel mai fervent apostol al culturii, cel mai neobosit scrutător al tainelor istoriei noastre de la chiar începutul ei, poate să se mîndrească în mormîntul lui uitat, că ideile lui nu s-au spulberat în pămînt pustiu, și că unitatea noastră culturală, e în preajma de a face un nou pas cătră culmea idealului.²¹

În cadrul ședinței jubiliare a Societății „Petru Maior” s-a dez-

bătut proiectul lui Emanuil Ungureanu . Revista *Unirea* despre eveniment relatează în felul următor:

Consultarea pentru întemeierea societății internatului

Am dat știrea că după terminarea ședinței din această zi dl. Emanuil Ungureanu, a conchemat numai decît o consfătuire a celor prezenți, cu privire la ideile lansate în ziarele noastre în legătură cu întemeierea unui internat al tinerimii de la școlile înalte din Budapesta.

Ideea e primită cu multă însuflețire și numai decît s-a constituit conferință în toată regula sub președinția dlui Ungureanu. Se încinge o discuție vie la care iau parte între alții dnii Goldiș, Nyilvan, Ciorogariu și alții, cari toți sînt de părere că internatul e o imperioasă necesitate a vremii. Deci se hotărăște cu unanimitate întemeierea unei societăți cu sediul la Budapesta în vederea realizării lui.

Dl Ungureanu a prezentat și un proiect de statute, cari s-au citit în întregime și, cu unele modificări neesențiale, au fost votate și se vor înainta spre aprobare.

Societatea, în sensul acesta, are în vedere membri patroni cu 2000 cor. protectori cu 1000 cor. fondatori cu 400 cor. pe viață cu 200 cor. și ordinari pe cîte un răstimp de 5 ani, cu 10 cor. anual.²²

Cu ocazia serbărilor jubiliare s-a și constituit „Comitetul societății pentru internat” și s-au subscris cam vreo 22 mii coroane. Inițiativa lui Emanuil Ungureanu a avut un mare succes. Redăm lista subscrierilor și donațiilor:

Patroni (1000 cor.)

Dr. Emanuil Ungureanu (Timișoara)

Dr. George Bilașcu (Budapesta)

George Pop de Băsești

Dr. Iosif Gall (Budapesta)

Dr. Teodor Mihali

Dr. Mihai A. popovici

Fondatori (400 cor.)

Dr. Iuliu Maniu
 Dr. Ludovic Meheș (Budapesta)
 Dr. Titus Babeș (Budapesta)
 Dr. Aurel Cioban (Lugoj)
 Dr. Iosif Popovici (Budapesta)
 Dr. Isidor Pop
 Dna Alma Pop n. Maior
 Dna Aurelia Vulcan (Oradea)

Pe viață (200 cor.)

Dna Valeria de Herbay n. Papp (Viena)
 Colonel Silviu de Herbay (Viena)
 Dr. Ioan Sălăgean (Baia Mare)
 Dr. Cornoș Alexandrescu
 Dna Silvia dr. Boca (Dej)
 Dr. Iosif Boca
 Dr. Vasile Chiroi
 Nicolae Drucoci
 Vasile Goldiș (Arad)
 Dr. Ioan de Mihali (Siget)
 Dr. Ștefan Cicio Pop (Arad)
 Dr. Cornel Comănescu
 Dr. Cornel Meszaros
 Dr. Aurel Nylvan (Șomcuta)
 Veturia dr. Pop (Bistrița)
 Dr. Iulian Pop (Bistrița)
 Dr. Laurean Gherman (Cluj)
 Roman R. Ciorogariu (Arad)
 Dr. Vasile Lucaciu (Sisești)
 Dimitrie Birăuțiu (Budapesta)
 Dra Ionel de Calbazi (Budapesta)
 Emil de Calbazi (Budapesta)

Iată cum s-a constituit comitetul societății pentru internatul studenților universitari din Budapesta.

Comitetul societății pentru internat

Președinte: dr. Emanuil Ungureanu
 Vicepreședinte: Dr. Alexandru Vaida-Voevod
 Secretar: Dr. Titus Babeș
 Cassier: Dr. Gheorghe Bilașcu

În comitet:

Dr. Iosif Gall
 Gheorghe Pop de Băsești
 Dr. Teodor Mihali
 Partenie Cosma
 Ioan de Mihalyi
 Dr. Ioan Miha
 Roman R. Ciorogariu
 Antoniu Mocionyi
 Coriolan Pap
 Dr. Aurel Vlad
 Dr. Iuliu Maniu²³

Ideea de a constitui internat român la Budapesta nu era nouă în 1912. Trebuie să amintim că la ședința Fundației Gojdu din 8 martie 1898, s-a hotărât înființarea unui internat pentru cazarea a 50 de bursieri universitari din Budapesta, care primeau 500 fl., din care stipendiștii să primească numai o parte, pentru îmbrăcăminte și taxe de studii, din restul bursei li se va asigura masă și lăcaș. Internatul ar fi primit loc în casa fundației la Budapesta, str. Holló nr. 8. Se pare că conducerea reprezentanței prevedea o devalorizare a florinului și încerca să prevină prin diferite măsuri acest lucru. S-a cerut permisul de aprobare de la ministerul cultelor și învățământului public, care ceruse amănunte în privința fondului de bani, și în ce spirit vrea fundația să educă aici tinerimea, solicitând și statutul de funcționare al internatului. Ministerul dorea drept de control asupra acestui internat. Reprezentanța, în ședința din 31 august 1901, a hotărât să renunțe la constituirea internatului, de teama de a nu fi supravegheat de ministerul cultelor și al învățământului public.²⁴

Studentii români din Budapesta nu s-au putut bucura de un internat românesc în capitala ungară. Rămîne de studiat ce s-a întîmplat cu inițiativa din anul 1912. Doar după terminarea celui de al II-lea război mondial, românii din Ungaria au vrut să folosească pentru diferite scopuri culturale imobilele Fundației Gojdu. La 6 iulie 1947, Gheorghe Nădăban și Iosif Borșa, studenții colegiului Mocsáry, au înaintat o cerere ministrului cultelor și al învățămîntului public pentru înființarea unui colegiu român-maghiar, care să primească loc în casele Fundației Gojdu, și pentru a se putea folosi de bunurile materiale ale fundației. Toma Ungureanu l-a înștiințat pe Mitropolitul Nicolae Bălan despre intenția studenților români din Ungaria. Din 1948, pentru scurt timp, în casele Fundației Gojdu (str. Király nr. 13) și-au avut sediul provizoriu două instituții românești: *Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria* și *Căminul Studentesc Nicolae Bălcescu*.²⁵

Despre anii studenției petrecuți în capitala Ungariei, *Octavian Goga* în crîmpeiele sale autobiografice scrie astfel:

„(...) Ne găseam atunci la Budapesta, cîțiva băieți de 20–30 ani și simțeam penibila singurătate morală în care ne zbăteam în acel oraș. Eram cam 300 de studenți români acolo, pe malul Dunării, condamnați prin practicile de deznaționalizare ale statului, din care făceam parte, să devenim niște ieniceri ai culturii străine, ca pe urmă tot noi să asuprim poporul de unde am plecat.

Adunați acolo, la un moment dat, ne-am gîndit că trebuie să facem o revistă a noastră, a eminescienilor de atunci, de la Budapesta.

Crezul nostru literar se vede din însuși titlul revistei: *Luceafărul*. Acest titlu l-am găsit noi mai potrivit și înrudit cu starea noastră sufletească și cu conștiința noastră literară din acele vremuri. Am făcut mai tîrziu și o tipografie; și era desigur interesant să vezi în acest oraș, în această capitală, adunate mănunchiuri de 10-15 băieți, care, în subsolul unei case ungurești, singularizați sufletește și diferențiați de ceea ce era în jurul lor, întocmai ca dinamitarzii, pe subt pămînt, lucrau la prăbușirea imperiului austro-ungar.

Eu am pornit în literatură de la o idee monografică a unui sat: am crezut că satul reprezintă prin sine unitatea organică a sufletului acestui popor; satul reprezintă prin sine expresia purității de rasă; să dau deci monografia sufletească a satului, cu toate frămîntările lui, cu tot ce e zvîrcolire în el. Și atunci dau un petic de generalitate, a pars pro toto. Așa că primul volum, pe care eu, dintr-un sentiment explicabil de modestic l-am intitulat *Poezii*, pe cînd trebuia să poarte titlul: *Acasă*, e monografia unui sat. Am luat toate figurile tipice ale satului și le-am făcut să defileze înaintea mea. Pe acele vremuri, eram călăuzit de ideea de a mă confunda cu satul.

(...) Era în intenția mea să fac un fel de Georgicon, în care să se înseleze un fel de poezie largă, a tuturor îndeletnicirilor românești de la țară.

În ceea ce privește procesul de creațiune, de care mă întrebați, natural că e capricios, e legat de asociații de idei, care nu se pot urmări totdeauna. Dacă vă interesează, vă pot spune însă genaza cîtorva poezii, pentru a vă da, cum s-ar zice, o privire în atelierul foarte ciudat al unui suflet. (...)

(...) Poezia *Oltul* s-a născut la Budapesta și vă pot spune, ca un element de curiozitate literară, că am scris-o înainte de a vedea Oltul. Am înghebat-o avînd în față Dunărea și în spate mișcarea haotică a unei capitale care voia să mă stranguleze. Subt stăpînirea acestui sentiment de protestare, în fața apei care se ducea la vale, au răsărit strofele mele. Mai tîrziu, peste cîțiva ani, după ce am trecut în Regat, am ajuns la Călimănești, într-o zi de iarnă, unde mă dusesem să stau o lună, pentru că pregăteam atunci cartea *Ne cheamă pămîntul*; atunci am văzut Oltul de aproape, pentru întîia oară, și am stat lîngă el o lună de zile.

Îmi aduc aminte de căsuța de la Căciulata, unde stăteam adesea pe malul Oltului. Era iarnă, Oltul înghețat; trosnea gheața cînd se umflau apele, ca niște încheieturi care nu s-au întins de mult, mă uitam spre drumul de la Cozia și, de departe, pe fondul alb de zăpadă, se desemna silueta unui popă sau călugăr, care venea domol călare, țacănind în buiestrul calului. În iarna aceea, am simțit că e un trecut românesc, care mai vorbește prin poveș-

tile lui, și că sunt realmente în fața tainei de familie, a misterului de leagăn al acestui popor. Atunci am verificat această poezie, silabă cu silabă, atunci vă pot spune că mi s-a părut că am înțeles-o mai bine și că simțeam că vine de foarte departe.

Da, subiectul literar, el se plimbă, el vine cu noi, îl ducem în subconștientul nostru, el e un tovarăș, care din când în când înalță capul sau dă la o parte, ca să fie iarăși.”²⁶

Am încercat să vă redăm câteva aspecte din o Budapestă românească în urmă cu 100 de ani. Putem constata că era o puternică colonie românească care a avut relații foarte bune cu studenții de aici. Au conlucrat împreună pentru păstrarea limbii și culturii românești din capitala ungară.

ANEXE

1.

Locuitori români în Budapesta în 1912

Achim Dimitrie, tipograf, VI. Fóti u. 23.
 Albu Georg, sculptor, VII. Jósika u. 14.
 Dr. Alexa Ioan, avocat, VII. Dohány u. 54.
 Alexici Goerge, prof. Ferencz u. 22.
 Văd. Anca Ioan, pensionară, Múzeum krt. 4.
 Ardelean Petru, îngrijitor de casă, VI. Váczi krt. 35.
 Antim Traian, comerciant, IV. Váczi krt. 74.
 Achim Dimitrie, funcționar la poștă, VIII. Főherczeg S. u. 13.
 Avram Ane, funcționar privat, VII. Baross. u. 6.
 Avram Petru, industriaș, VII. Peterdi u. 11.

Dr. Babeș Emil, avocat, IV. Gróf Károlyi u. 14.
 Bogdanovici Alex, Haller u. 52.
 Dr. Babeș Titus, avocat, V. Erzsébet tér 18.
 Babescu Iuliu, agent secret., I. Alkotás u.7/B
 Bacilă Traian, major în statul ungar, I. Fejrái u. 19.

Balanescu Ida, croitoreasă, VII. Barcsay u. 6.
 Balean Axente, func.sup. la poștă, IV. Váczi u. 79.
 Balanescu Francisc, voiajor, IX. Ferenc krt. 15.
 Barga Nicolae, funcționar la poștă, VI. Lövölde tér 3.
 Dr. Barbul Eugen, bibliotecar la universt., VIII. Üllői út 14.
 Dr. Barbul Alex., ajutor bibliotecar, la universt. IV. Ferenc József rkp. 39.
 Barbuș George, mașinist, IX. Túzoltó u. 71.
 Văd. Bariu Athanasie, privat., VIII. Baross u. 66.
 Dr. Beiulescu Alexandru, func. la Muzeu, I. Bezna u. 62.
 Văd. Bistrián Ștefan, privat., VII. Csengeri u. 3.
 Dr. Bilașcu George, medic, IV. Kecskeméti u. 14.
 Birăuțiu Dimitrie, proprietar de tipogr., VII. István u. 11.
 Balmajam Alexiu, IX. Üllői u. 109.
 Văd. Babeș Vicențiu, Vámház krt. 4.
 Barbu Alexandru, mecanic, Budafok, Hosszuhegy u. 10.
 Bistrián Ștefan, farmacist, VI. Váczi út 165.
 Blaga Ladislau, inv.pensionar, III. Szentendrei út 62.
 Boar Olivia, privatieră, IX. Üllői út 9.
 Bobancu Iancu, tipograf, V. Visegrádi u. 20.
 Boge Traian, funcț. în ministeriu, I. Gellért hegy u. 1.
 Boiu Romulus, proprietar, VII. Barcsay u. 3.
 Boitar Ana, croitoreasă, VII. Barcsay u. 3.
 Bolchiș Ioan, funcționar la poștă, VIII. Vas u. 14.
 Bontionovici Olga, farmacistă, IV. Kristóf tér 2.
 Bordan Silviu, locotenent, VIII. Üllői út 4.
 Bordan Iuliu, consilier la finanțe, II. Liptay u. 7.
 Bogoevici Ghenadie, paroh, VII. Holló u. 8.
 Bozintan George, funcț. la căile ferate, X. Bánya u. 16.
 Brancovan Ioan, tipograf, IX. Ferencz tér 2.
 Brașovean Iuliu, cand. de avocat, VIII. József krt 34.
 Brașovean Lazar, agent, X. Halom u. 28.
 Brașovean Uroș, candidat de prof., IX. Ráday u. 11.
 Dr. Breban Aurel, redactor, VI. Eötvös u. 43.
 Brendușa Sebastian, căpitan, I. Fény u. 2/C
 Brinzei Aurel, controlor în pens., I. Vadorzó u. 6.

Brinzei Ștefan, VI. Király u. 52.
 Broviru Ernestin, funcționar, VI. Lövölde tér 2.
 Văd. Bucătar Aurel, privatieră, IV. Petőfi tér 3.
 Bucătar Nicolae, comerc. de porci, X. Jászberényi út 9.
 Budaș Petru, curelar, VIII. Galyi u. 17.
 Budaș Teodor, diurnist, VII. Kövér Lajos u. 16
 Bugariu Ladislau, pensionar, VI. Izabella u. 96.
 Bugariu Andrei, funcț. la poștă, I. Lenke u. 6.
 Bucur Dragomir, funcț. la poștă, IV. Ferencz József rkpt 14.
 Bucur Mihai, măcelar, VII. Dobozi u. 9.
 Dr. Butean Márta, medic, VIII. Üllői út 64.

Cîmpian Teodor, funcț. la căile ferate, VII. Főherceg Sándor u. 23.
 Cojocaru Dimitrie, funcționar, III. Lajos u. 141.
 Dr. Cioclan V., cand.de adv., Ilka u. 15.
 Căpitan Aurel, căpitan în ministerul de honv., VIII. Kőrös u. 6.
 Cristea Aurel, tipograf, VI. Aradi u. 64.
 Cristea Romul, oficiant la minister, I. Kruspér u. 6.
 Cereguț Alexandru, privat, I. Városmajor u. 64.
 Costa Adrian, vopsitor, X. Gyömöri út 20.
 Ciplea Ana, privatieră, VII. Szövetség u. 21.

Danciu Aurel, director de mină, VI. Csengeri u. 72.
 Dumbrove Emil, funcționar, VIII. Alföldi u. 18.
 Dan Adrian, vioiajor comercial, József u. 32.
 Derusi G., consul general român, V. Ferenc József tér 5.
 Devan Ștefan, funcționar, I. Villány u. 16.
 Dimitrescu Romulus, propr. de drogerie, V. Széchenyi u. 8.
 Dr. Dragonescu Titus, concipit ministerial, I. Mátrai u. 5/7.
 Dr. Dumitrean Augustin, medic, VII. Damjanich u. 46.
 Demeter Eugen, cadet-ofițer reg. 52, Forgács laktanya
 Dr. Erdélyi Ioan, avocat, IX. Rákos u. 1.

Farchescu Iosif, oficiant la poștă, VIII. Kisstáció u. 5.
 Flore Ana, privat., VIII. Vaj Ádám u. 5.

Frățilă Floare, privat., VI. Szondi u.37/B
 Furnica Ioan, tipograf, VII. Dembinski u. 16.
 Văd. Gligorescu Augustin, propr. de casă, VI. Hajós u. 29.
 Gura Ioan, moșier, I. Fehérvári út 5.
 Dr. Gal Iosif, magnat, I. Somlyai u. 9.

Văd.Hamori Di., Mária u. 56.
 Ionescu Pavel, oficiant poștal, VII. Thököly út 73.

Kanidachi Gheorghe, comerciant, Aggteleki u. 15.
 Kanidachi Ioan, mare proprietar, József krt. 31/A

Dr. Lința Liviu, avocat, VIII. Hunyadi u. 15.
 Văd. Lazarescu Alex., privatieră, I. Tigris u.19.
 Lucuța Lazar, birtaș, Práter u. 68.
 Lazar Ioan, funcț. la vamă, Baross tér 17.
 Lazar Benedict, funcționar la oraș, Baross tér 17.
 Lungacea Ioan, locotenent, VIII. Szilágyi út 1.
 Limbai Maria, privatieră, X. Jászberényi út 25.
 Lupu Romul, privat, I. Remenes u. 8.

Mocan Ioan, funcționar, VIII. József krt. 11.
 Morani Teodor, Liliom u.13.
 Mocan Teodor, oficiant de stat, VII. Erzsébet krt. 20.
 Dr. Moldovan Constantin, cand. de adv., Mária u. 56.
 Moldovan Ioan, pantofar, VII. Aréna út 78.
 Văd. Moșier Teodor, privatieră, VI. Podmaniczky u. 63.
 Muntean Dimitrie, Compactor, VII. Erzsébet krt. 34.
 Văd. Morariu Emilia, Csengeri u. 54.
 Morariu Gligor, sergent la poliție, Szállás u. 11.
 Mustețiu Ioan, înv. la oraș, VIII. Mátyás tér 19.
 Mureșan Irina, funcționară, VIII. Práter u. 65.
 Văd. Mureșan, VIII. Práter u. 65.
 Mureșian Aug. P., funcționar, VI. Podmaniczky u. 9.
 Murga Ioan, apotecar, VI. Váczi köz 17.
 Mușuc George, funcționar, VII. Garai u. 29–31.

Mustaş George, controlor la finanțe, IX. Mátyás tér 1.
 Musta Daniil, mașinist, VIII. Jázmin u. 28.
 Muntean Ioan, Kálvin tér 9.
 Montia Ștefan, István út 26.
 Marchi Ștefan, Gyarmat u. 5.
 Mocan Teodor, polițist, Széchenyi telep 28.
 Moldovan Iuliu, secr. la dir. financiară, I. Szentháromság tér 9.
 Murnu Ioan Georgiades, preot la bis. grecească, Petőfi tér 3.
 Văd. Gozdsu Melania, Teréz krt. 27.
 Micloși Ioan, cursier la poștă, Desewffi u. 22.
 Moș George, ospătar, VII: Hajós u. 31.
 Manno Pelagia, propr. de casă, VII. Király u. 57.
 Missits Georgina, VII. Erzsébet krt. 15.
 Manno Paraschiva, privatieră, Petőfi tér 3.
 Manno Emanuil, comerciant de cereale, Petőfi tér 3.
 Manno Domotire, comerciant de cereale, Régi posta u.13.
 Văd. Murariu Dimitrie, VI. Csengeri u. 74.
 Dr. Manea Constantin, avocat, VIII. Aggteleki u. 2.
 Manescul Ioan, compozitor de muzică, IX. Ferencz krt. 3.
 Murășanu Ioan, tipograf, VIII. Német u. 23.
 Mezei Ioan, jude la Curie, VIII. Baross u. 47.
 Mihnea Ioan, cassar la casa de amonet, VII. Lajos u. 114.
 Moldovan Mihai, Buda, II. Pázsit u. 2.
 Mucran Samuil, zidar, VIII. Madách u.38.

 Neagu George, muzicant, I. Attila köz 2.
 Dr. Nedici George. concipist, IX. Liliom u. 33.
 Niagu Grigor, muzicant, VII. Nefeljts u. 43.
 Nicula Mihail, căpitan ces.reg., VIII. Reviczky u. 15.
 Ionescu Pavel, inspector la poștă, IX. Üllői út 108.
 Dr. Ionescu Petru, secretar ministerial, VII. Király u. 13.
 Ionescu Alex., contabil, XI. Szvetenay u. 30.
 Naghea Hilariu, veterinar, VII. Hernád u. 22.

 Olariu Francisc, cand. de prof.,VIII. Fhg. Sándor u. 30/B
 Olariu Ștefan, oficiant la poștă, III. Lajos u. 141.

Olar Vasile, cojocar, IX. Viola u. 37/A
 Onciu Ioan, inginer șef, VIII. Szigetvári u. 15.
 Onciu Alex., jude la Curie, VI. Andrassy út 83.
 Ona Vasile, funcț. la căile ferate, VI. Podmaniczky u. 107.
 Ordache Nicolae, funcționar la poștă, Sajó u. 2.
 Orz Gheorghe, căpit. la poliție, Zugló u. 1.
 Dr. Oltean Aurel, adv. interpret la trib., Régi posta u. 10.
 Oltean Nicolae , finanț., VIII. Szentkirályi u. 22.
 Oltean Alex., comerciant, VIII. Mária u. 56.
 Oprea George, farmacist, VIII. Illés u. 22.

 Pascu Emil, ofic. orăș., IX. Üllői út 119.
 Paul Augustin, secretar la consulatul României, V. Béla u.
 Paukerow Leonard, ziarist, VII. Dembinszky u. 30.
 Pitiștean Emanuil, viceconsul, VII. Rottenbiller u. 27.
 Pura Vasile, practicant la eoriu, V. Széchenyi u. 1.
 Văd. Popu Iosefinia, Gyöngytyúk u. 13.
 Pap Ioan, preot militar, I. Országház u. 14.
 Pascu Alex., of.privat, VIII. Magdolna u. 6.
 Pop, major auditor, I. Somlyai út 9.
 Pascu Silviu, capelan, IV. Veres Pálné u. 9.
 Dr. Plopu George, jude la Curie, Bánk u. 4.
 Pop Cornelia, cand. la grădina de copii, VIII. Fhg. Sándor u. 15.
 Pavel Augustin, profesor, I. Országház u. 7.
 Pavel Ana, priv., VIII. Nagyfuvaros u. 14.
 Prahob Gheorghe, funcționar, Ilka u. 32.
 Jun. Pavel Ioan, proprietar de casă, V. Arany János u. 5.
 Pavel Ioan, faur., VII. Mexikói út 13.
 Văd. Păcurariu Dimitrie, IX. Kinizsi u. 29.
 Petruțiu Atanasiu, funcționar în minister, I. Országház u. 5.
 Popescu Simion, oficiant la poștă, VII. Aréna út 23.
 Popovici Virg., of. la vama, IX. Üllői út 1.
 Pop Septimiu, practicant la căile ferate, IV. Ferencz József rkp. 16
 Pop Remus, funcționar la poștă, VII. Thököly út 7.
 Pap Szilágyi Ioan, func. la tribunal, V. Csáky u.14.
 Poruțiu Ioan, pensionar, VII. Nefelejts u. 63.

Precup Alex., funcționar la poștă, VII. Peterdy u. 35.
 Precupaș Ștefan, îngrijitor de casă, VIII. Óriás u. 38.
 Preșmerein George, funcț. la soc. de nav., I. Várfok u. 11.
 Dr. Cav. Pușcariu Iuliu, jude în pensie, II. Halász u. 1.

Rodneanu Nicolae, privat, VII. Aréna út 6.
 Rădulescu George, farmacist, I. Anna u. 1.
 Russu Ioan, mașinist, VII. Kender u. 26.
 Radu Dionisiu, croitor, VII. Kender u. 6.
 Ruva Vasilie, of. la fabrica de vapoare, Laktanya u. 1.
 Romulus Constantin, Teleki tér 6/A
 Răgnean Nicolae, notar la jud.cerc., VII. Aréna út 62.
 Roșca Petru, func.priv., VII. István út 29.
 Roșca Ioan, controlor în ministerul cultelor, VII. Andrásy út 97.
 Roșu Titu, comerciant, VII. Dob u. 41.
 Rozeanu Iuliu, agent, VII. Holló u. 13.
 Russu Iuliu, practic. la farmacie, V. Szanám u. 28.

Dr. Siegescu Iosif, deputat, VII. Alpár u. 6.
 Stoia Gheorghe, controlor la soc. electr.,
 Sida Gheorghe, notar în pens., mare proprietar, VII. Király u. 13.
 Stan Vasile, profesor, VI. Andrásy út 1.
 Stanciu Iosif, cafegiu, VI. Bulyovszky u. 17.
 Sintoan Ioan, controlor la soc.lectr., Rottenbiller u. 5.
 Stoia Alexandru, comerciant, IV. Reál tanoda u. 19.
 Stoica Mihail, locotenent, VII. Nyár u. 5.
 Sida Sigismund, mare proprietar, VII. Király u. 13.
 Seleşan Iulian, controlor la banca Első Pesti Hazai, Vas u. 19.
 Șerban Victor, compactor, VIII. Kende út 26.
 Șerban Ioan, insp. suprem în minist. de agricultură, Üllői út 25.

Tari Nicolae, polițist, Regei u. 18.
 Văd. Turcu Iuliu, privatieră, II. Margit krt. 5.
 Trușin Ioan, lacătar, Üllői út 3.
 Turcu Nicolae, croitor, V. Nagylom u. 6.
 Taus Emil, tipograf, Nefelejts u. 3

Țăran George, func.sup.la poștă, Peterdy u. 35.
 Țioran Alexandru, zidar, VII. Thököly út 14.

Vălean Eugen, oficiant privat, IV. Regáttanoda u. 19.
 Vinătu, cand. de avocat, II. Gyorskocsi u. 12.

Conspectul românilor din Budapesta după profesiune

Juzi la Înalta Curie:

Ioan Mezei, Alexandru Onaciu, George Plopu

Advocați:

Dr. Ioan Alexa, Dohány u. 54.
 Dr. Emil Babeș, Gr. Károlyi u. 14.
 Dr. Titus Babeș, Erzsébet tér 18.
 Dr. Ioan Erdélyi, Rákos u. 1.
 Dr. Liviu Lința, Hunyadi u. 15.
 Dr. Aurel Ciato, Régi posta u. 10.
 Dr. Constantin Manea, Aggteleki u. 15.

Profesori:

Ioan Ciocan, prof. univ. în pensie
 Dr. Iosif Siegescu, profesor universitar
 Dr. George Alexici, profesor la academia orientală, docent la univ.
 Dr. Iosif Popovici, docent la universitate
 Filip E. Mihai, profesor la școala comercială
 Ștefan Gulyás, profesor la școala comercială

Medici:

Dr. George Bilașco, medic dentist
 Dr. Adalbert de Cozmuța, medic
 Dr. Tiberiu Cristea, medic veterinar
 Dr. Augustin Dumitreanu, șef medic la poliția din Budapesta
 Dr. Victor Dumitreanu, asistent la clinică
 Dr. Emil Manu, medic dentist, Múzeum krt. 17.

Dr. Virgil Mladin, medic
 Dr. Ilarie Noaghea, medic veterinar
 Dr. Cornel Popovici, medic

Ingineri:

Ioan Onciu, inginer la fabrica Ganz
 Cornel Mesaroşiu, ing. de tren, I. Mészáros u. 30.
 Augustin Maior, inginer la poştă și telegrafe
 Romulus Lupu, inginer privat
 Dionisie Cimponeriu, inginer la poştă și telegraf

La ministerul de interne:

Vasile Dumbrova, secretar ministerial
 Teodor Lobonţiu, revizor de conturi
 Nicolae Diamandi, interpret
 Dr. Leontin Pallade, interpret

Serviciul statistice:

Dr. Ioan Bud, secretar ministerial
 Ioan Lucaciu, funcţionar

La ministerul de finanţe:

Dr. Titu Dragonescu, secretar ministerial
 Ioan Nicora, revizor de conturi
 Iuliu Moldovan, secretar la direcţia financiară a comit. Pesta
 Dr. Gheorghe Nedici, avocat concipist la direcţiunea erarială
 Dr. Felix Dumitreanu, avocat, concipist pract. la dir. erarială

La ministerul cultelor:

Dr. Petru Ionescu, secretar
 Victor Papp Szilágyi, concipist pract.
 George Cioara, consilier esactorial
 Nicolae Chizan, revizor
 Ioan Roşca, revizor
 George Tarţia, controlor
 Nicolae Cristea, cancelist

La ministerul de justiţie:

Dimitrie Lazarel, funcţionar, II. Donáti u. 5.

La ministerul de honoari:

Secţia 1. Alexandru Aldea, căpitan de stat major
 Secţia 6. Alexandru Abraham, intendent
 Secţia de buget. Otto Damianu
 Secţia 23. Iuliu Puşcariu jun., practicant de concepist
 Traian Bogyi, funcţionar

La ministerul de agricultură:

Ioan Şerban, consilier ministerial, şef suprem economic
 Liviu Martian, inginer şef
 Tiberiu Ciotea, medic veterinar

Păzitori de coroană la palatul regal (Koronaórk):

Augustin Micu
 Nicolae Jas

Funcţionari la Cameră:

Samuil Sagovici, funcţionar
 George Furo, interpret

La oraş:

George Vasi, notar în circumscipţia IV.
 Teodor Podoabă, funcţionar în centru
 Iuliu Mezei, funcţionar în centru

La poliţia din Budapesta:

Eugen Csocsán, căpitan
 George Orz, căpitan

Funcţionari la poştă:

Ioan Cuibuş, inspector
 Iosif Farchescu, inspetor
 Paul Ionescu, inspector

Nicolae Puria, inspector, II. Főherczeg Albrecht út 11.
 Nicolae Oltean, inspector, IX. Ferenc u. 32.
 George Țăran, oficiant superior
 Axente Bălean, oficiant superior
 Simeon Popescu, oficiant superior
 Ioan Raduți, oficiant superior
 George Malița, oficiant superior
 George Rațiu, oficiant superior
 Alexa Zsiga, oficiant superior
 Nicolae Mihaiu, controlor
 Petru Moldovan, controlor
 Dimitrie Achin
 Nicolae Boroș
 Victor Boer
 Ioan Cuibuș
 George Costin
 Victor Cîmpean
 Ioan Chișin
 Vasile Constantin
 Peru Dancășiu,
 Alexa Bugnariu
 Emil Lazar
 Cornel Mihu
 Ștefan Olariu
 Constanța Platon
 Iuliu Triție
 Dumitru Moldovan
 Alexandru Ureche
 Adrian Rubinescu
 George Suciu
 Victor Pacal
 Aurel Pîlveu
 Ioan Pop
 Victor Papaiov

Măiestri bărbieri:
 Vasile Bucur, Lónyai u. 7.
 Constantin Chevereșan, Holló u. 7.
 Iuliu Chevereșan, Ráday u. 29.
 George Coroi, Úllői út 64.
 Zevedeu Crișan, Üteg u. 7. și Jász u. 52.
 Gavril Laurenț, Vérmező u. 16.
 Sopfron Morai, Egyetem u. 5.
 Teodor Minișan, frizer, VII. Dembinszky u. 24.
 Ioan Perin, Úllői u. 3.
 Vasile Boza, bărbier, VII. Elemér u. 56.
 Aron Șiclovan, frizer, VII. Dohány u. 59.
 Milan Jebelean, frizer, VI. Rózsa u. 84.
 Ioan Mateiu, frizer, VII. Dohány u. 37.

[*Călindarul „Poporului Român”*, (Ed. Dimitrie Birăuțiu), Budapesta, 1912, p. 150–155.]

2.

Comitetului societății „Petru Maior” din Budapesta

Vă mulțumesc pentru invitația la festivitățile jubileului de 50 ani al societății Dvoastră, la concert și la serata dansată.

Am avut marea mulțumire, a mă afla între Români adunați din toate colțurile țării, a vedea tipuri românești, costumuri, dansuri naționale, cari nu le-am văzut niciodată... Cântarea dșoarei Voileanu și doinele d-nei Herbay mi-au făcut o impresie adâncă și vor rămînea, în sufletul meu, ca un fermecător suvenir, pentru toată viața.

Am fost bucuros de hotărîrea ce o luasem de a veni de la Lausanne în adins de a vedea serbările.

În seara concertului am întrebat pe un tînăr, care era dintre aranșatori – ce vreau să facă cu banii cari se adună? Ni-a răspuns cam iritat de întrebarea mea, că societatea, ca o societate trebuie să dispună de capital, că societatea de la Viena dispune de un

capital mai mare de 70 mii, atuncia cînd ei au numai vreo 15 mișoare; și au cheltuieli cu întreținerea anuală a societății. Afîta am aflat de la Dumnealui; s-a scuzat apoi, fiindcă mulți i se adresau și trebuia să le răspundă la toți.

Din ziare am aflat, că aicea sunt la 150 de studenți români și că starea materială a multora e foarte deplorabilă și că în anii din urmă vreo 20 de inși, cei mai talentați, din cauza sărăciei și-au consumat puterile și sănătatea și au plătit cu viața. Se vede că mișoarele societății nici nu-i încălzesc, nici nu-i nutresc, ci se îngrijesc numai de hrana sufletească a tinerimei (și pe cealaltă lume), dar trupurile sunt lăsate în știrea lui Dumnezeu.

Starea asta anormală a înțeles-o lumea adunată: societatea a rămas cu mișoarele ei, plus banii adunați cu serbările, cum se scrie la 6 mii coroane, cari la un loc fac peste 20 de mii, și cari în viitorime se vor îngriji mai mult numai de sufletele tinerimei. Dar s-au găsit oameni, cari să se gîndească și la trupurile tineretului.

Ideia i-a venit domnului Emanuil Ungurean – sufletului nobil ce simte și gîndește pentru alții. Dumnealui a propus, să se adune bani pentru înființarea unui internat, nu se poate mai oportună, a fost și primită și susținută de cei prezenți. În vreo cîteva ore s-au scris peste 20 de mii.

.....

Colecta făcută Vă arată, – acolo sunt toate numele, cari oricînd sprijinesc orice fapte naționale.

.....

Anii trec, nevoile nu așteaptă; mulți tineri și-or pierde sănătatea și viața, din mizeria traiului. Să stăm deoparte și să ne uităm – e păcat. Trebuie făcut ceva. La Dvoastră se fac planurile tot pe larg, să fie și pentru posteritate – pînă la sfîrșitul lumii! La omul sărac e gîndul bogat – știe, că nu s-a împlini nici odată de aceea nu cruță banii (imaginari). Să fim mai modești, să facem ce-i în putința noastră; să ne îngrijim pentru un timp cît de restrîns: de prezent. – Eu propun, ca toți studenții să formeze o societate și se înființeze cassa lor. Toți cei cu dare de mîină se se înscrie cu cvote anuale; să atragă ca membri particulari și fețe particulare. Să-și aleagă dintr-înșii un comitet, care la începutul fiecărui an acade-

mic, mai întîiu să studieze starea materială a tuturor studenților nevoiași: să facă bugetul anual de cheltuieli, cari se prevăd în cursul anului, și de veniturile de cari dispun. Bilanțul să se publice în mai multe rînduri, cu intervale, în ziare. Bani necesari să se adune prin colecte, concerte, baluri, reprezentațiuni teatrale. Suma banilor nefiind mare, în fiecare an poate lesne să se adune. Purtînd trebile în așa fel, pot să aștepte pînă ce s-or aduna milioanele trebuincioase. Altmintrelea pînă i-a veni cheful bogatului, îi ese sufletul săracului.

Să fie bine fixat, că s-or da ajutoare, nu stipendii – și mai întîi celor mai talentați, morali, sîrguitori și săraci studenți. Aceia, cari împart ajutoarele, au pe sufletele lor răspunderea, ca să dea celor mai morali și capabili tineri, ca să nu se crească vipere (cum ați pățit-o), ci oameni cu inimă, cari să aducă folos neamului.

Ca să împac vorba, sfatul cu treabă, dau pentru cassa studențească din Budapesta – douăsprezece mii coroane, care pot să fie depuse la „Albina” sau altă bancă cu 5% pe an, cu aceea, ca începînd cu anul academic august 1912 să se cheltuiască în fiecare an din cassă cîte una mie coroane. Capitalul cu procentele lui a dura pînă la august 1929, rămînînd pe 1930 la 340 cor., care se va cheltui în acel an și se va sînge. – În timpul acesta studenții s-or desprinde a-și gira afacerile lor.

Această sumă de bani o dau în onoarea și în numele celui mai mare român ardelean – Ioan Slavici, autorul părintelui Tanda din Sărăceni, de la care prin opul său „Die Romanien in Ungarn” am învățat a cunoaște și a iubi pe românii din Ungaria. Fondul să se numească „Fondul Ioan Slavici pentru cassa studenților din Budapesta”.

Doresc societății prosperare și tot binele; iar tineretului român: sănătate, dar fără preget de muncă, și ani mulți și fericiți, spre folosul lor și al națiunii noastre; în tihnă și sănătate să se adape din isvorul cel neseecat al științei ca să-și poată întocmi vieța pe cît de activă pe atît de frumoasă; și în vieța lor să nu uite mediul, din sudoarea căruia au răsărit și că în tinerețe au fost ajutați și prin ajutor au plutit la suprafață: ca la rîndul lor, să nu stea nepăsători, văzînd luptele tineretului de a eși la liman, ci să le dea

după putere, mână de ajutor. Primiți Vă rog încredințarea osebitei mele stime către societate; stimă și iubirea către tineretul român, viitorul nostru.

Vasile Stroescu

[*Carmen Saeculare... (1862–1912) Memorialul jubilar al Societății academice „Petru Maior”*, Budapesta, 1912, p. 38–43.]

NOTE

1. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000.
2. *Tribuna* (Arad), 1907, nr. 267.
3. *Călimdarul „Poporului Român”*, (Ed. Dimitrie Birăuțiu), Budapesta, 1912, p. 150–155.
4. *Românul* (Arad), 1912, nr. 41.
5. Cornel Sigmirean, „*Student român la Budapesta (Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*”, In: Simpozion. Comunicările celui de al XVI-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria, ed. Maria Berényi, Giula, 2007, p. 58–59.
6. Axente Banciu, *Vălul amintirilor*, Cluj-Napoca, 1998, p. 177–178.
7. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 95–112.
8. Octavian Goga, *Ideea națională*, în vol. „Precursori”, București, 1989, p. 47.
9. *Almanahul Societății Academice „Petru Maior”*, Cluj, 1929, p. 111.
10. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unire din 1918*, București, 1968, p. 143.
11. Cornel Sigmirean, *ibidem.*, p. 66–71.
12. *Rosa cu ghimpi*, anul XV, nr. 5, 1891–1892, p. 317.
13. Ion L. Lapedatu, *Memorii si amintiri*, Iași, 1998, p. 72.
14. Mircea Popa, *Societatea Petru Maior a studenților români budapestani*, In „Lumina 1994”, Red. Elena Munteanu Csobai, Giula, 1994, p. 5.
15. Axente Banciu, *ibidem.*, p. 177–178.
16. *ibidem.*, p. 213.
17. *Românul* (Arad), 1912, nr. 67.
18. *Vatra școlară*, 1912, nr. 5.
19. *Unirea*, 1912, nr. 45., p. 3–4.
20. *Românul* (Arad), 1912, nr. 58.

21. *Unirea*, 1912, nr. 45., p. 1–2.
22. *Unirea*, 1912, nr. 45., p. 3–4.
23. Listă alcătuită pe baza datelor și informațiilor din *Românul* (Arad), 1912, nr. 81 și *Unirea*, 1912, nr. 45, p. 3–4.
24. Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu. 1802–1870*, Giula, 2002, p. 146.
25. *ibidem.*, p.157.
26. Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, In: „Mărturisiri literare”, București, 1971, p. 31–32.

Vasile Dobrescu

Memoriile unui student la Viena – Iuliu Moisil

Surprinderea vieții și activității universitarilor români de la Viena în epoca modernă de la 1918 prin redarea unor secvențe mai mult sau mai puțin ample o cunoaștem și din paginile de memorialistică scrise de către Ioan Slavici¹, Alexandru Vaida Voevod², Sextil Pușcariu³ sau Lucian Blaga⁴ concepute ca amintiri spre sfârșitul vieții lor, cu inerentele omisiuni sau estompări ale impresiilor și trăirilor de moment. Acestor însemnări li se adaugă și amintirile scrise în anul 1933 de către fostul student de la Politehnica din Viena, Iuliu Moisil sub titlul „Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a”, publicată, ulterior, în, 1936, în Arhiva Someșeană⁵. Memoriile lui Iuliu Moisil cu toate că au o paginație relativ restrânsă reprezintă prin conținutul lor o valoare deosebită pentru această tematică, la data când au apărut, deoarece cu excepția notelor memorialistice ale lui Ioan Slavici, și acelea destul de vagi, publicate în anul 1921, scrierile lui Sextil Pușcariu, Lucian Blaga sau ale lui Alexandru Vaida Voevod au fost editate foarte târziu, după decesul autorilor. Doar Ion Grămadă reușise, în anul 1912, să releve activitatea studenților români de la Viena prin prisma, însă aproape exclusivă, a istoricului societății „România Jună”.

La data alcătuirii amintirilor, Iuliu Moisil, pensionar, dar activ în plan cultural, retras în localitatea natală Năsăud, parcursese un lung și aventuros traseu intelectual marcat de împliniri notabile. Ca cel de-al doilea fiu al vicarului Rodnei, Grigore Constantin Moisil, care a contribuit la înființarea Gimnaziului românesc din Năsăud în 1863, și-a format și definit personalitatea și cunoștințele de cultură generală fundamentale în școlile Năsăudului, cunoscute prin calitatea studiilor și exigențele profesorilor, ce contribuiau la faima Gimnaziului unde studiau nu numai fii foștilor grăniceri ci și un număr apreciabil de tineri din întreaga

Transilvanie⁶. Grație acestei instituții, cât și a fondurilor scolastice și de stipendii care au acordat burse numeroase elevilor de gimnaziu, dar și unui număr de 372 de tineri studenți trimiși la universitățile din monarhia austro-ungară, și nu numai, s-au sporit rândurile elitei românești transilvănene⁷.

Iuliu Moisil s-a născut în 19 mai 1859 la Năsăud și după terminarea studiilor elementare și gimnaziale în 1879 a fost trimis, în același an, cu bursă grănicerească să studieze chimia industrială la Politehnica din Viena până în anul 1883, deși ar fi dorit să urmeze arhitectura. Ulterior se va înscrie la Facultatea de litere și filozofie din Viena, urmând cursurile acesteia până în anul 1885. În timpul anilor de studii va fi membru în Comitetul societății studenților români „România Jună”. Negăsind un post adecvat pregătirii sale, ca de altfel mulți absolvenți universitari români transilvăneni, va pleca în România, în 1886, fiind angajat ca profesor la Gimnaziul real din Slatina până în 1894, desfășurând aici o bogată activitate cultural-națională prin înființarea unei secții provinciale a „Ligii pentru cultura poporului român”⁸, publicând articole în presa germană în favoarea românilor ardeleni.

Din 1894 devine profesor la Gimnaziul din Târgu-Jiu, unde pe lângă promovarea unor metode pedagogice moderne, împreună cu alți profesori, va organiza o societate literară după modelul „Junimii” ieșene. În paralel, contribuie la înființarea „Muzeului Gorjului” – primul muzeu regional din România – adunând un număr însemnat de documente istorice din și despre zona Olteniei. Apoi va înființa, în 1895, revista „Amicul Tinerimii” pentru care a reușit să obțină colaborări de la George Coșbuc, Ioan Slavici, Barbu Șt. Delavrancea etc.⁹. În același an este numit director al Gimnaziului, reorganizându-i activitatea și introducând obligativitatea sărbătoririi zilelor naționale. Pe lângă Gimnaziu, a organizat prima Școală de Ceramică din România¹⁰ pentru ca fii de țărani să învețe arta olăritului artistic. Mai mult, a invitat și a adus de la Viena doi specialiști printre care și pe viitorul sculptor Ioan Schmidt, acesta remarcându-se, ulterior, prin ridicarea unor monumente valoroase printre care și statuia

lui Eminescu de la Iași. Se va implica în activitatea de înființare a bibliotecilor populare din Zona Gorjului. Va fi activ în societățile de cultură întemeiate în zonă printre care se distinge cea de la Bumbești Jiu. În 1897, Iuliu Moisil va înființa banca populară „Cerbul” (cooperativă de credit) după modelul instituțiilor similare din Ardeal.

Din 1906, pleacă la București ca bibliotecar la Institutul Geologic, iar din 1910, cu sprijinul lui George Coșbuc, este numit director al Muzeului și Bibliotecii Casei Școalelor. În această calitate va înființa „Biblioteca pentru elevii de curs secundar”, apoi o Secție de pregătire a diapozitivelor pentru procesul de învățământ, dar și pentru conferințele culturale¹¹. Anii de război i-au blocat pentru moment rodnică activitate pedagogică, reluată cu succes ulterior până la pensionarea sa din anul 1931, când se retrage la Năsăud. Aici întreprinde, împreună cu Iulian Marțian, Virgil Șotropa și alți intelectuali acțiunea de înființare a Muzeului grăniceresc ce va funcționa, mai întâi (1932), în localul Liceului „George Coșbuc”. Demersurile sale pentru adunarea materialului arhivistic și organizarea acestuia, la Muzeu, vor fi încununuate prin înființarea unei Subdirecții a Arhivelor Statului la Năsăud în 1937, Iuliu Moisil fiind numit directorul acesteia. Ocupația hortystă a produs grave daune Muzeului și parțial Arhivelor, Iuliu Moisil reușind să salveze o bună parte din valorile colecționate, drept pentru care revine ca director la Arhivele din Năsăud din anul 1945, până la moartea sa din 28 ianuarie 1947. Contribuțiile sale în domeniul pedagogiei, muzeografiei, istoriei ținutului Năsăudului și arhivisticii au fost apreciate de Academia Română, care la recomandarea lui Dimitrie Gusti, la ales ca membru de onoare în anul 1943.¹²

Amintirile lui Iuliu Moisil ne relevă, ca și celelalte lucrări memorialistice, informații interesante despre viața studenților români la Viena, trăite în perioada studenției sale dintre anii 1879-1885, cu unele divagații temporale sau tematice, impregnate evident de opinii personale, ce conturează și decupează imagini desprinse din viața cotidiană a tinerimii universitare sau din activitatea extrauniversitară punctând momentele mai deosebite,

care le-au marcat pregătirea și formația intelectuală. Spre deosebire de Alexandru Vaida Voevod sau Sextil Pușcariu, Iuliu Moisil nu va face referiri asupra pregătirii profesionale propriu-zise și nici nu va reține sau resimți, ca în alte memorii șocol dureros al impactului cu lumea metropolei universitare ca pe o desprindere brutală de mediile relativ patriarhale ale localităților în care își încheiase studiile liceale. Dimpotrivă, consemnând primul său voiaj cu trenul în călătoria spre Viena împreună cu prietenul său Solomon Halița afirma că mergeau ca și alți novici dintr-un orașel mic „cu inima plină de dor” și de curiozitate „pentru a vedea țări, orașe și obiceiuri străine și noi”, pășind cu încredere în „satul împăratului”¹³, așa cum denumeau românii ardeleni capitala Austriei.¹⁴

Primul lucru pe care-l întreprindeau noii studenți – nota Moisil – era de a-și asigura cazarea și masa. În funcție de sursele financiare, relativ modeste, pentru mai toți studenții români ardeleni, se căutau locuințe mai ieftine și cantine sau bucătării populare, restaurantele fiind frecventate doar ca o excepție. Cu burse cuprinse între 300-500 de florini și cu unele completări de la familie, majoritatea studenților români reușeau să-și asigure un relativ confort și o alimentație acceptabilă, deoarece, nota Iuliu Moisil, pe atunci în Viena viața nu era prea scumpă. Chiar și studenții cu burse modice de 200 de florini se descurcau servind masa la bucătăriile populare „Volksküche”, mulți dintre ei „ieșind oameni admirabili”¹⁵. Iuliu Moisil prezintă chiar în detaliu cheltuielile lunare sau zilnice privind cazarea și masa tinerimii universitare care își permitea cel mult să frecventeze cafenele vieneze¹⁶, cu excepția studenților mediciști, probabil mai înstăriți, care se distingeau prin frecventarea unor restaurante periferice unde se destindeau prin organizarea unor chefuri, uneori „monstruoase”.

Oarecum privilegiat, cu o bursă de 400 de florini, Iuliu Moisil se va caza pe strada Belvedere nu departe de centru iar masa și-o va asigura la Institutul Therezian înființat de Maria Tereza pentru „fii de nobili”, însă, ulterior, frecventat și „de fii de burghezi și de familie bune”¹⁷. Taxele școlare și de întreținere fiind însă și atunci

foarte mari. Odată rezolvate aceste probleme după înscrierea la facultate și achitarea taxei școlare urmau - afirmă Iuliu Moisil - „cursurile cu cea mai mare regularitate”.

Majoritatea consemnărilor lui Iuliu Moisil se obiectivează asupra activităților derulate de către tinerimea studentească prin Societatea Academică „România Jună”, înființată în anul 1871¹⁸, precum și a petrecerilor din cafenelele vieneze cu trimiteri numeroase la manifestările culturale organizate de către studenții români sau la care participau ca simpli spectatori. Nu întâmplător, sublinia că după ce tânărul student devenit vienez avea datoria de a se prezenta la societatea „România jună” pentru a se înscrie ca membru¹⁹. Aici se întâlneau studenți veniți din Transilvania, Bucovina, România și Basarabia, absolvenți de școli secundare românești, maghiare, germane sau rusești vorbind românește cu diferite accente. Amestecul inițial de jargoane, de provincialisme și obiceiuri zonale se estompa treptat prin ședințele lunare ale „României June” unde se citeau creații literare și se discuta uneori cu pasiune chestiuni de lingvistică, purtându-se încă lupte între partizanii fonetismului și etimologismului, cu urmări notabile în conturarea unei limbi românești mai omogene și mai frumoase. Societatea „România Jună” – sublinia Moisil – a fost de „un folos epocal pentru tineretul român”, mai ales pentru cei care urmaseră școli străine pentru că au „învățat a vorbi, a scrie și a simți curat românește”²⁰ pe lângă încheierea unor prietenii de o viață.

Referințele asupra activității societății „România Jună” de până la 1911 erau cunoscute specialiștilor, dar și publicului larg, din lucrarea lui Ion Grămadă, ulterioarele memorii, nuanțând sau adăugând amănunte, unele interesante, dar mai ales reconturând imagini noi din atmosfera degajată de dezbaterile ședințelor sale. Astfel și Iuliu Moisil, care se folosește de altfel în unele trimiteri de opera lui Ion Grămadă, rememorând aceste episoade remarca că Societatea, pe lângă faptul că oferea prin bogata sa bibliotecă informații însemnate despre cultura și viața politică națională, contribuia prin ședințele sale la formarea și definirea trăsăturilor intelectuale și morale ale viitorilor specialiști români. Fiecare

ședință – nota Iuliu Moisil – (membru al Comitetului societății) se împărțea în două părți distincte: una „serioasă, literar-științifică” de conferințe și dezbaterii critice²¹; cealaltă „socială” de petrecere veselă și cântece, cor, povestiri, însoțite de citirea numerelor revistei umoristice „Urzica”²² redactată în vremea sa de către Ioan C. Panțu (student la Academia Comercială), Iuliu T. Mera (student la medicină), Emilian Popovici (student la medicină), în special de cei mai „urzicători membri” în care „se biciuiau provincialismele ... greoaie” sau „obiceiurile cele rele împrumutate de la străini”²³. Ședințele se țineau lunar, sâmbăta seara între orele 20–24, fie într-o berărie sau într-un restaurant, fie într-o sală încăpătoare, pentru a-i cuprinde pe toți membrii societății sau pe alți oaspeți veniți de la toate instituțiile universitare vieneze.

Studentimea românească își făcuse o tradiție în organizarea serbărilor din ajunul Anului Nou, la care participau în număr mare și membrii coloniei române din Viena (negustori, meseriași, funcționari), și ofițerii români aflați în garnizoană din capitală. Încă din 1863 aceste întruniri se derulau „în cele mai frumoase localuri vieneze” unde se dansa, se bea și se veselea societatea „până în zorii zilei de 1 ianuarie” după care participau la slujba religioasă a celor două confesiuni românești²⁴. Dar, cel mai însemnat eveniment era „balul românesc” organizat de către Societatea „România Jună”, care – nota Iuliu Moisil – „era tot așa de strălucit ca ori care alt bal de elită vienez”²⁵. Prima manifestare de acest gen – după Iuliu Moisil – ar fi fost din anul 1872 la hotelul „Zum weissen Ross”. Balul, din 15 februarie 1881, organizat de Comitetul Societății din care făcea parte și Iuliu Moisil era pus, așa cum era obiceiul, sub patronajul arhiducelui Rainer foarte popular în mediile românești, dar, spune memorialistul, protectorul nostru „cel mai puternic era Nicolae Dumba”, consilier imperial pe lângă împăratul Franz Iosif și membru de onoare al Societății „România Jună”. Președintele comitetului balului era medicul Sterie Nicolae Ciurcu (originar din Brașov), stabilit la Viena, care era „conducătorul studențimii române”²⁶. „O cunună de patronese din înalta societate vieneză” contribuia practic la reușita balului. Acestea fiind, în 1881 și se pare că și în anii

următori: Angelina de Bălăceanu, Maria Nicolae Dumba, Maria Baron Hye von Glunck, născută Filișanu, Elena de Marenzeller, născută Bibescu, Tereza E. Kanitz, Celestina de Oppolzer. Balul s-a organizat în Musikvereinsalle, iar venitul balului se vărsa în fondul societății. Cum la balurile românești participau și reprezentanți de seamă ai muzicii vieneze, ce compuneau adesea lucrări speciale pentru asemenea evenimente, și la balul din 1881 sunt prezenți Franz Mair cu valsul „Karpatin Lieder, Walzer nach romanischen Motiven” dedicat patroneselor. Apoi, Eduard Strauss care a compus special pentru Comitetul balului o Polca française „Je pense à toi”, la care se adăuga compoziția lui E. Sutor cu polca „Ochi negri” dedicată, de asemenea, doamnelor patronese. Și la balul din 1884, Iuliu Moisil menționează prezența compozitorilor vienezi precum Kneissel cu „Rumänische Weisen”, Eduard Strauss cu polca „Cher ami” dar și a compozitorului român George Scheletti cu valsul „Suspînul Carpaților”²⁷.

Activitățile de divertisment muzical sunt potențate de sosirea lui Ciprian Porumbescu la studii, la Conservator, din anul 1879 până în anul 1881. Acesta organizează un „cerc muzical” din șapte membri, de fapt o orchestră de cameră, în care participă și Iuliu Moisil la vioară, Porumbescu, cântând la cello²⁸. S-a organizat și un cor care împreună cu orchestra de cameră vor cânta la ședințele societății sau cu alte ocazii. Apoi, Ciprian Porumbescu își va prezenta la hotelul „Victoria” în fața publicului studentesc și al coloniei române opereta „Crai nou”. În timpul studenției Porumbescu va compune o serie de lucrări cu subiecte din muzica națională editate la Viena în 1880 sub titlul „Colecțiune de cântece studențești” multe dintre ele, precum „Imnul unirei” sau „Tricolorul”, larg răspândite în „lumea românească”²⁹. De asemenea, Porumbescu va scrie ad-hoc compoziții ce se cântau la petrecerile studenților ce se țineau, adeseori, în pivnițele de la Sfântul Ștefan sau a Dominicanilor. Una dintre acestea fiind dedicată lui Victor Mihăilaș (student la medicină) și prieten bun cu Ciprian Porumbescu intitulată „Marșul din pivnița Sf. Ștefan”³⁰ (A se vedea în anexa A, pentru atmosfera boemei, o parte dintre cântecele care circulau și se cântau la petrecerile studențești de la

acea vreme). Afectați de dispariția prematură a tânărului compozitor în anul 1883, studenții societății „România Jună” i-au trimis o frumoasă cunună la înmormântarea acestuia la Stupca natală din Bucovina.

Iuliu Moisil va consemna și debutul cântăreței Agatha Bârsescu la Burgtheater din noiembrie 1883 și precum și banchetul organizat de studențimea română la hotelul „Goldenes Lamm”, precizând că succesul acestei reprezentații i-a asigurat cântăreței un angajament la teatrul curții imperiale pentru următorii șapte ani³¹. Apoi, studenții români sărbătoreau sistematic zilele memorabile din istoria națională, de regulă, în localitățile apropiate Vienei sau în grădinile periferice ale capitalei cât „mai departe de ochii poliției” spre a „putea da fiecare curs liber sentimentelor naționale”³².

Aspirațiile literare, cât și dezbaterile pe teme lingvistice, și-au găsit concretizarea, în vremea studenției lui Iuliu Moisil, în organizarea unui club literar numit „Arbore” ce-și desfășura activitatea înafara ședințelor societății „România Jună”, adunând vreo 17 membri. Membrii săi era puternic influențați de spiritul revistei „Convorbiri literare” și al patronului acesteia Titu Maiorescu. Treptat „devenisem și noi junimiști literari cu trup și suflet, iar ca simbol extern mulți purtam pe atunci barbișon maiorescian”³³. Membrii săi, purtând ca pseudonime părți ale arborelui (mugur, frunză, creangă ect.), Iuliu Moisil (măduvă), se întruneau duminică după amiază, prin rotație, la locuințele acestora, susținând conferințe cu teme destul de pretențioase precum: „Despre scriitorii de la Junimea” (Iuliu Mera); „Literatura română înainte de 1860”, „Titu Maiorescu și direcția nouă în literatura română” (Solomon Halița – ulterior profesor la diverse licee din România și director general în Ministerul Instrucțiunii Publice în perioada 1886-1919); „Titu Maiorescu și poezia română”, (Septimiu Albini, student la litere, apoi profesor, redactor la „Tribuna” din Sibiu)³⁴.

Clubul literar s-a menținut, însă, numai cât membrii săi au frecventat studiile la Viena, dar a influențat decisiv demersurile pentru editarea „Almanahului” o publicație literară de excepție realizată sub auspiciile societății în anul 1883 și apoi în anul

1888. Prima ediție coordonată de Constantin Popasu, nepot a lui Titu Maiorescu, i-a asigurat colaborarea nu numai a strălucitului critic, ci și a unui număr prestigios de scriitori și oameni de cultură români precum: Vasile Alecsandri, P.S. Aurelian, Ioan Sbiera, Mihai Eminescu, Ioan Slavici, Ion Creangă, A.D. Xenopol, Alexandru Mocioni, Iacob Negruzzi, Nicolae Gane, Duiliu Zamfirescu etc. chiar și a poetei Carmen Sylva (Regina Elisabeta). Almanahul din 1883, tipărit în 2000 de exemplare, a avut un extraordinar succes editorial și unul evident material, câștigându-se prin vânzarea acestuia 2000 de florini pentru fondurile societății „România Jună”³⁵.

Studentimea românească era interesată să-și lărgească cunoștințele culturale, să cerceteze tot ceea „ce putea fi de folos pentru cultura superioară a unui om”, profitând de cosmopolitismul etno-cultural al lumii studențești vieneze, care îi ancora pe români, prin discuții cotidiene, la diversele culturi și caractere care existau în monarhie; rezultatul acestora – sublinia Iuliu Moșil – era că „ne deschidea zilnic noi orizonturi”³⁶. Apoi, aceste demersuri erau adâncite prin frecventarea bibliotecilor și studierea unor opere ale literaturii universale. Iuliu Moșil, și cu siguranță generația sa, a studiat din literatura germană operele scriitorilor Goethe, Schiller, Lessing, Fichte, a parcurs enciclopediile Brochhaus și Meyer. Și-a procurat lucrările lui Moliere și Racine, citea cu lăcomie „Revue des deux mondes”, dar nu-l va agreea pe Zola pe care îl condamna pentru răspândirea ideilor depravării. Din literatura rusă „erau la modă” operele lui Turgheniev, Dostoievski, Puskin, Lermontov și Gogol. Și-a cumpărat lucrările lui Shakespeare și Smiles, dar la citit și pe Darwin³⁷. În fine, gusturile literare ale lui Iuliu Moșil pentru literatura clasică europeană și mai puțin sau deloc pentru cea modernă trebuie înțelese și prin prisma educației sale anterioare și a provenienței dintr-o familie clericală, așa că nu ne surprind referințele repetate privind participarea studențimii la slujbele religioase cât și amintirile despre acțiunile studențimii teologice de pe lângă Institutul de la Santa Barbara derulate în vremea lui Grigore Silași și a

„Societății bisericești literare a teologilor români” de până la 1873.

Frecventarea cafenelelor vieneze de către studentimea română este întrevăzută de Iuliu Moșil nu atât prin descrierea vieții de boemă, cât din perspectiva ofertei generoase de publicații (ziare, reviste) din lumea germană cu precădere, considerând că în acestea, adică în cafenele „era o adevărată viață culturală”, fiind „veritabile case de citire” care completau sursele de informații ale bibliotecilor³⁸. Obișnuitele cafenele frecventate de români erau destul de numeroase în afară de „Arakadencaffe” se adăugau „Meissner”, „Höllner”, „Schlüssel”, „Caffe de l’Opera”, unde juca zilnic biliard profesorul Teclu, „Casa Piccola” și cafeneaua „Gobsenn” socotită prima cafenea publică din istoria Vienei.

Dintre studenții vienezi cu o carieră deosebită Iuliu Moșil selectează și conturează profilul lui Nicolae Teclu, pe care îl cunoscuse îndeaproape și căruia îi va dedica în 1909 o broșură universitară tipărită la București³⁹ și a lui Aurel C. Popovici apreciat încă de la ședințele „României June”, dar mai ales pentru activitatea sa politico-națională⁴⁰.

Memoriile lui Iuliu Moșil se încheie cu rânduri ce cuprind aprecieri elogioase asupra mediului universitar și cultural al Vienei în care tinerii români au avut privilegiul de a beneficia nu numai de o instruire profesională de marcă, ci și de a se delecta cu frumusețile monumentele de arhitectură, cu bogățiile muzeelor de istorie și de artă, sau ale expozițiilor, cu posibilitatea frecventării bogatelor biblioteci, a teatrelor și a localurilor de muzică etc. „Frumusețile Vienei, cu toate comorile sale, cu perfecta curățenie a orașului, cu ordinea și omenia ce domnea pretutindeni ne-au dat ocazii să învățăm mereu tot ce era mai bun și de folos în viață”. „Și toate aceste – continua el – împreună cu minunatele împrejurimi ale Vienei, cum nu le are nici o capitală din lume fac să-ți amintești cu mare plăcere de cântecul vienez:

Una-i Viena imperială
Ce-n lume n-are egală,
Acolo să petrec mereu doresc
Acolo a-și vrea să trăiesc”.⁴¹

Însemnătatea amintirilor lui Iuliu Moisiil se impune, pe de o parte, prin contribuțiile de ordin informativ pe care le aduce, bunăoară, la documentata istorie a societății „România Jună” alcătuită de Ioan Grămadă, referitoare la detaliile activității clubului literar „Arbore”, a demersurilor pentru alcătuirea „Almanahului” societății din anul 1883, sau asupra întreprinderilor cultural-muzicale coordonate de Ciprian Porumbescu. Pe de altă parte, acestea reușesc să recreeze, printr-o viziune personală, atmosfera plină de culoare și avânt juvenil a petrecerilor studențești presărate de momente și acțiuni culturale de aleasă factură intelectuală. În plus, Iuliu Moisiil va înregistra în anexele amintirilor sale, probabil cu mici excepții, numele studenților români care i-au fost colegi în anii săi de studii la Viena cu mențiuni asupra locului și posturilor pe care le-au ocupat ulterior după absolvirea instituțiilor academice din Viena, oferindu-ne astfel o serie de date interesante, multe inedite pentru data la care s-au tipărit amintirile sale, pentru care motiv propunem lecturarea anexei din prezentul articol.

Anexa A

Viața de student

Frumoasă-i viața de student
Plăcută, drăgăstoasă!
Ne bucurăm de-amuzament,
Fripturi și spirtoase.
Azi toți avem un trai ca'n rai,
Măine? Nici pâine, nici mălai!
I! ierum, ierum, ierum,
O! quae mutatio, rerum!

Azi ne-arătăm galanți, în frac,
Cu clac și albă-cravată,
Mănuși glase, ghete de lac,
La bal și la serată!

Dar vai! Sermanul tineret
Măine totul pune amanet!
O! ierum, ierum, ierum,
O! quae mutatio rerum!

În cafenea ne'nveselim
Cu cărți, biliard, jurnale,
Și-apoi în Grand-Hotel prânzim
Și'ntralte mari locale.
Dar mâine noi ne bucurăm,
La *Mensa* dacă mai mâncăm.
O! ierum, ierum, ierum,
O! quae mutatio rerum!

Și la sfârșit un compliment:
În „România jună”
Noi discutăm ca'n parlament
Metodă foarte bună!
Dar să vă spun și-un adevăr:
C-adesse ne-apucăm de păr!
O! ierum, ierum, ierum,
O! quae mutatio rerum!

Papa și Sultanul

Într'un vestit măreț palat
Trăiește Papa cel bogat,
Trăiește Papa cel divin
Gustând din cel mai strașnic vin.

Așa Papă aș vrea să fiu,
Numai cu vin să mă țin,
Dar nu, n'aș vrea ca să fiu papă
Căci el nu pupă nici o fată.

Dar n'aș vrea să fiu nici Sultan,
Căci el se ține de Coran,
El nu bea nici un strop de vin.
Ah! fraților, ce mare chin.

Sultanul cât e pe pământ,
El se răsfăță'ntrre femei și cânt.
Sultan aș vrea să mă numesc
Și'ntrre femei să tot trăiesc.

Turnați băieți, turnați-mi vin
Ca să fiu Papă și să'nchin.
Guriță dați-mi fetelor
Să fiu Sultan până ce mor.

Dar nu știu cum aș face-un plan
Să fiu și Papă și Sultan,
Căci e-un deliciu, frații mei,
Să ai și fete și să bei.

Vechea Gardă

Ce scânteie deodată
Din noaptea înstelată,
Atât de viu,
Cu luciul roșu auriu?
Ce trece'n fundul zării,
Ca negura'nserării,
Sumeți pășind
Cu viers vioi cântând?
E vechea noastră gardă.

Cine'ntârzie adese
La încărcate mese,
La chef și vin.

Golind pocalul plin?
Și'nfruntă vijelie
Și-a zeilor urgie,
Mereu voioși,
Cu foc și curajoși?
E vechea noastră gardă.

Poezia aceasta originală este compusă de Ciprian Porumbescu
(poreclit Mefisto).

[„Arhiva Someșană”, 18/1936, pp. 392–394.]

Anexa B

Studentii români în Viena din timpul meu

Albini Septimie, 1882/83, profesor, Sibiu; Baiulescu G, 1880, medic, Brașov; Bârseanu Andrei, 1880/1885, profesor, Brașov; Bologa Vasile, 1885/86, profesor, Sibiu; Bonfiniu Oct., 1880/81, profesor, Blaj; Brăescu Gheorghe, 1882/83, medic, România; Brătianu Dumitru, 1882/83, inginer, Ploești; Beu Ilie, 1884/85, medic, Sibiu; Bodea Izidor, 1885/86, medic, Cernăuți; Cloaje Ion, 1880, medic, Ploești; Crăciunel, I., 1880; Ciurcu Sterie, 1880/85, medic, Viena; Codru Drăgușan Emnil, 1880/81, medic, Sinaia; Cuparescu Ion, 1880/81, medic, Viena-Cluj; Cupșa Aurel, ing., Galați; Capșa Aurel, 1882, medic, România; Dămian Vasile, 1880/81, profesor, Brad; Demian Aurel, 1880/81, medic, Arad; Dobreanu Gavrilă, 1880/81, medic, R-Sărat; Dobrin Gh., 1882/83, adv., Lugoj; Doctor Emanuil, 1882/83, medic, Viena; Diaconu Aurel, 1883/84, inginer, Târgu-Jiu-Timișoara; Drăghici Augustin, 1885/86, medic, Ardeal; Făgărășanu Dionisie, 1880/81, profesor, Brașov; Flondor Cav. Tudor și Flondor Cav. Ion, 1885/86, Bucovina; Grecu Iuliu, 1884/85, medic, București; Gerendi-Grindeanu Titu, 1880/81, chimist, București; German Pompei, 1882/83, medic, Ardeal; Gherghel Ilie, 1882/83, profesor, București; Goilav A. Dion, 1885/86, medic, România; Goldiș Vasile, 1882/83, profesor, Arad; Gribovici Eugen, 1882/83, silvicultor,

Bucovina; Guguian Ion, 1885/86, inginer silvic, București; Hodoș Enea, 1880/81, profesor, Caransebeș; Isopescu Visarion, 1882/83, proprietar, Bucovina; Luța Ion, 1882/83, jurist, Bucovina; Mera Iuliu, 1882/83, medic, Karlsbad; Moldovan Silvestru, 1882/83, profesor, ziarist, Sibiu; Maxim Nicolae, 1883/84, inginer C.F.R., România; Moga I., 1883/84, medic, Sibiu; Munteanu Ion, 1884/85, farmacist, România; Nicola Enea, 1883/84, medic, Alba-Iulia; Onciu Aurel caval., 1885/86, jurist, Bucovina; Onciu Dumitru, 1880/81, profesor univ., București; Onciu Grigore, 1882/83, medic, Bucovina; Olariu Sebastian, 1885/86, profesor, Blaj; Panțu C. Ion, 1880/81, profesor, Brașov; Papanicol E., 1882, România; Paul Ion, 1880/81, profesor, Iași și Cluj, univ.; Pascu Radu, 1880/81, ing. inspector, București; Petrovici Ștefan, 1880/81, avocat, Lugoj; Popazu Const., 1880.81, medic, Caransebeș; Pop Alexandru, 1881, medic, Blaj; Pop Albin, 1880/81, medic, Austria; Pop Gheorghe, 1880/81, chimist, București; Pop Aurel, 1882/83, †; Pop Niculița, 1882/83, medic, Brăila, Pop Ștefan Cicio, 1882/83, avocat, Ministru; Popa Alexandru, 1882/83, medic, Viena; Popovici C. Aurel, 1884/85, profesor, București; Popovici Dumitru, 1884/85, medic, București; Popovici Emilian, 1880/81, inginer, Galați; Popovici Gheorghe, 1884/85, tehnic; Procpoian Aurel, 1880/81, botanist, București; Puhaciu Dumitru, 1880/81, medic, Bucovina; Răduylescu Const., 1880/81, medic, București; Rațiu Teofil, 1881/82, inginer C.F.R., România; Roman Cornel, 1880/81, chimist, București; Roșca Gheorghe, 1882/83, medic, Viena; Simionovici, Eus., 18809/81, magistrat, Bucovina; Simionovici V., 1881/82, pictor, profesor, București; Sotir Vladimir, 1881/82, chimist, București; Span Petru, 1884/85, profesor, Sibiu; Stănilă Ilie, 1880/81, medic, jud. Sibiu; Stârcea baron de Ion, 1885/86, jurist, Bucovina; Ștefan Dumitru, 1881, avocat, Sibiu; Stolojan Gh., 1885/86, avocat, Tg-Jiu; Șuluț Aurel, 1880/81, profesor, Ploiești; Șuluț Flaviu, 1881/82, inginer, Ardeal; Țăranu B.I., 1881/82, medic, România; Telescu I. Val., 1883/84, medic, Arad; Tuducescu Alex., 1882/83, funcționar comercial, București; Turcu Iosif, 1883/84, medic, Viena; Vișinevschi Mihai, 1882/83, medic, Basarabia; Voileanu Matei,

1880/81, profesor seminar, Sibiu; Voina V., 1880/81, protopop, Brașov; Vulcan Ciril, 1882/83, avocat, Reghinul-Săs.; Zotta Eugen, 1882/83, tehnic, Bucovina.

Studenți grăniceri năsăudeni, cari au urmat studiile universitare în Viena între anii 1856–1885, cu stipendii din fondurile grănicerești

Alexi P. Artemiu (Sângeorz), 1872, profesor, Năsăud; Bejan Francisc, profesor, Ploiești; Bodiș Ștefan (Mocod), 1875, profesor, Turnu-Severin; Candale Alexa (Poiana), 1875, inginer silvic, Mălini; Ciocan Ion (Mocod), 1872, profesor, Năsăud; Dumbravă Teodor (Rușii-Munți), 1865, profesor, Năsăud; Gălan Constantin (Ilva-Mare), 1865, medicinist, †; Halița Solomon (Sângeorz), 1880, profesort, România; Hângănuț Nic., 1874-75, medic, Ardeal; Lazăr Marte Ion (Năsăud), 1868, profesor, director, Năsăud; Leanca Clement (Romuli), tehnic; Malai Ion (Leșu), 1869, profesor, Năsăud; Man Gavrilă (Zagra), 1867, avocat, Bistrița; Mihaliaș Victor (Năsăud), 1878, medic, Banat; Mioșil Constantin (Tiha-Bârgăului), 1866, profesor, Năsăud; Moisil Iuliu (Năsăud), 1880, profesor, România; Moldovan Adlabert (Rodna), 1874, inginer, Bârlad; Moldovan Aurel (Monor), 1880, medic, Austria; Monda Andrei (Bistrița-Bârg), 1881, medic, Sângeorz-Băi; Moțoc Flore (Gledin), 1865, profesor, Năsăud; Mureșian Ioachim (Rebrișoara), 1855/57, avocat, Năsăud; Mureșian Iuliu, 1866, medic-colonel, Brașov; Mureșian Leon (Năsăud), 1872/75, medic, Caransebeș; Mureșian Sever (Năsăud), 1879, profesor, Iași; Pop Alexandru (Poiana), 1880, inginer silvic, România; Pop Gr. Ion (Bichigiu), 1866, medic-colonel, Sibiu; Pop Fr. Isidor (Șanț)m 1878, medic, Viena; Pop M. Ion (Poiana), 1883, vicar, Năsăud; Pop Simion (Nepos), 1880, inginer silvic, România; Pop Maxim (Sângeorz), 1865, profesor, Năsăud; Putilean Silviu (Năsăud), 1883, profesor, Pomârla; Rus Liviu (Prundu-Bârgăului), 1883, medicinist, †; Rus Valeriu (Prundu-Bârg.), 1883, profesor, Oradea; Sângeorgian P. Vas., (Parva), 1879, profesor, Galați; Sidor Emanuel (Măgura), 1871-1875, inginer, C.F.R.; Șut Macedon (Josonii-Bârg.), 1875,

agronom, România; Tanco Paul (Monor), 1867, profesor, Năsăud; Vârtic Gavrilă (Mocod), 1866, judecător, Bistrița.

[*Arhiva Someșană*”, 18/1936, p. 394–397.]

NOTE

1. Ioan Slavici, *Amintiri. Lumea prin care am trecut*, Editura Minerva, București, 1994.
2. Alexandru Vaida Voievod, *Memorii*, vol. I–IV, ediție îngrijită, note, comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994–1998.
3. Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, Editura pentru literatură, București, 1968.
4. Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, Editura Tineretului, București, 1965.
5. ***, *Arhiva Someșană* (Năsăud) nr. 18/1936. P. 369–397
6. Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913.
7. Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851–1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 180–194.
8. Arhivele Naționale, *Serviciul Bistrița-Năsăud*, fond „Iuliu Moisil”, dosar 131 (în continuare A.N.S.B.N)
9. A.N.S.B.N, *fond „Iuliu Moisil”*, dosar 195.
10. A.N.S.B.N, *fond „Iuliu Moisil”*, dosar 8.
11. A.N.S.B.N, *fond „Filiala Arhivelor Statului”*, dosar 2.
12. Pentru întregirea profilului personalității cărturarului Iuliu Moisil a se vedea articolul publicat de Cornelia Vlașin, *Iuliu Moisil (1859–1947)*, în *Anuarul Arhivelor Mureșene – serie nouă*, I, Tîrgu-Mureș, 2013, p. 339–345.
13. Iuliu Moisil, *Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a secolului XIX-a. Amintiri*, în *Arhiva Someșană* (Năsăud), 18/1936, p. 370
14. În perioada studenției lui Iuliu Moisil, Viena era unul dintre marile centre universitare ale Europei, cu una dintre cele mai vechi universități (înființată în anul 1365) pe lângă care s-au dezvoltat, în secolul al XIX-lea o serie de instituții universitare de profil precum: Institutul Politehnic, Academia Comercială, Academia de Muzică (Conservatorul), Institutul de Arte Frumoase etc. Școala Tehnică Superioară sau Politehnica din Viena se înființase în anul 1815, fiind frecventată în perioada anilor 1867-1918 de către un număr de 1063 de tineri originari din actualul spațiu românesc, dintre care 77 din Transilvania (Stelian Mîndruț, *Studenți din România, Transilvania și Bucovina la Universitatea Tehnică din Viena (1867–1918)*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Tîrgu-Mureș, I, 1998, p. 58–78). Numărul studenți-

lor români transilvăneni a fost însă mai mare la Universitate îndeosebi la Facultățile de Medicină și de Litere și filozofie.

15. Iuliu Moisil, *op.cit.* p. 371.
16. Meticulos și parcimonios cu cheltuielile efectuate din propriile surse financiare, Iuliu Moisil cu siguranță își păstrase o bună parte din însemnările de acest gen efectuate în anii studenției, deoarece ne oferă la peste cinci decenii în memoriile sale cifre extrem de exacte privind costurile obișnuite ale unui student pentru cazare, mâncare, cafele, transport, tutun etc. „Cina cu friptură și vin era prea scumpă pentru studenți și așa ceva nu ne permiteam a lua decât la ședințele societății „România Jună” ... de obicei studenții se mulțumeau seara cu cârnăței, wirstlii, pâine și o sticlă de bere “Abzugbier” (Iuliu Moisil, *op.cit.* p. 371).
17. *Ibidem*, p. 370.
18. Societatea „România Jună” a fost precedată de alte două societăți studențești. Prima întemeiată în 1864 sub denumirea de „Societate Literară și Științifică”, cea de a doua înființată în 1867 cu numele semnificativ de „România”. Existența celor două societăți studențești oglindea, în acei ani, disputele politice asupra tacticilor de activism sau pasivism purtate în Transilvania și care își găseau partizanatul în grupurile studenților români. În anul 1871 cele două societăți s-au unificat sub semnul solidarității naționale în Societatea Academică „România Jună” ce și-a derulat activitatea până în anul 1916, reluând-o apoi din 1919 până în 1939. Despre istoricul acesteia a se vedea: Ioan Grămadă, *Societatea Academică Social-Literară „România Jună” din Viena (1871–1911)*, Arad, 1912; Gheorghe Moiescu, Centenarul Societății Academice Literare „România Jună”, Viena, 1971; Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia habsburgică (1860–1918)*, Cluj-Napoca, 1998.
19. Divagând de la perioada studiilor sale, Iuliu Moisil menționează momente din istoria primelor încercări de organizare a studenților teologi români de la Sfânta Barbara cu unele inexactități însă, de detaliu. Astfel, notează că în anul 1853 s-a constituit o bibliotecă a teologilor dotată cu lucrări de la „Hurmuzachi, Sion, Laurean și Maiorescu”. Ca apoi să sublinieze aportul profesorului Grigore Silași în organizarea „Societății bisericești-literare a teologilor români din Viena” din anul 1861, cunoscută sub denumirea de “Salba”, amintindu-l și pe cantorul bisericii greco-catolice, medicul Ioan Ursu, ce rămăsese la Viena și după mutarea teologilor români și a „Salbei” la Universitatea din Budapesta din anul 1873. Acesta era apreciat de Moisil ca „un adevărat mentor al tinerimii studioase” respectat de toți “pentru noblețea inimii sale” (I. Moisil, *op.cit.* p. 382–383). În realitate, o primă „Societate de lectură a teologilor români” s-a organizat de către Aron Pumnul încă din 1843, iar în 1853 s-

- a pus bazele unui cerc literar (e posibil și a bibliotecii) transformat în anul 1861 în Societatea „Salba”. (Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, p. 280–281)
20. Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 372.
  21. În aceste sesiuni se prezentau creații literare originale (nuvele, schițe, poezii) disertații pe teme de filozofie, pedagogie, de științe medicale, tehnice, chimice etc. (Eugenia Glodariu, *op.cit.*, p. 161–162). Chiar Iuliu Moisil va prezenta în ședința din 11 martie 1882 conferința „Alchimia și alchimiști” pe care însă nu o amintește în memoriile sale.
  22. Revista „Ūrzica” era litografiată și apărea începând cu 1874 intermitent. Pe lângă aceasta, tot cu o publicație umoristică, în timpul studenției sale la Viena, Ciprian Porumbescu a coordonat apariția revistei „Pipărușa”. (vezi Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p. 292).
  23. Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 372
  24. *Ibidem*, p. 373–374. „Fiecare confesiune își avea preotul ei și pe aceea vreme românii își aveau pe venerabilul preot de regiment părintele protopop gr. or. *Sava Popovici-Săvoiu*, ... un moș foarte simpatic de vr’o 70 de ani, fost prin toate războaiele, în cari Austria a trimis regimente românești.” *Ibidem* p. 374. Fiind foarte puțini studenți va fi ales ca membru de onoare al „României June”
  25. *Ibidem*, p. 374. Aceleași aprecieri elogioase le exprima peste un deceniu și Alexandru Vaida Voevod în Memoriile sale asupra balurilor studenților români de la Viena în calitatea sa de organizator al acestor manifestări și președinte al Societății „România Jună” (Alexandru Vaida Voevod, *op. cit.* vol. IV, p. 36).
  26. Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 375.
  27. *Ibidem*, p. 376. Donațiile oferite de participanți cu aceste prilejuri pentru fondurile „României June” erau destul de consistente. Astfel la balul din 1880 s-au strâns 7000 de florini, iar la cel din 1884 s-au adunat 4484 de florini (Ion Grămadă, *op.cit.*, p.122)
  28. Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 376.
  29. *Ibidem*, p. 377.
  30. *Ibidem*, p. 377.
  31. *Ibidem*, p. 385.
  32. În mod deosebit, aproape anual este sărbătorită Adunarea Națională din 15 mai 1848 de la Blaj, iar în anul 1884 s-a comemorat centenarul „revoluțiunii lui Horea”. Despre aceste manifestări se relatau știri, cronici și telegrame trimise ziarelor românești din Ardeal (*Ibidem*, p. 378).
  33. *Ibidem*, p. 379.
  34. Deși numărul membrilor clubului literar „Arbore” este controversat, Iuliu Moisil precizând prezența a 17 membri pe care-i și nominalizează,

- în schimb Ion C. Panțu (frunză) amintind numai de 14 studenți, este cert că prin activitatea acestora în anii 1881–1882 s-a reușit să se impună la nivelul curcilor academice românești din Viena „noua direcție” în problemele limbii române revenind astfel și la „izvorul curat și fermecător al limbii poporului nostru” (*Ibidem*, p. 380; vezi și Eugenia Glodariu, *op. cit.*, p. 234–235)
35. Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 378.
  36. *Ibidem*, p. 384.
  37. *Ibidem*, p. 384.
  38. *Ibidem*, p. 385.
  39. Iuliu Moisil, „A 70-a aniversare a nașterii chimistului român Nicolae Teclu, 1839–1909”, București, 1909. Nicolae Teclu s-a numărat printre studenții Politehnicii din Viena, profesor la Academia Comercială și la Academia de arte frumoase, participant activ la acțiunile organizate de „România Jună”
  40. *Idem*. *Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a. Amintiri*, în Arhiva Someșeană (Năsăud), 18/1936, p. 386-387. Este interesant faptul că Iuliu Moisil s-a oprit doar la schițarea profilurilor cultural-naționale ale lui N. Teclu și Aurel C. Popovici, enumerând dintre contemporanii studenției sale doar pe cei ce i-au fost mai apropiați, printre care membrii clubului literar „Arbore” sau câțiva prieteni năsăudeni, nedorind, se pare, să epateze cu numele unor colegi de studii ce au devenit, peste timp, prestigioase personalități ale vieții culturale sau politice românești ca: Andrei Bârseanu, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Flondor, Dumitru Onciu etc., pe care cu siguranță i-a cunoscut și au conlucrat la întrunirile societății „România Jună”. Despre Andrei Bârseanu, cel care a scris versurile cântecului „Pe-al nostru steag” – imnul „României June”, va consemna fugitiv doar legăturile sale strânse cu filologul ceh Jan Urban Jarnik „unul dintre cei mai mari prieteni ai neamului românesc”, participant activ, când se afla la Viena, la ședințele „României June” (*Ibidem*, p. 374).
  41. *Ibidem*, p. 392.

Mihaela Bucin

„Academia Csillag”. Intelectuali români în închisoarea din Seghedin

Seghedinul a avut și în trecutul său o viață românească, fără să aibă însă o comunitate autohtonă numeroasă și stabilă. Primul document care consemnează existența românilor în „orașul soarelui” de pe Tisa este, după cum observa Mihai Cozma, într-un articol din 1997, este un jurământ păstoresc parțial în română, păstrat în arhivele orașului. În afară de păstorii apoi plutașii aducând lemn, sare și alte mărfuri pe Mureș și pe Tisa (după cum aflăm din memoriile profesorului Illia Mihály), mai târziu cubicușii și alți sezonieri români care veneau la muncă în acest oraș, trebuie să menționăm că Seghedinul a avut un rol important în formarea intelectualității românești din Transilvania vestică și Banat, personalități importante ale politicii și culturii românești și-au făcut studiile în acest oraș. Amintesc numai câțiva: Vicențiu Babeș, Eftimie Murgu, Damaschin Bojincă, Vasile Goldiș (de la a cărui naștere s-au împlinit în 2012 150 de ani). Dar și păstori, și lucrători, și elevi ori studenți, toți au poposit numai vremelnic la Seghedin. La fel și acei români care n-au venit la Seghedin de bunăvoie, ci fiindcă au avut de ispășit aici o pedeapsă, mai lungă sau mai scurtă. Este vorba despre românii care s-au aflat în detenție, în acest oraș, din motive politice. Desigur, aceștia n-au participat la viața comunitară, n-au contribuit la întărirea comunității locale, dar biografia lor a înregistrat „accidentul”, pe care, urmărindu-l, putem vedea că Seghedinul este un oraș în care s-a creat și literatură română, proză, publicistică, poezie. După Vaț, Seghedinul este orașul din Ungaria care a găzduit cei mai mulți români închiși din motive politice, în celebra închisoare Csillag.

În Seghedin a existat o temniță și înainte de ridicarea penitenciarului din apropierea Pieței Mars. În 1784, împăratul Iosif al II-lea (Pălărierul) inițiază modernizarea rețelei de închisori în Imperiu. În acest cadru, s-a mutat în Seghedin de la Tallós instituția

numită „országos fenyítőház”. Împăratul chiar a făcut o vizită pentru a vedea această închisoare, care nu întâmplător a căpătat această locație. Regiunea Seghedinului constituia în secolul al 19-lea un habitat specific câmpiei maghiare: sălașul. Această lumea a sălașelor era un bun mediu pentru proliferarea a tot felul de nelegiuri. Haiduci vestiți, deveniți personaje în creații folclorice și culte maghiare, cum ar fi vestitul Rózsa Sándor, au fost spaima acestor meleaguri. Acest Rozsa Sándor, care și-a găsit sfârșitul în pușcăria de la Gherla (loc unde își are și mormântul), a fost închis și în temnița de la Seghedin. Guvernatorul Ráday Gedeon este cel care începe lupta împotriva tâlhăriei și criminalității din lumea sălașelor, la eforturile sale lui închisoarea din Seghedin se umple de nelegiuiți. Nu e exclus să fi fost și români printre cei 3082 de deținuți între 1869 și 1873. Numele grofului Ráday a fost important pentru localitățile din câmpia dintre Mureș și Tisa, este întâlnit frecvent ca nume de stradă în aceste localități. datorită lui, călătorii prin puste cu buchete de sălașe nu se mai întâlneau la tot pasul cu tâlhari și haiduci. Această temniță a haiducilor din Seghedin este însă dezafectată în urma marii inundații din 1879. Dar nu mult timp rămâne Seghedinul fără închisoare. În 1885 este dată în folosință închisoarea Csillag – Steaua, numită astfel deoarece sistemul de clădiri, privit de sus, are în formă de stea, o arhitectură folosită în construcția închisorilor din Europa în perioada respectivă. Proiectul ridicării acestei închisori îi aparține arhitectului Wágner Gyula. Însuși împăratul Francisc Iosif, în vizita sa întreprinsă pentru a constata cum merge reconstrucția orașului după inundații, 16 octombrie 1883, face un drum și până în piața Mars, interesându-se de ridicarea noii pușcării.

Cei care străbat Seghedinul de la autogara din Piața Mars spre mall-ul Árkád, cu ușurință pot ajunge în zona închisorii destul de ciudat amplasată într-o parte relativ centrală a orașului. Însă acum 130 de ani, orașul propriu-zis nu se dezlipea de malurile Tisei, așa că pușcăria era amplasată inițial într-o zonă periferică, mlăștinoasă, pe care se afla doar un teren de exerciții militare. Piața Mars nu după numele maghiar al planetei Marte a fost denumită astfel, ci după faptul că aici mărșăluiau (faceau exerci-

ții de *marș*) soldații. În perioada socialistă, piața s-a numit Marx-tér. Dacă în prima serie de deținuți care au fost „cazați” la Csillag în 1885, au fost și români, nu putem ști, însă în scurt timp au fost întâile încercări de evadare dintre zidurile închisorii, iar primul deținut care a reușit să evadeze a purtat numele de Sârb Orestie – nume care poate fi un indiciu asupra originii sale etnice.

În scurt timp, penitenciarul din Seghedin se specializează în primul rând pe primirea unor deținuți pe care am putea să-i numim azi „politici”, și mai puțin pe reținerea celor de drept comun. La 30 aprilie 1890 ajung aici primii deținuți de stat, transferați din arestul de la Vaț. În presa vremii avem o descriere azi cel puțin neobișnuită despre ceea ce însemna pe atunci pușcărie politică: prizonierii au sosit cu trenul și de la gară au mers întâi la hotelul Tisza-szálló, pentru a lua masa. Apoi au fost invitați la o discuție de curtoazie cu directorul închisorii și abia apoi au fost conduși în celulele considerate în epocă moderne și civilizate. Nu criminali de rând ajungeau la Csillag, ci cei condamnați pentru crime de lezmajestate, instigare la revoltă sau cei care doriseră să șteargă o ofensă, o jignire, prin duel. Între aceștia l-aș aminti aici pe un ziarist care a lucrat și la câteva gazete din Seghedin, Zigler Géza, cunoscut celor care au socializat în cultura maghiară, sub un alt nume: e vorba de scriitorul Gárdonyi Géza. Și pentru că veni vorba de scriitori, îl mai amintesc aici și pe Jókai Mór, pentru cuvintele pe care le-a spus despre această închisoare. Jókai a vizitat închisoarea în aprilie 1891, iar seara, la cina festivă servită la Tisza-szálló, declara, dorind să sublinieze importanța educației: „Astăzi, ghidat de bunii mei prieteni, am vizitat două instituții din Seghedin: grădinița și penitenciarul Csillag. Închisoarea Csillag are 800 de „studenți”, grădinița are 80 de preșcolari. Dacă grădinița ar avea mai mulți copii, cu atât mai puțini ar ajunge între zidurile închisorii.”

Dar titlul comunicării mele, în care numesc închisoare aceasta „academie”, nu din spusele scriitorului Jókai Mór se inspiră, ci dintr-un articol apărut la Arad, în ziarul Românul din 30 Iulie 1914, care spune așa: „În fericitul nostru stat se desvoltă, cu repeziciune strajnică institutiunile „culturale” de sistem ma-

ghiar. Afară de academia „Csillag” din Seghedin, și de cea din Vaț, s’a mai descoperit una în Alba-Iulia. În aceste „academii culturale maghiare” se trimit pe ales tot oameni cu suflet nobil, omenesc, cu suflet bărbătesc, cari cutează a da frâu simțemintelor lor aci, unde aerul, sarea, pânea tot-tot e maghiar.”

Într-adevăr, la începutul secolului trecut, în închisorile din Vaț și Seghedin au fost închiși numeroși intelectuali români, dar și sârbi, din Transilvania și Banat: ziarști, preoți ortodocși și greco-catolici, scriitori, pedagogi – iar vina lor era aceea de uneltire împotriva stăpânirii. O listă (incompletă) a numelor deținuților români în închisoarea Csillag din Seghedin, e următoarea:

Albini Septimiu, ziarist
 Baciu Petre
 Braniște Valeriu
 Coposu Corneliu
 Coroianu Iuliu
 Cristea Nicolae
 lt.col. Curița Ion
 Gașpar Mihail, preot, prozator, ziarist
 Goga Octavian, politician, scriitor
 Jugănaru Nicolae
 Dr. Jurca Corneliu, avocat, ziarist
 Lucaciu Vasile, preot greco-catolic
 Lupaș Ioan, istoric, membru al Academiei Române
 Macavei Ion
 Petrovici Ștefan, ziarist, deputat
 Rațiu Ioan
 Rusu Șirianu Ioan
 Stoica Gheorghe, scriitor
 Tătaru Vasile

În 1912, Octavian Goga e închis în temnița din Seghedin pentru îndrăznețele sale articole patriotice. „Poetul pătimirii noastre” scrie poeziile *Eu știu un basm* și *Poetul* chiar între zidurile acestei închisori. Semnată *Octavian Goga*, cu indicația *Seghedin*, poezia *Poetul* a apărut în „Luceafărul” din 4 martie 1912, p. 196, și a fost reprodusă în volumul „Din umbra zidurilor” (1913). Nu

numai indicația Seghedin, care o însoțește, ne indică faptul că a fost scrisă în temniță, ci și următoarea însemnare, cu titlul „Goga în temniță”, publicată în „Luceafărul”, nr. 7, din 12 februarie 1912: „În sfârșit, după multe amânări din cauza hărțuielilor cu d-1 Vaida, poetul Goga a intrat în temnița Seghedinului, pentru a-și împlini pedeapsa de o lună. A plecat în tăcere, fără alai și fără să-1 însoțească strigatele de durere și de indignare ale poporului a cărui pătimire a înveșnicit-o în poeziile lui.” Octavian Goga a fost închis pentru un articol publicat în revista „Țara noastră”, în care „scrisa răspicat despre mizeriile noastre interne și despre asupririle clasei feudale din Ungaria” – mai spune știrea din Luceafărul.

Octavian Goga face mai multe referiri în amintirile sale, la scurta dar densa perioadă petrecută la Csillag. Astfel, nota: „Poate că din contactul spiritual cu literatura ungurească m-am ales cu această apologie a libertății care se degajează din clopotul subteran al literaturii mele, fără să fiu influențat de literatura acesta”. Și, referindu-se la Petőfi, spune: „De aceea, când am fost la Seghedin în închisoare, mai târziu, primarul Seghedinului cerându-mi un autograf, eu i-am tradus în românește o poezie a lui Petőfi care era o apoteoză a libertății.”

În cele câteva săptămâni petrecute la Seghedin, Goga corespundează cu Ady Endre de la care primește o surprinzătoare scrisoare de încurajare, căreia îi și răspunde. Tot de la Csillag corespundează și cu Aurel Vlaicu, cel care cu doi ani în urmă fusese prezent la procesul lui Goga desfășurat la Budapesta. Goga, de asemenea la Csillag, primește ultima scrisoare de la Aurel Vlaicu, scrisoare datată 9 martie 1912, prin care pionierul aviației românești îl îmbărbătează pe poetul întemnițat.

Goga a scris de la Seghedin și scrisori de dragoste. Un biograf acrib al lui Goga, Ion Dodu Bălan, spunea într-un interviu din 2010: „El era copil de oameni săraci, tatăl, preot de țară, mama, învățătoare, cu mulți copii. Și se știe c-au dus-o greu. La un moment dat, el s-a căsătorit cu Hortansa Cosma, fata celui mai bogat om din Ardeal. O frumusețe, o artistă, un înger de femeie. Naș a fost Vlahuța, care a spus la nunta sa că Goga e 'poetul care

a cântat luptând și a luptat cântând’. Din închisoarea de la Seghedin, unde l-a vizitat Caragiale, am găsit multe scrisori scrise lui Dundel. Și m-am întrebat multă vreme cine e Dundel... Scrisorile le-am văzut mai târziu la dna Veturia Goga...”

Însă, desigur, memorabilă rămâne vizita lui Caragiale la Csillag. Anul acesta s-au împlinit 100 de ani de la moartea dramaturgului. Goga a scris atunci, adică acum o sută de ani, un necrolog neobișnuit, relatând ultima întâlnire cu I.L. Caragiale, în pușcăriia Csillag, cu titlul „A murit Caragiale”:

La Seghedin, în închisoarea unde ispășeam o pedeapsă ungurească, acolo l-am văzut ultima oară. Nu voi uita niciodată dimineața aceea de martie. Sergentul ungar mi-a intrat în cameră, cu fața radioasă:

– Aveți o vizită!

– Cine?

– Nu știu. Un străin.

M-am ridicat în pripă și-am plecat spre odaia posomorâtă din fundul coridorului unde primeam oaspeții. Când deschid ușa, mă ia în brațe și mă sărută pe amândoi obraji nenea Iancu Caragiale.

– Am venit, băiete, am venit să văd cum o duci aici, la pension. Nu ți-am spus eu să te astâmperi? Ai? Uite, ți-am adus niște merinde și două sticle de șampanie, să le bem noi, laolaltă acum...

Câte nu mi-a vorbit în cele trei ceasuri, acolo la Seghedin. Plin de surprize, vioi, paradoxal, nenea Iancu mă mustra părintește:

– Ți-am spus de atâtea ori, nu te mai bate cu proștii, că te răpun. Ce crezi tu, pe urma cui am suferit eu în viață? Pe urma deștepților? Prostia, suverana prostie, e totdeauna mai tare. În zadar lupți frumos cu tăieturi fine de floretă, el lovește greu cu lăstarul în moalele capului. Și în zadar risipești spirit și vervă, el e tare ca piatra. Cum să-ți spun, prostul are o concepție telurică a vieții. Uite așa își înfundă ochii și urechile, își înfige capul în pământ ca struțul, ridică spatele și trec pe deasupra lui toate cuvintele. Nimic mai greu decât să cârmuiești proștii. Ei au un instinct de împotrivire organică. Toată viața n-am putut să sufăr prostia. Săracu' de mine, mă băiete, când văd câte un prost, mă doare. Zău, am dureri fizice. Mă ia cu rece aici, în creștet...

Dar nenea Iancu s-a recules într-o clipă, s-a ridicat, m-a îmbrățișat și m-a sărutat ca un părinte. Și-a tras pălăria ștregărește pe ochi.

– *Acum plec s-apuc trenul de la amiază.*
 – *Cum, nu te duci la București?*
 – *Nu, n-am vreme. Mă-ntorc la Berlin. Am venit numai să te văd. Ia vezi de scapă odată de-aici din Kecskemet.*

Încă o strângere de mână și trăsură care îl aștepta la poartă îl ducea pe nenea Iancu... Cine ar fi crezut atunci că flutura umbra morții deasupra trăsurii care-l ducea?

Valeriu Braniște, născut la 10 ianuarie 1869, în comuna Cincul Mare, azi în județul Brașov, a fost publicist și om politic român, membru de onoare al Academiei Române. A fost redactor la următoarele publicații ale vremii: Tribuna (Sibiu), Dreptatea (Timișoara), Drapelul (Lugoj). Între 1918–1919 a făcut parte din Consiliul Dirigent al Transilvaniei. Tânărul Valeriu a urmat școala primară în satul natal, liceul la Brașov, apoi a absolvit gimnaziul la Sibiu și a urmat facultatea de Filosofie de la Budapesta și Viena. În perioada studenției a făcut parte din Societatea academică literară „Petru Maior”. Doctoratul în filosofie l-a obținut în 1891 la Budapesta, cu o teză despre Andrei Mureșanu. După ce a devenit un nume cunoscut în publicistica și cercurile politice românești, a fost chemat în Banat de Alexandru Mocioni să se ocupe de redactarea cotidianului „Dreptatea”, cu sediul la Timișoara. Nu de puține ori Valeriu Braniște sfidează codul penal maghiar pentru a susține cauza națională. Repercusiunile nu întârzie: a fost târât prin numeroase procese de presă și, în martie 1895, a fost condamnat pentru „agitații” în nu mai puțin de 24 de procese, la 2 ani de închisoare și 1300 de florini amendă. Despre perioada petrecută de Braniște la Seghedin scrie Dan Florița-Seracin în articolul „Valeriu Braniște – 140 de ani de la naștere”, apărut în revista Neamul românesc (mai, 2009), dezvăluind scene interesante: la procesul desfășurat la Timișoara participă toți liderii politici ai românilor din Banat, în frunte cu frații Alexandru și Eugen Mocioni. Braniște refuză să vorbească în fața instanței ungurești și i se aduce un interpret. Când este întrebat ce profesie are, el răspunde în românește: „Profesor de limba și literatura maghiară”! Aceste cuvinte sfidătoare i-au pecetluit soarta de condamnat. Va sta însă în închisoarea din Vaț doar

până în iunie 1896, pentru că va fi amnistiat, dar cu condiția să nu se mai întoarcă la Timișoara. Grațierea a fost prilejuită de ocazia sărbătorii mileniului, adică a împlinirii unui mileniu de la stabilirea ungarilor în Europa.

După o activitate jurnalistică în Bucovina, în anul 1900, Valeriu Braniște se reîntoarce în Banat și de data aceasta se stabilește în Lugoj. Împreună cu intelectualii din oraș, pune bazele ziarului național-politic „Drapelul”. Din 1905, concomitent cu „Drapelul”, destinat intelectualilor români, scoate revista „Banatul”, adresată oamenilor simpli. Valeriu Braniște va redacta ziarul „Drapelul” fără întreruperi, timp de 18 ani, până în 1918. În luna februarie a acestui an este din nou aruncat în închisoare, acuzat fiind de trădare și de spionaj în favoarea României. Va sta în închisoarea din Seghedin timp de 7 luni, până aproape de destrămarea monarhiei austro-ungare. Memoriile sale sunt redactate pe când era deținut la Csillag. Însemnările nu au mai putut fi verificate și publicate de autor, datorită precipitării evenimentelor după anul 1918, în timpul cărora Valeriu Braniște a avut un rol primordial, apoi a bolii și a morții autorului, la 1 ianuarie 1928. Lucrarea apare postum, cu titlul *Amintiri din închisoare. Însemnări contemporane și autobiografice*, în 1972, la București.

Valeriu Braniște și-a redactat memoriile la Seghedin, în perioada dintre 4 aprilie și 30 iunie 1918. El s-a folosit atunci de încuviințarea conducerii penitenciarului de a face traduceri literare, așa că fiecare dintre caietele sale de memorii începeau cu tălmăciri ale unor pagini celebre din literatura universală. Dacă s-ar fi descoperit adevăratul conținut al caietelor, acestea ar fi fost desigur confiscate. La 1 octombrie 1918, sub presiunea evenimentelor, Valeriu Braniște este eliberat din închisoare și în aceeași noapte el coboară din tren în gara Lugojului, aducând cu sine manuscrisul prețioaselor memorii scrise în orașul de pe Tisa, care au rămas în grija familiei până la publicarea lor, în anul 1972. Fără să știe, Braniște intra în competiție cu Ioan Slavici, care își scria în 1919 volumul de memorii *Închisorile mele*. Dacă Slavici însă își concepe opera cu scopul de a-și justifica și apăra

activitatea politică, Braniște este interesat în primul rând să evoce vremea și oamenii pe care i-a cunoscut, și mai puțin să aducă argumente în favoarea unor anumite teze sau principii politice. Este remarcabil umorul cu care prezintă faptele, chiar și pe cele din închisoare, sporind astfel valoarea literară a scrierilor sale. Cu închisoarea făcuse Braniște cunoștință mai devreme însă. Și tot la Seghedin. Aflăm din memoriile sale o întâmplare relatată cu mult umor și autoironie, petrecută la Brașov, după ce se instalase ca profesor de limba și literatura maghiară la liceul românesc de aici, în anul 1891. Tocmai apăruse o lege prin care se impunea predarea limbii maghiare în școlile românești, în caz contrar ele urmând să fie închise, așa că venirea lui Braniște la Brașov, după ce se specializase în limbă maghiară la Universitatea din Budapesta, fusese providențială. Un an mai târziu, tânărul Braniște se vede implicat într-un conflict dintre colectivul didactic al profesorilor brașoveni (dintre care făcea parte și Vasile Goldiș) și conducerea publicației românești „Gazeta de Transilvania”, iscat tot din pricina unor disensiuni politice. În dispută se implică și „Tribuna” din Sibiu, în care Goldiș publică o tăioasă luare de poziție. Un amănunt de senzație al disputei e faptul că prea înflăcăratul Braniște și confratele său într-ale scrisului Cornel Scurtu decid să rezolve neînțelegera printr-un duel, în care Braniște îl rănește ușor pe confratele său (cu care ulterior va deveni bun prieten). În august 1893, Braniște este citat în vederea executării unei pedepse de opt zile de detenție la închisoarea Csillag din Seghedin, pentru că duelul era interzis de legislația vremii. Povestea aceasta rememorată cu farmec se încheie cu descrierea, la două săptămâni după eliberare, a unei călătorii a autorului la Veneția. La un moment dat, ghidul vrea să-l conducă pe vizitatorul român pentru a-i arăta temnița unde a fost închis Casanova. „Nu, nu mulțumesc – îl refuză acesta –, temnițe vedem destule gratis acasă, nu-mi trebuie să văd aici pe bani.

Gașpar Mihail a fost preot, prozator și ziarist. S-a născut la 12 ian. 1881, în Gătaia, județul Timiș, în familie de preot, și a decedat la 27 noiembrie 1929, în Timișoara. Studiile liceale le-a făcut la Timișoara (1892–1897), Becicherecu Mare (1897–1898) și

Beiuș (1898–1900), continuând la Institutul teologic din Caransebeș (1900–1903). A fost diacon în Lugoj (1903–1911), protopop în Bocșa, jud. Caraș-Severin (1911–1929), membru în Adunarea eparhială a Episcopiei Caransebeșului. A desfășurat o rodnică activitate culturală și național-politică. Din această cauză a fost condamnat la 10 luni închisoare la Seghedin, în 1907. Gașpar Mihail a fost delegat la Adunarea națională de la 1 Decembrie 1918, a devenit deputat în Parlamentul României (1926–1929). A încercat să se impună pe tărâm literar în deosebi prin romanele sale istorice. Vestea condamnării lui Gașpar Mihail apare astfel în presa vremii, și anume în ziarul „Drapelul”: „La temniță. Mâne dimineață [vineri] dl. Mihail Gașpar, ziarist și diacon în Lugoj, intră în temnița de stat din Seghedin pentru a-și face pedeapsa de 10 luni temniță de stat la care a fost condamnat de tribunalul din Timișoara pentru două articole din «Drapelul», în cari procurorul a descoperit agitație contra naționalității maghiare. În mod duios, dar cu bărbăție și-a luat dl. Gașpar rămas bun de la întreaga societate românească din Lugoj și împrejurime” (la un banchet, ca s-o spunem pe-a dreaptă!).”

Între deținuții închisorii din Seghedin s-a aflat și Ioan Lupaș. A fost condamnat în luna noiembrie 1907, pentru „delict de presă”, la trei luni închisoare și 200 de coroane amendă sub acuzația că „a fi instigat clasa plugarilor la ură împotriva clasei proprietarilor de pământ”. Pedeapsa a fost ispășită între august și octombrie 1908 în temnița din Seghedin. În timpul detenției, Lupaș a început să scrie monografia istorică a Mitropolitului Andrei Șaguna, publicată în 1909 la Sibiu și răsplătită de Academia Română cu Premiul „Adamachi”. Ioan Lupaș s-a născut la 9 august 1880, la Săliște, județul Sibiu. Urmează studiile secundare la Sibiu și Brașov, iar pe cele universitare la Budapesta și Berlin. Devine doctor în filosofie, profesor de istorie bisericească la Institutul Teologic-Pedagogic Andreian din Sibiu, mai târziu profesor de istorie modernă a românilor și de istoria Transilvaniei la Universitatea din Cluj. Participă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. S-a remarcat ca om politic, deputat în mai multe legislaturi și ministru în cabinetul lui

Octavian Goga. În studiile sale, valoroase sub raport documentar, Lupaș a relevat contactul permanent, pe plan economic, social, cultural și politic, dintre Transilvania și celelalte două țări române. Iar pentru serviciile aduse neamului și culturii române, și reprezentanții statului socialist român îl arestează în mai 1950, fiind închis, după Szeged! – și la Sighet, până în 1955. Ioan Lupaș s-a stins din viață în 1967, la București și este înmormântat la Mănăstirea Cernica.

Un alt deținut intelectual român de la „academia” Csillag este Gheorghe Stoica. A văzut lumina zilei în 1877, la Tohanu Vechi, azi Zărnești, județul Brașov și s-a stins din viață în 1959, la Mălin, județul Bistrița Năsăud. Frecventează Școala Comercială la Brașov. Având talent teatral, cutreieră Transilvania, luând parte la turneele lui Zaharia Bârsan. Se înscrie la Conservatorul de Artă Dramatică din București, dar nu-l termină. Intră în gazetărie, semnând articole cu caracter patriotic în „Tribuna” (Arad) și în „Lupta” (Budapesta). Pentru aceste articole va fi întemnițat la Seghedin timp de un an (1908–1909). La ieșirea din închisoare încearcă să își facă mai întâi o carieră comercială, dar optează din nou pentru ziaristică. Persecuția autorităților îl obligă, în 1913, să treacă munții și să se stabilească un timp în Regat. Ajunge la revista „Ovidiu” a lui Petru Vulcan din Constanța, apoi redactor la „Foaia poporului” (Sibiu) și la „Vieța nouă” (Cernăuți, Suceava). Mai colaborează la „Luceafărul”, „Sămănătorul”, „Viața literară și artistică”, „Vremuri nouă” și, după 1918, la „Patria” (Cluj). Povestirile publicate prin periodice sunt adunate în volum în 1913, cu titlul *Alte vremuri*. Proza sa are ca loc de desfășurare numai satul ardelean. Discursul narativ, fluent, se organizează în jurul evenimentelor obișnuite ale vieții de la țară: conflicte între săteni, superstiții, ridicarea pe scara socială, iubirea care nu ține seamă de starea materială, războiul, alcoolismul ca pricină a răului social. Același mediu, surprins într-un moment generator de discuții contradictorii, se află în comedia *O ședință comunală* (1907). Importantă pentru tema prelegerii mele este însă cartea *Calvarul unui gazetar*, apărută în 1930, care este o suită de amintiri ce descriu amănunțit perioada

detenției la Seghedin, colegi de suferință fiindu-i cei care cred cu tărie în împlinirea visului Unirii, ca Ioan Lupaș sau Octavian Goga. Așternută pe hârtie la o distanță considerabilă în timp față de desfășurarea evenimentelor, evocarea se caracterizează printr-un ton obiectiv, lipsit de resentimente. Desigur, nimic din orașul de pe malul Tisei nu se regăsește în această lucrare. Fiindcă toți „academicienii” de la Csillag au trăit într-un univers închis, izolat, fără un contact viu cu lumea Seghedinului.

Poate nu e un lucru obișnuit cum aș dori să închei. Dar faptul că atâți intelectuali români au creat, au lucrat, au scris literatură română între zidurile închisorii Csillag din Seghedin, mă obligă să consider că ar trebui să le continuăm munca. Fiindcă, iată, nu întâmplător unul dintre nucleele românești puternice ale românității din Ungaria se află azi chiar în afara zidurilor închisorii Csillag.

BIBLIOGRAFIE

- Dodu Bălan; Ion, *Octavian Goga*, <http://books.google.hu/books?id=OmFXtwAACAAJ&hl=ro&sitesec=reviews> Editura Minerva, 1975
- <http://arhivaneamulromanesc.wordpress.com/opinii/dan-florita-seracin-%E2%80%9EValeriu-braniste-140-de-ani-de-la-nastere%E2%80%9C/>
- <http://dusanbaiski.eu/literatura/agenda/mormantul.htm>
- <http://jurnalul.ro/cultura/arte-vizuale/poetul-care-a-cantat-luptand-si-a-luptat-cantand-556303.html>
- <http://taraalmajului.ro/Cronica.pdf>
- http://www.dacoromania-alba.ro/nr28/procesul_penal.htm
- <http://www.formula-as.ro/2012/1018/societate-37/istoria-o-poveste-de-familie-saga-ratestilor-15033>
- http://www.muzeulbanatului.ro/mbt/istorie/publicatii/analele_banatului_2008/3_3_ardelean.pd
- <http://www.ziarullumina.ro/print.php?articol=43166>
- Ionițoiu, Cicerone, *Morminte fără Cruce*, vol.2, Coresi, Freiburg, 1983
- Lőrincz József, Nagy Ferenc, *Börtöniügy Magyarországon*, Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, 1997
- Mihail Chioarean, Eugen Vescan, Valentin Vișinescu, *Viișoara, studiu monografic*, Editura Casa Cărții de Știință, 2000, Cluj-Napoca
- Oláh Miklós: *Fejezetek a szegedi várbörtön történetéből*. Bába Kiadó, Szeged, 2000

Tibor Hergyan

Proza lui M. Blecher

Dacă Sebastian, refuzând efectul imediat al socialului, opta pentru un ritm existențial al anotimpurilor, pentru o perspectivă mai îndepărtată față de faptul trăit, în același mod a procedat și M. Blecher, cu diferența că la autorul *Întâmplărilor în irealitatea imediată* crizele nu sunt evitate, ci exploatare metodice. Desigur, avem de-a face aici cu alte feluri de crize, desocializate, psihologizate și de-moralizate. Comună este la cei doi scriitori nevoia de detașare și de așezare a tot ce e trăit și receptat din lumea exterioară, integrarea experiențelor într-o anumită ordine: la Sebastian ordinea se cucerește printr-un efort intelectual în care armonia rezultă dintr-o rațiune transparentă a moralității, pe când la Blecher armonia e obținută printr-o structură organizată a imaginarului. Niciunul nu are însă prejudecata refuzului sau a detașării, nicio ideologie; deplasarea spre o poziție „obiectivă” în convenția românească subiectivă, totuși, este rezultatul unor sistematice și extrem de raționale interpretări ale propriilor experiențe, deloc „experimentale” sau gratuite. Doar că Sebastian utilizează formula jurnalului, notația fiind urmărită de reflecție, iar Blecher reorganizează funcțional tot ce „a fost cândva viață adevărată”¹. Amândoi sunt însă structural niște existențialiști: primul caută soluții în planul social, chiar dacă aceste soluții devin doar teoretic posibile, autorul *Vizuinei luminate* nemaigăsind niciuna, apelează la imaginarul cu nuanțe expresioniste și suprarrealiste, consolându-se cu răsfângerea realității în conștiință. În esență însă amândoi ajung la același rezultat: literatura se dovedește documentul a două feluri de imposibilități. La Sebastian dimensiunea vieții este extrem de mărginită, la Blecher suspect de nemărginită: două situații-limită. Comun este însă accesul la singurătate, la pseudonimul identității. Scrisul autorului *Jocului de-a vacanța* înregistrează pierderea drumurilor după săvârșirea

experiențelor existențiale (la amândoi se subînțelege conotația pozitivă a experienței), al lui Blecher pe cele de *dinaintea* lor, încât „bizara aventură de a fi om”² expiră încă înainte de întâmpinarea dimensiunii reale a existenței.

Crizele, înainte de a-și produce simptomele în capodopera scriitorului, în *Întâmplări...*, sunt suspectate de narator, acesta ezitând între a le conferi sau a nu le conferi semnificație, a le studia sau a nu le studia. Dar pentru că ele, în prima lor variantă, se impuneau ca a fi *simțite*, reale adică, naratorul le ia în serios și le studiază, le sistematizează forma și locul de apariție, le descrie, dar nu le interpretează sau epuizează sensul – asta rămâne plăcerea cititorului. Romanul întreg nu e altceva decât o inventariere și epicizare a crizelor, povestirea lor evocatoare, iar crizele nu aparțin doar naratorului, cum ne-am așteptat, pe baza declarației naratoriale – „Cu timpul crizele dispărură...”³ –, ci și lumii, căci artificialul de care sunt pătrunse manifestările exterioare este simptomul crizelor exterioare, al lumii adică, doar că inconștientă de propria ei boală. Comuniunea în crize va echivala mai târziu cu comuniunea în inutilitate. Naratorul însuși ține să precizeze, când încă îl bănuim pătruns de subiectivitate, că aceste crize „aparțineau în aceeași măsură și mie și locurilor unde se petreceau”⁴. Narațiunea însăși este condiționată de crize care, în fond, sunt niște pseudo-crize, căci ceea ce simte naratorul la începutul povestirii – „lipsa identității mele” –, adică sciziunea între un „personaj abstract și persoana mea reală”⁵, se va dovedi trecătoare și iluzorie, iar personajul abstract se va retrage sub pielea celui real, precum piciorul meduzei „sub gelatina ventuzei”⁶ (cum nu s-ar fi întâmplat nimic). Romanul debutează cu ceea ce va lua sfârșit, cu conștiința unei iremediabil neschimbabile conștiințe și certitudini a identității, o identitate impusă imperativ. Sciziunea este totuși o experiență emblematică, dacă nu și hotărâtoare, căci produce acea dualitate paradoxală a fenomenelor trăite de narator, definitorie pentru întreaga desfășurare a textului. „Dispariția” identității de acum conduce memoria spre locurile crizelor de atunci, spre „boala” naratorului, iar „regăsirea” ei trimite pe narator spre inutilitatea lumii,

spre crizele *ei*. Nimic nu scapă atotputerniciei crizelor. Nu e vorba aici de o exagerare, de o antropomorfizare a lumii pe cont propriu și în mod arbitrar de către povestitor, căci la baza totalității crizelor stă același virus și aceeași maladie care afectează fără discernământ: lipsa de sens și lipsa de rezistență față de această lipsă de sens. Comuniunea într-o inconsistență - precum și delimitarea eului de către exterioritate - se face net: „Îmi era imposibil să înțeleg cum s-ar fi putut vindeca spațiile bolnave, *ele*, cu chinina pe care o luam *eu* ?”⁷ (sublinierea aparține naratorului). Crizele sale îl trimit spre crizele lumii, încât construcția romanului – trecerea de la simptomele proprii la cele străine – nu se mai dovedește atât de lejeră cum pare la prima lectură, ci este reglată de logica examinării. Analiza se deplasează dinspre interioritatea personajului spre înfățișarea exterioară a lumii.

Blecher, cu tot sensul ontologic al romanului, este iarăși mai apropiat de Sebastian decât de Camil Petrescu, prin neformulata dar evidentă oroare față de „tensiunea dramatică”; singura emoție față de crize nu se leagă nici ea de senzația lor neplăcută, căci ele au și partea lor plăcută, ci de motivul lor necunoscut. Naratorul nu știe de unde vine ambiguitatea senzațiilor, simultaneitatea plăcutului cu neplăcutul, detalierea simptomelor se face parca pentru a provoca simptomele să-și dezvăluie, *ele singure*, cauzele. Oricât de amănunțit sunt descrise crizele, oricât de mult se urmărește principiul cantitativ al descrierii, înțelegerea întârzie. Certitudinea ar deservi romanul, dacă nu l-ar face chiar inutil. Aspectul „malefic” și „benefic”⁸ al crizelor ține de esența lor. Nici locurile unde se desfășoară crizele nu ne vin în ajutor: unele sunt spații deschise (parcul, malul râului), altele închise (odăile), toate însă „blestemate”, producătoare de senzații simultan-contradictorii. Nici una dintre senzații nu durează mai mult decât cealaltă, alternanța lor – nedesăvârșirea unei singure ipostaze – face dificilă interpretarea fenomenului. Senzația olfactivă a cojilor de floarea soarelui de pe malul râului este „un miros neplăcut și totuși suav. Așa erau și crizele”⁹. Aspectul anume al senzațiilor nu este un răspuns psihologic, nici măcar un reflex al memoriei

senzoriale, ci efectul indefinibil și capricios al punerii lor în circuitul materiei.

Există aici o suprapunere simetrică a exteriorului și interiorului. Lumea fenomenală își are și ea crizele ei, cu permanenta mișcare între stările neutre cu cele exaltate. O diviziune ontologică reglează, capricios și imprevizibil, mișcarea balanței între stările opuse. Și totuși, oricât de sufocantă este invazia exteriorității și mișcările ei, și oricât de lipsită de rezistență este interioritatea fiziologică a naratorului, o inteligență și o sensibilitate ontologică neexhibată și neformulată marchează și condiționează comentariul naratorului. Căutarea sensului contribuie și ea la receptarea acută a lumii, căci ceea ce îi pare naratorului liniștitor sub aspectul staticității și calmului (o relativă și temporară inactivitate a exteriorității obiectuale), devine în alt sens producătoare de regrete - „Ceea ce era mai comun și mai cunoscut în obiecte aceea mă turbura mai mult”¹⁰ - lansând ofensiva, de data aceasta a naratorului, împotriva obiectelor, prin despachetarea lor. Este aici o perversă și infantilă provocare a crizelor, nu doar a „suferinței” lor, căci exaltarea agresivă a obiectelor, tulburarea sistemului lor calm conține, în conștiința naratorului (adică în cea a copilului), promisiunea de a găsi calea spre desăvârșire a fenomenelor vieții: obiectele păreau „menite unei noi utilități superioare și fantastice”¹¹. Nu e deci vorba de o percepere suferindă a crizelor, ci chiar de o dorință a lor. Naratorul face un târg: în schimbul aspectului neplăcut al crizelor, cu un sacrificiu pervers până la masochism, el vrea argumentele tuturor formelor posibile de existență, o permanentă exaltare extatică, cu sens interpretabil și destinație verificabilă. Iată că, de fapt, criza nu echivalează cu senzațiile plăcute sau neplăcute pe care le provoacă, ci cu sensul ei inutil. Degeaba permeabilitatea corpului, degeaba vulnerabilitatea și sensibilitatea aparatului senzorial, degeaba pielea „ciuruită” a naratorului, experiența crizelor se dovedește cu totul neproducătoare de sensuri: „Ferocitatea obiectelor se epuiza și ea”¹¹ într-o totală gratuitate. Desfășurarea crizelor remodelează, metaforic, mișcarea meduzei care, după ce-și întinde picioarele,

și le retrage, nepunctioasă de a le asigura libertatea, sub gelatina ventuzei, epuizând „experiența”. Sciziunea, oricât de real simțită, se dovedește iluzorie. Astfel naratorul, marcat genetic de sensibilitate ontologică încă la o vârstă infantilă, trebuie să-și transfere câmpul investigației înafara corpului, în lumea fenomenală cu o dificultate mult mai mare de interogată. „Introspecția”, privirea în interioritatea corpului (este și asta o privire în sine) trebuie abandonată ca metodă de cunoaștere, deși Blecher a dorit, vizibil, să valorifice la maximum „discursul corpului”¹². Romanul debutează, de fapt, cu recunoașterea acestui eșec al corpului, eșec greu de acceptat, dovadă revenirile la discursul fiziologic în *Vizuina luminată*, la acele călătorii interioare ca la ultimele argumente ale esenței materiale a ființei.

Capitolul corpului nu este totuși fără consecințe profitabile pentru narator, căci reprezintă un memento și un avertisment la toate tentativele de cunoaștere obiectivă pornite din subiectivitate. Prin urmare, aventurile cunoașterii din epoca adolescenței, detaliate în capitolele următoare, prezintă circumspecția și dilema naratorului în a consolida validitatea experiențelor prin verificarea și autentificarea modurilor de cercetare puse în practică. Am putea afirma că naratorul trece cu mult regret de la o formă de cunoaștere la o alta, însă, cu toate că nemulțumit de lipsa de semnificație a mișcărilor „protoplasmice”, abandonarea interiorității va fi răsplătită printr-o deschidere a câmpului de investigație și, prin urmare, prin eliberarea povestirii de o epuizantă „introspecție”. Concluzia va fi aceeași și „afară”, negativă adică, doar că forța imaginară și talentul epic aici se pot dezlanțui nelimitat. Amintirile din copilărie și adolescență ale naratorului îl familiarizează cu sentimentul inutilității, în schimb îi oferă mult mai multe exaltări artificiale și spectaculoase decât propria sa identitate biologică. Decepțiile aici vor fi înscenate, teatralizate sau, de ce nu, ecranizate. Din domeniul exact al biologicului naratorul se deplasează, nehotărât dar pătruns de curiozitate, în spații promițătoare de semnificații, cu voința de a surprinde trecerea simplei exaltări a lumii spre metamorfoze adevărate și spre relevarea unei atestabile *meniri*. Este aici o extrem de ingenuă

hoinăreală în diferite zone ale promisiunilor, locuri în care în fine se repetă decepția meduzei, dar unde naratorul se delectează cu polifonia spectaculară a experiențelor. Sunt locuri unde nedesăvârșitul ademenește cu desăvârșitul, unde partea cochetă se ține cu întregul, și unde scenele promit povești.

Analogiile dintre aceste locuri mai puțin blestemate, căci mai inofensive totuși, i-ar fi permis lui Blecher chiar o inversare a capitolelor, dacă naratorul nu ar fi fost condus de o logică a cunoașterii, de o ierarhizare a vârstelor ei și de voința de a surprinde modurile de manifestare ale „înșelăciunilor” lumii în evoluția lor. Aspectul filozofic al romanului este și cel esențial, aspect care nu putea fi abandonat fără afectarea coerenței ideatice a textului, dar nici exhibit fără eseizarea nefericită a povestirii. Ordinea capitolelor este forma nevăzută a gândirii, deghizarea substratului teoretic al literaturii. Genialitatea scriitorului aici se ascunde : cu cât comunică mai filozofic, cu atât se exprimă mai epic, mai „nevinovat”. Nu e întâmplătoare o altă „sciziune”, de astă dată de natură retorică, a personajului-narator. Pericolul filozofiei este evitat extrem de abil prin distribuirea rolurilor. Cel care își amintește (*naratorul*) este un adult, dar cel care “trăiește” (*personajul*) este un copil sau un adolescent la o vârstă fragedă. Criza inițială a identității, sciziunea, se repetă și la nivelul poeticii ; prețul obiectivității trebuie plătit cu o dedublare retorică. Dar sciziunea – trebuie s-o recunoaștem, este motivul esențial al romanului, ca și identitatea – se păstrează, căci cel care scrie nu este identic cu cel care „vorbește” ; vocea e a celui care trăiește, nu a celui care povestește. Când, în finalul romanului, evocarea ajunge până în prezentul narațiunii, sciziunea de natură retorică ia sfârșit, iar naratorul se unifică cu personajul, precum „personajul abstract” cu „persoana reală” la începutul romanului. Doar astfel a putut să evite scriitorul capcana, destul de adâncă, a căderii în filozofie, prin această delimitare a vocii trăirii de cea a mărturisirii. Naratorul de acum cercetează personajul de atunci, valorificând, anti-proustian, o memorie voluntară dar ascunsă bine în „hazardul” evocării. El se întoarce într-un timp încă plin de mister, decepționat și nemulțumit de logica transparentă a

prezentului, de acea vreme a actualului în care totul este ceea ce pare, nemaifiind posibilă confruntarea esenței pe care o conține lumea cu formele pe care le poartă. În schimb, copilăria este pătrunsă de senzații pure, originare, de o *receptare infantilă*, căreia i se opun, ce-i drept, din partea „societății”, *interpretări adulte*. Copilului, dornic de a trăi pe cont propriu *amănuntul pur*, i se impun mereu fețele compromise ale *întregului promiscuu*. Dar organele receptive ale tânărului personaj parcă fiind programate filozofic, refuză ademenirea întregului – realizabil ori doar artificial, ori doar întâmplător: „din fapte infim de mărunte, ca tusea aceasta, ieșea monstruoasă și enormă o după-masă pierdută”¹³, dar, e de adăugat că, tot atât de lesne putea să iasă și o după-masă câștigată.

Deși vârsta l-ar fi predestinat la o mai multă încredere în miracolul întregului și al discursului, permeabilitatea corpului și amintirea crizelor îl fac bănuitor și îi țin treaz spiritul critic: imaginea medicului consultat pentru crize „continuă să existe și să se agite în memoria mea”¹⁴ și după consultație, relevând ineficiența oricărei voințe asupra „înțelegerii” lumii ce se prezintă în elementaritatea fragmentelor ei. Naratorul își „conduce” copilul-personaj de la întâmplări în care raportul dintre efect și cauză se manifestă direct, spre locuri unde el apare excesiv de indirect, „construit”, adică fals.

Prima aventură sexuală, care „ar fi semănat cu o iubire”¹⁵ de nu ar fi fost compusă din atomuri - neliniște, așteptare, scrișnete de dinți etc, – ce sfidează întregul și relevă rolul *întâmplării* în mecanismul existenței, se dovedește și ea o simplă experiență de cunoaștere și nu un fapt existențial rotund. Ceremonia sau, altfel spus, întregul este „condiționat” de elementul necunoscut ca de un semn misterios și secret: „Dacă ai fi venit azi mai devreme...”¹⁶, alături întregul convenționalizat se transformă în fragment pervers: „Clara nu admitea alt început decât acel din prăvălie”¹⁷. Cu vârsta fragedă a copilăriei, fenomenele își pierd și ele potențialul lor misterios, iar „evoluția de la copilărie la adolescență a însemnat o scădere continuă a lumii și, pe măsură ce lucrurile se organizau în jurul meu, aspectul lor inefabil dispă-

rea”¹⁸ Altfel spus, fascinația deschiderii spre întreg se reduce la închiderea spre fragmentele banale, suficiente lor însele. Cu trecerea crizelor neînțelese, trec și promisiunile miracolelor și nu rămâne decât cauza crizelor, vulnerabilitatea interioară, față în față cu o extrem de bogată lume a obiectelor și a ceremoniilor false; o luptă inegală și fără șanse, căci naratorul se simte o ființă slabă, căzută în mijlocul lumii. Instrumentele de rezistență, fiziologice și spirituale, sunt și prea vulnerabile, și prea închise în *eu*.

Abia după expirarea crizelor încep aventurile naratorului, căci termenii evidențelor se vor ascunde și mai bine, iar la adăpostul cunoașterii nu rămâne decât o interioritate vidată de certitudini și supraplină de senzații ambigue. Nimic cert așadar înaintea explorărilor când consecvente, când interpretate la întâmplare. Dacă naratorul lui Holban sau ai lui Camil Petrescu experimentau și ei „obiectivitatea” prin multiplicarea punctelor de vedere subiective asupra aceluiași fenomen, o făceau totuși cu o interioritate plină. Blecher e singurul care-și lansează eroul în această căutare sinuoasă „înzestrat” cu o subiectivitate structural incertă, goală. Este adevărat că tocmai conștiința interiorității vulnerabile e motivul orientării spre exterior, acea voință de a depăși și corecta construcția interioară prin infinitele promisiuni ale exteriorității. Se urmărește așadar remediarea statutului particular printr-o autentificare prealabilă a lumii. Așa cum și-a pus a sa condiție Sandu (organicitatea), sau Ștefan Gheorghidiu (compatibilitatea între idee și realitate), și naratorul anonim al lui Blecher condiționează integrarea ființei cu semnele certe ale autenticității lumii. La toți trei romanul echivalează cu o întrebare (și cu un răspuns): merită sau nu să te implicii?, poți sau nu poți să împaci exigențele proprii cu datul exterior? Fără să fi scăzut în profunzime, dilema e pusă la Blecher totuși mai puțin acut, căci în urma crizelor neîncrederea în finalul experienței a și încolțit deja, încât dramatismul camilpetrescian este evitat din capul locului, și nici poziția naratorului nu este a persoanei angajate, ci a ființei egale cu un - iată un statut bizar - individ general.

Naratorul lui Blecher pornește la drum cu povara propriei sensibilități fiziologice, cu permanenta necesitate de a-și recondi-

ționa „revenirea“ la normalitate : între receptivitatea exteriorității și bogăția acesteia se subînțelege un raport disproporționat. O conștiință supraîncărcată de memoria diversității fenomenale încearcă să-și elibereze etajele prin felurite stratageme artificiale, făcând posibilă relaxarea spiritului „în lucru“ : „pentru a stăvili valul de lucruri și culori ce-mi inundau creierul, imaginam evoluția unui singur contur, sau a unui singur obiect“¹⁹. Metoda eliberării conține și o remarcă de ordin critic : lumea i se pare naratorului epuizantă tocmai din cauza absenței procesualității elementelor constitutive și a lipsei de legătură dintre acestea (întâmpinăm aici o altă versiune, ontologică și nu psihologică, a lipsei de organicitate), opunând atomizării, prin efort imaginar, organicitatea succesiunii coerente. De data aceasta se manifestă și aspectul secundar (terapeutic) al imaginarului blecherian, căci cel primordial este corectiv și competitiv, opunând realului concurența posibilului.

Privat parcă de obiectivul cunoașterii, naratorul observă cu mai multă satisfacție autentică artificialitate a locurilor reprezentative decât artificialitatea autentică a cotidianului imediat. Realului emfatic i se preferă artificialul modest și sincer. Atenția se deplasează dinspre reprezentațiile orgolioase înspre cele conștiente de melancolia oricărui gest imitativ, iar spectacularul inconștient este abandonat în favoarea celui intenționat și cultivat dinadins. Locurile falsului – cinematograful, panopticumul, bâlciul – se dovedesc autentice, căci „artificiul lor și actorii cari le jucau păreau să înțeleagă într-adevăr sensul de mistificare a lumii“²⁰. Formele de reprezentare voluntară ale spectacolelor vehiculează elemente de coerență absente în realitate. Astfel, cinematograful oferă o coregrafie necesară, satisfacția *integrării* în logica acțiunii de film, relevând o bogăție virtuală a existenței. Dacă cinematograful demască afirmativ sărăcia cotidianului, panopticumul o face negativ și ostentativ. Tăcerea „actorilor“ din lumea artificială a panopticumului blecherian este însă și ea semnul înțelegerii acestui joc complice de demascare a imobilității lumii reale. Imobilitatea „personagiilor“ de ceară ne trimite la

imobilitatea personagiilor reale în raport cu mobilitatea actorilor din cinematografe.

Comparând termenii realului cu ai irealului, se constată o mai completă relevanță a celor din urmă : „Îmi veneau astfel din exterior diferite avertismente pentru a mă imobiliza și a mă scoate brusc din comprehensiunea de toate zilele“²¹. Naratorul face un pas înapoi și privește înfățișările realului cu și mai multă suspiciune, observând o concurență extrem de interesantă dintre cei doi termeni, ceea ce va duce la relativizarea realului. Descoperindu-și propria fotografie într-o baracă de fotograf în bâlciul anual din micul său orașel, copilul meditează asupra călătoriilor și „experiențelor“ eului său fotografic și presupune o bogăție competitivă cu experiențele sale reale. De aici nu mai e decât un pas ca romanul să confrunte fețele realului cu fețele imaginarului, să renunțe din când în când la explorarea realității imediate în favoarea irealității mediate, să abandoneze datul limitat pentru virtualul nelimitat, iar naratorul să-și reorganizeze aventurile cunoașterii sfidând realul cu irealul, dezapreciindu-i capacitățile semnificative. Astfel intră în ecuație *jocul*, „jocul de-a libertatea“ sau de-a arunca sfidări realului : „Jocul consta în dialoguri imaginare spuse cu cea mai desăvârșită seriozitate. Trebuia ca pînă la sfîrșit să rămînem gravi și să nu ne dezvăluim întru nimic inexistența lucrurilor despre care vorbeam“²². Dialogul imaginar cu prietenul Ozy, acest discurs de amestec promiscuu al lucrurilor adevărate cu cele imaginate, corecta realul cu virtualități absurde dar simpatice, indicând sărăcia și emfatica desuetudine a dialogurilor cotidiene reale. Aceeași „înțelegere“ complice definea și raportul dintre narator și celălalt băiat, mai mare, al lui Samuel Weber, Paul, în ai cărui ochi „plutea însă o candoare nespuse de calmă și odihnitoare“²³, ca un fel de semn al unei alte, noi complicități, pătrunse de conștiința dublului sens al oricărui discurs, unul concret, altul general. Simpatia tânărului erou pentru Paul se explică iarăși printr-o înțelegere superioară a existenței : băiatul bătrânului Weber își rezerva dreptul de a duce o viață misterioasă, secretă și, *în același timp*, respecta obiceiurile

imitative, de panopticum, ale vieții cotidiene, aducând-o în casă pe soția lui, pe Edda, o femeie „cu gesturi și umblet de *tăcut mecanism*”²⁴ (s. n.), înțelegând și ea jocul, rostul ei dublu, de nou și necesar personaj pentru o piesă absurdă completă. Edda și Paul sunt complicii naratorului în conștiința sciziunii, tăcerea lor este elementul de comunicare dintre ipostazele lor „abstracte” și „reale”, spațiul libertății. Jocul lor e „criza” lor.

Romanul se derulează înspre alternanța dintre jocurile cu caracter experimental și experiențele cu caracter de joc; jocurile copilului-personaj fiind interpretate de narator, iar reflecțiile naratorului fiind preluate de prea tânărul personaj. Înțelegem aici o ușoară inconsecvență retorică a autorului, voința de a supune orice fel de experiență, oricât de ingenuă, imperativului cunoașterii imediate. Cu cât experiențele sunt mai curajoase sau inedite, sau chiar „imposibile”, cu atât se impune mai mult verificarea aparatului interpretativ. Personajul-narator ține să-și avertizeze cititorul asupra lucidității sale – „Vedeam bine oamenii din jurul meu”²⁵ –, dar când în casa bunicului el observă în tabloul de pe perete o acuarelă ștearsă, pe când în realitate era vorba doar de un tablou compus din cuvinte minuscule, își pune la îndoială capacitatea de observație și își exprimă teama de a greși „înțelesul tuturor lucrurilor din jurul meu”²⁵. Excesul de concentrare și de despuiere a obiectelor, își ia aici revanșa, transfigurând și modificând realitatea decupată din contextul ei banal și cotidian. Realitatea demascată se răzbună prin agresiune. În acest caz, eșecul receptării tabloului – un obiect cât o aventură – se manifestă pozitiv, altă dată invers, negativ, o aventură cât un lucru: pe acoperișul casei bunicului copilul încerca, sus, aceeași senzație obișnuită pe care o trăia zilnic, jos. Dar identitatea ființei umane refuză alteritatea pasărilor, schimbul nu e posibil. Tensiunea aventurii și timpul „de sus”, mai dens, fac ca numărul vișinelor mâncate pe acoperiș să pară mai mare decât numărul sămburilor căzute jos. Eșecul acestui joc ontologic, de imposibilă inversare a statutelor date, ia forma unei concluzii evidente cât un obiect, evitat prin urmare ca atare, ca un obstacol obiectiv.

Din eșecul concret al ontologicului se va încerca ieșirea abstrac-

tă prin mecanismul imaginarului, recuperarea artificială a realului. Drumul închis de experiențe se va deschide prin închipuire, aceasta este ideea naratorului: „Compuneam detaliile scenelor imaginare cu cea mai migăloasă exactitudine”²⁶. Însă, scenariile imaginate puse în practică duc la eșecuri și mai dezastruoase, căci ele atestă nu doar răspunsul negativ al datului imediat, dar și al celui perspectiv. Tânărul adolescent urmărind o femeie până în grădina casei, și ascuns acolo, după o perioadă de consimțire și de „înțelegere” a femeii, este anunțat: „Hai... acum s-a terminat”²⁷, cum îl avertizase Clara în vremea ei, „(e) prea târziu acum”²⁸, sau cum fetița din „capitolul Walter”, „știu eu ce vrei tu”²⁹, sau cum femeia din varietelul orașului, „Aha!... ai venit!...”³⁰ – expresii ale imposibilității oricărei inițiative și surprize noi și ale unui destin neeliberat de limitele sale prestabilite din timp – neputința incongnitourilor și anonimatelor individuale. Ceea ce naratorul crede a fi o aventură singulară și secretă, se dovedește o repetiție banală, știută de toată lumea, o simplă „exagerare” sau „exaltare” a obișnuitului spre neobișnuit, adică o falsă sciziune. Criza sau, mai precis, prizonieratul identității, nu poate fi depășită nici măcar spre o pronunțată singurătate, nici spre individualitate, nici spre unicitate. Toate drumurile personale duc spre (și întâmpină) banalitatea generală, comună. Întrebarea pe care și-o pune naratorul când se află sub scena varietelului rămâne astfel, fatal, retorică: „Cine ar fi putut bănui unde mă aflu?”³¹.

Tentativele de depășire a ipseității alternează cu tentativele de demascare a falsului din lumea exterioară. Țintele vor fi evenimentele cele mai ostentativ și emfatic de false, *ceremoniile*: înmormântarea și nunta. La Blecher, cea mai radicală ofensivă este purtată împotriva tentativelor de discursivizare a fenomenelor. Ceremonia e văzută de narator ca o artificială și forțată legătură dintre niște lucruri ce nu sunt altceva decât obiecte. Orgolioase noțiuni se reduc aici la nivelul umil al cuvintelor. Căsătoria lui Paul Weber, prietenul inițiat în ridicolul ceremoniilor și în adevărata lor esență, este și ea o înșirare de lucruri. Înșelăciunea „evenimentului”, formele abile de deghizare constau în agățarea

amănuntelor de cadru sau structură: „salonul”, „ziua”, „noaptea” sunt cadrele în care obiectele și actorii își dau întâlnire. Mesele aranjate pentru oaspeți, concurența *vagabonzilor* din oraș, *domnișoarele* îmbrăcate în rochii de culori adecvate ceremoniei, *bomboanele* împărțite pentru asistența ceremoniei, *tortele*, *cucoanele* și *bijuteriile* lor etc, toate *cuvintele* (lucrurile) formau o *noțiune* (evenimentul): „Era o nuntă”³¹. Nunta *construită* în lumina slabă a după-mesei și a nopții se deconstruiește în lumina rece a dimineții, iar ceremonia (discursul) recade în elementele ei constitutive (lucruri), demontându-se: „Jos în curte rămaseră mesele de invitați cu scîndurile de brad descoperite. Zorile erau mohorâte și reci. Vîntul plimba prin curte hîrțiile colorate de la bomboane”³². Participând la construirea și deconstruirea „nunții”, naratorul conchide fără echivoc: „În lume nicăieri, și în nici o împrejurare, nu se întîmplă niciodată nimic”³³, făcând aluzie, evident, la artificialitatea discursivizării lucrurilor, atestată cu un pasaj imediat următor capitoului cu nunta, unul antologic, în care se descrie felul cum sunt descărcate jumătățile de vită pentru măcelărie. Plimbarea majestuoasă a cucoanelor de la nuntă, „înaintînd încet și solemn ca niște mici altare ambulante”³⁴ și felul cum „măcelarii băgau mîinile lor roșii înăuntru și scoteau măruntaie de preț pe care le așezau pe masă: obiecte de carne și de sînge rotunde, late, elastice și calde”³⁵ reprezintă imagini atât de incompatibile, încât una dintre ele trebuie denunțată categoric. Întrebarea naratorului – „în ce fel de lume trăiam?”³⁶ – își are locul și se înțelege ca un prim pas spre stabilirea acestui statut (al lumii) imposibil de înțeles.

Omul blecherian este o ființă înstrăinată, dar mai mult în înțelesul propriu decît figurat al cuvîntului, căci nu-i vorba de o prejudecată, nici de un raport social reglat de putere ca la Kafka, de pildă, ci de un fapt concret, atestabil în raportul dintre obiecte. Naratorul prozatorului român se simte – o spune el însuși – un obiect în plus. Înstrăinare ontologică elementară, primară, căci e simțită și nu gândită, și nu de sine, ci de tot. De aici extaticile tentative de a elimina barierele ce despart ființa de restul lumii materiale. Socialul și-a dovedit deja neputința de a servi drept

context familiar, imitînd sărăcăcios, fără fantezie și pantomimic, propriile sale convenții și ipocrizii. „Ființa” blecheriană - trebuie pusă și ea în ghilimele, căci nu și-a putut cuceri minimumul de legitimitate și coerență și, mai ales, de rezistență interioară - este o ființă fără loc, căzută „undeva în lume”, incompatibilă și respinsă de orice mediu și materie. O libertate fără sens ar putea fi înțeleasă ca singurul atu, dar se pare că nevoia de organicitate și compatibilitate este o năzuință constantă chiar și pentru cele mai șubrede existențe.

O modestie și o prudență a pretențiilor îl orientează pe eroul lui Blecher într-o zi de toamnă ploioasă în căutarea materiei solidare „la marginea orașului, în câmpul tîrgului de vite”³⁷. E o fugă de experiențele înstrăinării, de amintirile excluderii, spre o organicitate dorită, fie ea și de esență materială. În imaginarul blecherian ploaia, ca și focul, purifică totul, deschide un nou început, necompromis, iar noroiul, în momentul lui de naștere, este un „obiect” inofensiv, primitiv, ce modelează lumea. Intrarea în pasta elastică și călduță echivalează însă, vai, cu momentul adevărului: „În zadar oamenii se înveliseră în alba lor piele mătașoasă și se îmbrăcaseră în haine de stofă. În zadar, în zadar... În ei zăcea implacabil, imperios și elementar noroiul; cald, gras și puturos. Plictiseala și stupiditatea cu care își umpleau viața arătau și ele îndeajuns aceasta. // Eu însumi eram o creație specială a noroiului, un misionar trimis de el în această lume”³⁷. Iată cum eroul lui Blecher, după ce se întoarce împotriva obiectelor, se mai întoarce și împotriva propriei sale obiectivități elastice, și o jupoaiie cu conștiința, pînă la carnea noroiului. Iată cum eroul, devenind tot mai mult narator decît personaj, devine și mai radical. Și dacă în experiențele de pînă acum nu și-a găsit *menirea* (frecvența noțiunii ne atestă înclinația naratorului de a-și găsi rostul într-o lume și ea cu un rost), și-a descoperit măcar originea. Singurul „obiect” din lumea lui Blecher care este și familiar, este noroiul, așa cum și singurul raport pașnic consumat este tot cel întreținut cu noroiul; un fapt de uniune care nu-și are forma convenționalizată și astfel limitată, o ceremonie nesancționată de „societate”, neprevăzută și neprestabilă. O

acțiune liberă adică : „nici o consecință gravă nu urmă faptele mele”³⁸. Ba una se ivea totuși, familiarizarea până la identificare cu materia noroiului îl înstrăinează și mai mult de lumea din care evadase. Întorcerea se impune prin urmare ca inevitabilă și, în consecință, se vor experimenta și pe mai departe alte identități/identificări virtuale.

Căci, oricât de extatică și decisivă a fost trăită contopirea în materialul primordial, senzațiile naratorului rămân toate, până la urmă, iluzorii, rezultat al unor repetate exaltări a căror înșelăciune constă în faptul că ele apar în atmosfera unei iluminări sau lucidități paroxistice, „definitive”. Experiența noroiului *pare* și ea un sfârșit sau un nou început, o promisiune a altor reușite identificări, o luminozitate a speranței, o plăcută golire a sinelui pentru alte, mai proaspete receptări și revigorări : „rămînea în piept un gol amplu, ca o dispariție a unei importante cantități din mine însumi”³⁹. Naratorul absoarbe în acest gol corporal imaginile ce i se derulează după trezirea din somnul imediat următor experienței cu noroiul și, parcă scăpând de acele mereu repetate „slăbiciuni de leșin”⁴⁰, se lasă amăgit de noi identificări și solidarizări posibile. Voioșia paiatei din vitrina unei librării sau siguranța de sine a unui băiețel care citește o cărțuție fără să-l doară capul, îl impresionează atât, încât pune la cale niște exerciții de fermitate, voind a depăși insuficiența sa interioară responsabilă pentru crizele din copilărie : „respiram prost, întotdeauna pieptul meu era prea plin ori prea gol”⁴¹. Boala se prezintă a fi, așadar, veche, precum și efortul de a obține odată echilibrul fiziologic, „ca o dată cel puțin să mă prezint în fața cuiva întreg și neclintit”⁴². Naratorului îi scapă însă un paradox sau o dilemă greu de soluționat : ori vulnerabilitate și compatibilitate reciprocă între lucruri și ființe, ori fermitate, exactitate și incompatibilitate. Fermitatea pe care o „câștigă” naratorul identificându-se prin ceremonia împrietenirii cu copacul „camarad” devine netransmisibilă și necomunicabilă. Degeaba „carnea se divide și prin golurile ei începe să circule aerul viu de afară”⁴³, în urma exercițiului fermitatea ia forma exactității (producând o nouă capcană, o „altă” identitate) sau, ceea ce e cazul naratorului, identificarea cu copacul

cul prin împrumutul echilibrului botanic se dovedește iarăși doar o nouă exaltare a sinelui, ireală. Seva copacului nu poate fi perfuzată – plantele sunt închise și ele în identitatea lor –, identificarea prin urmare se prezintă ca incompletă și eșuată : „în corpul meu mai rămăseseră urme de neputință și întuneric cari circulau prin noua mea luminozitate”⁴⁴. Barierele ipseităților nu pot fi trecute prin nici un fel de abilitate, solidaritate sau exagerare a sinelui. În lumea lui Blecher, viziunea materială a ființei este și cauza, și efectul singurăității ontologice, indiferent dacă o numim prizonieratul identității sau al exactității. Ființa are un statut de natură materială și e lipsită de acea forță care să comunice sau să susțină ferm aparatul psihologic sau mental, la care ar putea apela. „Slăbiciunea” nu poate fi depășită prin împrumuturi din exterior, alchimia misterioasă și capricioasă a materiei se prezintă ca un determinism fatal, inevitabil. Textul este vocea materiei dornice de întregire.

În *Întîmplări în irealitatea imediată* își dau mână două feluri de determinisme, unul închide ființa în exactitatea ei, celălalt închide romanul în „unicitatea” lui, nu mai puțin exactă și ea. Determinismul funcționând în mișcarea protoplasmatică a materiei determină exactitatea textului, care nici el nu putea fi altul decât ceea ce, prin capriciul ontologic, a putut fi. Lineara evocare a amintirilor este expresia unei exactități retorice care se mulează pe carnea amintirilor în succesiune tot determinată. Autenticitatea scrisului blecherian, cel puțin în romanul în discuție, este garantată ontologic ; nu e vorba și nici nu e nevoie de utilizarea vreunui procedeu poetic deosebit pentru a obține „autenticitatea” : nici conținutul, nici ordinea amintirilor nu putea fi alta, literatura devenind astfel documentul exact al determinismului complet.

De la statutul general al ființei anonime din *Întîmplări...*, Blecher trece, în *Inimi cicatrizate*⁴⁵, la cazul particular al persoanei (Emanuel), dar, prin vocația sa sintetică, studiul amănuntului duce și aici la imaginea întregului, la semnificație general umană adică. Din lumea indefinită – „unde va în lume” – a primului său

roman, scriitorul ne introduce într-o lume identificabilă, a sanatoriilor, una socializată, cu toate recuzitele realității imediate și cu instrumentele retorice proprii romanului obiectiv. În acest roman însă își dau întâlnire, ca să luăm în calcul clasificarea lui Nicolae Manolescu, *doricul*, *ionicul* și *corinticul*. Narațiunea ține de doric prin angajarea unui narator omniscient, poziția lui fiind însă atât de apropiată eroului, încât ne aflăm în plină atmosferă ionică, iar ca seria modelelor de roman să fie completă, viziunea este fără îndoială corintică: „Cine fusese regizorul acestui spectacol corect și halucinant?”⁴⁶. E un roman de o extraordinară ingenuitate și fantezie a absurdului. Revin aici idei decupate din sensul dens și concentrat al *Întâmplărilor...*, demontat și desfăcut mai rar, într-o „verosimilă” epicitate obișnuită, cum s-ar dilua o esență tare într-un vas cu apă. Astfel, putem să definim romanul ca pe un „roman al bolnavilor”, dar la Blecher, la această conștiință artistică rafinată, reflecția și transfigurarea sunt procedee prin care din orice subiect se face un pretext și o cale pentru ceea ce, simplu spunând, am putea numi problema condiției umane. Astfel nici boala, nici corporalitatea – oricât de masivă este prezența lor în text – nu interesează în sine, nu se desprind de idee, ci sunt vehiculele umile ale acesteia.

Pentru a scoate în evidență unul dintre cele mai atractive aspecte ale romanului, acel umor plin de candoare al absurdului și, pentru a demonstra sensul și semnificațiile, în opinia noastră, definitorii ale romanului, e necesar să recurgem la evocarea *cronologică* a subiectului, căci sensul se configurează evolutiv, consecutiv și nu teleologic. Emanuel, un bolnav încă suficient de inconștient de propria sa boală, după o consultație prealabilă a doctorului Bertrand, se prezintă la un spital specializat pentru radiografierea și stabilirea diagnosticului. Eroul, pătruns de conștiința individualității sale cultivate anterior superstițios și în secret, intră treptat și ireversibil pe drumul conștientizării statutului său general, conștientizare care își are fazele ei raționale: descoperire, identificare, concluzie, confruntarea conceptelor noi cu experiențe vechi sau, mai ales, traducerea datului concret necunoscut, *al lui*, în noțiunile prea bine cunoscute, *ale celorlalți*.

Astfel începe metamorfoza lui Emanuel dintr-un bolnav „amator” într-un bolnav „profesionist”. Experiențele copleșitoare se derulează într-o formulă ingenuă și aproape gingașă – e un procedeu propriu și *Întâmplărilor...*

Doctorul avizat în diagnosticare îl *întîmpină* pe eroul incert - cu certitudine: „– Sunteți trimis de doctorul Bertrand? Bine! Știu, mi-a telefonat... dureri violente, *nu-i așa?*...”⁴⁷ (s. n.). Prima iluminare se arată prin confruntare: radiografia „bună” pe care doctorul o încearcă, este, pentru Emanuel, dovada vertebrei distrușe. Romanul lansează astfel două discursuri paralele și antinomice: pe cel impersonal și general al medicinei cu cel personal și particular al individului. Petele negre de pe radiografia ce reprezintă corpul eroului, al omului, au numele precis și, mai ales, vai, cunoscut, al științei: „Morbil lui Pot”. Desfășurarea rapidă și dinamică a consultației și a analizei depășește receptarea treptată și armonioasă a noutăților, încât apare, prima oară, o constantă reacțiune a eroului, repetată ca un leitmotiv în întreg romanul, osteneala. Nu-i vorba aici de o oboseală fizică sau fiziologică, ci de una a conștiinței: „lui Emanuel, ostenit de senzaționalul zilei (...) îi veni să rîdă”⁴⁸ (râsul e un reflex corintic la faptele înseriate doric, la trecerea atât de brutală a particularului în general). Surpriza neplăcută, căci eroii lui Blecher au o sensibilitate și un apetit deosebit și pentru surprizele plăcute, „benefice”, este însă aspectul *prestabilit* al întâmplărilor: „toate păreau aranjate dinainte”⁴⁹, sau aspectul lor mai puțin dur de a fi *prevăzute*: „Apoi, peste câteva zile *veți pleca* la Berck, la mare”⁵⁰ (s. n.). Surprizele malefice indică drumul spre limite, spre diferite forme ale comprimării ontologice, iar cele benefice aerisesc și destind conștiința eroului de presiunea copleșitoare a „noutăților”, produc acel vid iarăși benefic al conștiinței (față de golul malefic al corpului). Evadările și plimbările lui Emanuel cu căruța echivalează cu golirea conștiinței supraîncărcate, pregătirea ei pentru noua avalanșă și agresiune a noutăților.

Dar, cum am mai pomenit, firul neabandonat al narațiunii urmărește fețele pervers insinuante ale prestabilitului. Călătorind spre Berck, în drumul spre „paradisul” diversităților previzibile,

bătrâna din compartimentul vagonului îi completează lui Emanuel diagnosticul făcut înainte de doctor, adăugând Morbului lui Pot, ca o persoană inițiată în formele medicale canonizate, *abcesul*, și încă un abces, *desigur*, fistulizat. Dar lui Emanuel, care e un radical apărător al demnității individualului, îi displace această insinuare indiscretă și lipsită de gradație a generalului, acea servire amestecată a informațiilor : „Îi zumzăia încă în cap mersul trenului și frânturi din discuția cu bătrâna în doliu”⁵¹, iar când infirmiera din sanatoriul din Berck, Eva, la întrebarea lui Emanuel dacă – „Mai sunt mulți bolnavi ca mine ?”⁵² îi răspunde cu un râs diabolic : „Credeai că ești singurul ? Ha ! Ha !...”⁵³, „solidaritatea” în loc să liniștească eroul, provoacă un nou acces de osteneală, ca urmare a permanentului efort de familiarizare cu această metamorfoză deghizată în una intimă, aproape plăcută. Părintele eroului subliniază și el aspectul de viață „normală” a bolnavilor, cu nimic deosebită de cea a sănătoșilor, doar că ea, viața, se consumă aici în poziție orizontală, „ațita tot”⁵⁴.

Înainte ca Emanuel să intre în condiția defintivă de bolnav, condiție în care se vor deschide alte, noi și mai spectaculoase forme prestabilite, doctorul Cortez, maestrul prudent în elaborarea corsetului, acest instrument rigid de comprimare, îi prevede etapele familiare ale *tregerii* : prima dată o gutieră, mai puțin incomodă, și numai *după aceea*, după obișnuirea cu poziția orizontală, i se va aplica ghipsul. Iată că prizonieratul identității din *Întâmplări...* se transformă aici într-o libertate a alterității, iar dacă naratorul din capodopera autorului nu putea accede la alte, noi puncte de vedere și cunoaștere, Emanuel va avea acest „privilegiu”, chiar dacă acesta dureros și fatal : o alteritate limitativă, dar tot alteritate. Înclinația blecheriană spre privire și asistență la absurditatea existenței câștigă aici forma adecvată a pasivității necesare reflecției. Închiderea își are ambiguitățile ei și echivalează cu o deschidere spre noi experiențe, pe care le-am putea numi, cum autorul își intitula inițial *Întâmplările... – exerciții*. Căci dacă în primul roman naratorul suferea întâmplările, în al doilea el le practică, în ciuda corsetului. Aici, între experiență și prelucrarea ei mentală, timpul este extrem de scurt.

Dacă, înainte de a ajunge în sanatoriu, cazul particular era întâmpinat de semnele generalului (ale noțiunilor adică), printre colegii din spital formele particulare ale bolii sunt întâmpinate de alte forme ale particularului, tot ca expresii ale destinului prescris. Însă Emanuel, parcă moștenind personalitatea analitică, lucidă și decisă să refuze compromisurile naratorului din *Întâmplări...*, înclinat spre unicitate, va ataca generalul în manifestările lui cele mai abil perverse, în diversitățile lui, și va interpreta „alteritatea” ca o nouă formă de identitate, tot limitativă. Analogiile dintre el și ceilalți bolnavi nu îl împacă, ci îl revoltă. Uimit până la consternare, Emanuel dă mereu de semnele generalului : după o decizie ca o surpriză produsă de el însuși, părăsește sanatoriul pentru a se refugia în vila „Elseneur” și, uimit (uimirea la eroii lui Blecher este întotdeauna preambulul iluminării), află de la gazda casei, doamna Tils, că soțul ei era cândva *și el* bolnav de Morbul lui Pot, că *și el* prefera singurătatea, că *și el* descoperise întâmplător locul izolat al vilei, că *și el* locuia acolo etc, prin urmare, ceea ce crezuse Emanuel neobișnuit și nou, intra în tiparele vechi ale prea obișnuitului. Ca și naratorul din *Întâmplări...*, și eroul din *Inimi...* se înșală mereu descoperind în noutate desuetul. Este zadarnic efortul lui Ernest, prietenul însă-nătoșit dar rămas în sanatoriu, de a-l ademeni pe Emanuel cu exotismul familiar și intim al sanatoriului, cu iubirile posibile *și* acolo - „Te-ai îndrăgostit de ea ? *Cunosc și chestia asta...* e ceva în genul ghipsului, dar tocmai pe dos : tortură uscată și fierbinte”⁵⁵(s. n.) -, căci ademenirea se dovedește o amăgire cu obișnuitul prestabil și comun. (Prin rolul pe care îl are în roman, Ernest seamănă mult cu eroul lui Constantin Țoiu din *Galeria cu viță sălbatică*, cu Chiril Merișor care, sănătos fiind, venea și el cu știrile sale proaspete din afară pentru invalidul Isac Sumbasacu.) Însă Emanuel se revoltă împotriva oricăror fatalități și determinisme, pe care le consideră doar accidente trecătoare. El refuză să consume energia „eroilor negativi”, a celor „ce n-a(u) fost Cezar”⁵⁶, căci și bolnav este un personaj extrem de radical care, pentru depășirea identității limitative, sau a ipseității, sacrifică totul, chiar și iubirea. Solange, aventura sentimentală și erotică, va fi

abandonată exact în momentul în care prospețimea și ineditul ei inefabil începe să se convenționalizeze, și când femeia se împacă cu statutul de bolnav al lui Emanuel. Iubirea față de Solange reprezintă ieșirea din corset prin sublim, „curentul” proaspăt al existenței, sentimentul ținând locul unei dedublări virtuale, jocul cu alteritatea. Tânăra femeie însă, reprezenta, fatal, și martorul imobilității lui Emanuel, de care trebuia să scape, și mai ales o cantitate insuportabilă și opresivă de amintiri. Despărțirea de Solange nu e trădare, ci respirație, golirea conștiinței de nenumăratele ei imagini survenite *peste* cele din spital. Eroul își părăsește iubita cum își va părăsi apoi spitalul. Solange este o *înșirare de amintiri în plus*. Conștiința supraplină a lui Emanuel nu răspunde și nu licărește decât la imagini proaspete, surprinzătoare și frumoase.

Pericolul convenționalizării ne trimite la o fermă și consecventă intenție a lui Blecher de a depăși resemnarea în identitate și ipseitate din *Întîmplări...* Dacă naratorul din romanul care îl afirmă pe autor vedea în *repetiție* semnele unei teatralități compensatorii, Emanuel are oroare de artificial, fără atracția bizară spre spectacular, căci artificialul și acceptarea lui ar echivala cu renunțarea la unicitate, noțiunea reprezentând pentru Emanuel promisiunea de depășire a identității și a ipseității. De aici trecerea de la experiența *Întîmplărilor...* la aventura *Inimilor...* Noutatea sau surpriza, ca aerul proaspăt salvator, sfidează capcana identității. Emanuel este un erou cu un pronunțat simț al mândriei pe care îl umilesc și îl enervează profund fețele generalului, și este gata să părăsească, fie și cu prețul unei aparente trădări sentimentale, tiparele vieții în curs de canonizare. Se constată că exercițiile de alteritate nu sunt în același timp și căi de acces spre unicitate, oricât de spectaculoasă ar fi „specializarea” bolnavilor osoși și oricât de concentrat ar fi trăită ipseitatea în formă de atenție asupra materialității corporale. Emanuel întoarce spatele alterității sanatoriale văzând în ea o nouă capcană și limitare. Un loc unde experiențele se suprapun în memorie insuportabil, epuizând-o (ostenind-o), unde ele nu alternează, odihnitor, una cu alta. De aici plăcerea soarelui tare și a ploii reci, ca niște surse

„artificiale” de îmborsărire în atmosfera stătută a sanatoriului (căci cea autentică este, totuși, libertatea sănătății).

Inimi cicatrizate, în ciuda discursului la persoana a treia, rămâne fidel dacă nu convenției, atunci necesității confesive, căci „noua” formulă este mai mult consecința condiției limitate la propriu a eroului decât voința de a experimenta o convenție românească „obiectivă”. Emanuel, fixat pe patul lui și oprit să cuprindă lumea, beneficiază de contribuția naratorului „liber”, precum și de libertatea lui Ernest, purtătorul de cuvânt al lumii exterioare, omul de legătură, „Chiril Merișor”. Punctul de vedere interior însă nu lipsește, căci naratorul „omniscient” pătrunde, de fapt, și se ascunde sub pielea eroului : vede, simte, gândește și, mai ales, „aude” cu urechile lui Emanuel : „În întuneric fiecare zgomot se detașa bine conturat : cădea acum rochia pe un scaun, era foșnetul cămășii de noapte, o carte luată de pe masă și pusă mai aproape...”⁵⁷, sau : (Emanuel, n. n.) „(i)dentificase în sanatoriu toate zgomotele”⁵⁸. Întregul se compune mai mult din optica eroului decât din cea a naratorului, parcă abstract și inexistent. Acest „narator” are, de fapt, un statut vulnerabil, fiind scindat într-unul care îngână monologul interior al eroului și într-unul care notează întâmplările neaccesibile acestuia. Etapele trecerii spre comprimarea ontologică îi scap însă, ele sunt iluminările personajului din care naratorul este exclus. O aparentă detașare de interioritatea eroului care o viza totuși avea avantajul de a nu suprapune unei interiorități corporale ascunse sub corset o subiectivitate de natură psihologică în plus. E mai mult vorba aici de o obiectivitate a mesajului decât de procedul lui. Și o voință de a fugi de interioritatea-capcană și de interioritatea-limită. Scoaterea corsetului înseamnă și scoaterea uniformei strâmte a generalului în care individualul ajunsese, gestul care lansează eroul spre o necunoscută unicitate compensatorie. În *Inimi cicatrizate* Blecher termină definitiv cu amăgirile alterității.

Al treilea volum de proză, *Vizuina luminată*, deși subintitulat *jurnal de sanatoriu*, arată mai mult ca un vag roman autobiografic decât un jurnal propriu-zis, deoarece chiar și numai pentru un cvasi-jurnal e nevoie cel puțin de o realitate sau de iluzia ei, plus

cel puțin de o persoană sau de iluzia ei, și încă de un timp sau durată circumscrisă măcar. Or, *Vizuinea...* desființează tocmai categoria realului, persoanei și, mai ales, a timpului, sau le relativizează în măsura în care jurnalul se prezintă ca documentul alternanței dintre realitate și vis. *Vizuina...* parcă mai diluează un virtual capitol din *Întâmplări...*, ca o ultimă, de astă dată irevocabil plictisită verificare a lumii prin confruntarea datului concret cu versiunea lui imaginată sau visată. Formula de jurnal retrospectiv pare expresia unei oboseli retorice, a renunțării la efortul organizării unui nou roman, a dezinteresului față de formă ca structurare a trăirilor. În părți însă textul este fidel estetismului și armoniei. *Vizuina...* este o carte voit hibridă, una care refuză genurile și poetica lor; formula de jurnal e tot atât de nerespectată cât cea de roman, iar ca document autobiografic iarăși nu poate fi interpretată, căci este extrem de „selectivă”. Sunt amestecate aici, totuși nu fără vreo rațiune, amintiri din copilărie, fragmente de jurnal de sanatoriu, „întâmplări” parcă decupate din cele două romane și, nu în ultimul rând, pasaje complet onirice. Era și de așteptat ca, după ce naratorul și personajul lui Blecher au constatat deja lipsa de sens a lumii, autorul să refuze organizarea ei artistică. Avem de-a face cu o recapitulare liberă a motivelor vechi, cu o re poziționare a lor. Scriitorul renunță aici la „creație” și, totuși, transfigurarea se produce, căci elementele de realitate consemnate în părțile de „jurnal” ale volumului, prin conținutul lor sufocant, se transformă de la sine (se „organizează” ele singure) în „ficțiune” sau „vis”. Pentru experiențele lui Blecher nici o formulă estetică canonizată nu poate fi adecvată, deoarece asta ar contraveni ineditului lor, le-ar desființa „ontologia”: discursul durerii nu poate fi decât artificial organizat, căci durerea fragmentează discursul, îl atomizează și-l transformă pe suferind într-un *exclus din dreptul la formă*. De aici vine absurdul la Blecher, din poziția sa exterioară, ontologic-corintică, neimplicată în existență, marginalizată și „goală”, neconectată circuitului vieții. *Vizuina...* atestă și mai convingător performanța majoră a *Întâmplărilor...* și a *Inimilor...*, căci ele nu puteau fi realizate fără acea extraordinară concentrare a conști-

inței care sfida efectul de atomizare a durerii, suprapunându-se. Când autorul (ne vine să spunem naratorul) *Vizuinei...* este implicat într-un fapt existențial „plin”, de pildă în iubire, discursul său își pierde aspectul absurd, sau cel puțin se micșorează, devine „realitate”, iar când statutul lui se reduce la asistență, vidul existențial (vizuina corpului și a conștiinței) absoarbe și produce doar imagini, „onirizându-se”. Nu este vorba de un suprealism programatic-estetic, ci de unul condiționat existențial, adică moderat, cum sugerează Ion Pop prin titlul dat capitolului în care este integrat și autorul *Întâmplărilor...*, în monografia Domniei sale despre avangarda românească: „În vecinătatea avangardei”⁵⁹. În acest studiu de referință literatura scriitorului este definită, printre altele, ca „spațiu de stranii interferențe ale realului cu visul”⁶⁰, idee care în *Vizuina...* se materializează poate și mai accentuat decât în textele precedente. Straniile interferențe se traduc aici în *confruntări voit demonstrative* ale elementelor de real cu cele de vis. După epuizantele experiențe de cunoaștere a realității din romanele precedente, autorul, preluând „neînțelegerile” personajelor sale, descoperă în realitate inconsistența viselor și, prin urmare, în *Vizuina...* recurge la o competiție a celor două dimensiuni, opunând și sfidând realul cu oniricul, cu transparenta intenție de a denunța primul termen și de a-l abandona înspre estetic. De la logica lucrurilor se trece la estetica lor, raționalul fiind înlocuit cu frumosul. Lipsa de construcție din acest „jurnal” echivalează cu dreptul de a întoarce spatele realității și a se pierde în frumusețe, amintind ici-colo de lirismul estetic al Hortensiei Papadat-Bengescu. La Blecher, însă, frumusețea merge mână de mână cu insolitul, astfel visele satisfac de două ori: prin forma și prin conținutul lor, dovedindu-se competitive realului. Suspiciunile față de realitate trec din carte în carte, iar în acest text final și recapitulativ onirizarea va lua un aspect critic, funcțional, și nu unul „decorativ”. Atracția pentru artificial se explică cu forța de demascare a lui, cu capacitatea lui de modelare a disimulării.

Sanționarea estetică a realului se justifică cu excesiva lui imprudență, cu acea promiscuitate cu care asociază evenimente

extrem de tragice cu altele extrem de banale. Aici surprindem un aspect esențial uman, de reală moralitate a prozei blecheriene, depersonalizată și „anonimă“ în genere. Această extremă, nepermisă și nefuncțională diversitate se manifestă într-o completă simultaneitate, depășind limitele imaginației. Imoralitatea lumii se prezintă în indiferența ei, în lipsa ei de reculegere în fața tragicului. Scenele și capitolele din proza autorului își au întinderea lor limitată, *determinată*: în momentul în care diversitatea fenomenală atinge culmile, naratorii dispar, abandonând profesiunea, adică scrisul. În afară de crize, eșecuri și capcane ontologice există și o mândrie, tot ontologică, la Blecher. Brutala asociere a tragicului cu insignifiantul, produsă de realitate, pare un *accident* în *Întâmplări...*, devine *motiv* în *Inimi...*, și se transformă în *temă* în *Vizuina...*: descărcatul vitelor înjumătățite imediat după ceremonia nunții prefigurează procesul amplificării accidentului în temă. Moartea Isei (precedată de moartea lui Quintoce) din *Inimi...* reprezintă faza motivului, atacând insuportabila promiscuitate a realității: „Undeva, în după-amiaza asta, zăcea sub pământ înmormântată, o fată albă, cu părul în franjuri, care își pusese odată o garoafă roșie cu cochetărie după ureche“⁶¹ (s. n.). În *Vizuina...*, chiar în primul capitol, infirmiera, în *aceeași frază* (!), ca o misionară a realității și a promiscuității, după ce informează despre starea unui bolnav care tocmai „își scuipea ultima fărîmă de plămîni“⁶², anunță, amestecând cele două fapte, sosirea Marlenei Dietrich la Paris! Iar pentru a continua firul acestei bizare coincidențe ilustrând dezvoltarea motivului spre temă, „narratorul“ – în momentul exact al morții *auzite* a bolnavului din camera vecină – bea un pahar de apă! Cu alt prilej, la moartea unei tinere și frumoase fete, Teddy, revolta ontologică implică, laolaltă, sentimentele definitorii ale naratorului - thanaticul, moralul, esteticul și eroticul -: „Într-un mare și frumos cimitir din împrejurimile Parisului (...) zace cu mâinile pe piept, palidă și cuminte o fată care trebuia să iubească în viață...“⁶³. Diversitatea fenomenală echivalează așadar cu „imensa rezervă de demență a lumii din care se vor hrăni atîția visători“⁶⁴. Înclinația spre relativizarea realului și absolutizarea oniricului devine acum jus-

tificată, Blecher însă ține sub control această stranie interferență subliniată de Ion Pop, încât rezervă și realului dreptul de a concura cu visul. Grădina *reală* din jurul vilei singuratice (în imaginea căreia bănuim o altă versiune a vilei „Elseneur“ din *Inimi...*) concurează prin frumusețea ei cu grădina *visată* de narator. De asemenea, femeia frumoasă visată de bolnavul internat în sanatorii, apare și ea în realitate: „În fine, găsisem femeia frumoasă pe care o visasem ani de-a rîndul imobilizat în ghips“⁶⁵. Ceea ce desparte dimensiunea realului de cea a visului este imoralitatea și inconștiența, și nu estetica ei, inepuizabilă și ea. Literatura va deveni documentul întrepătrunderii indisociabile a celor două planuri: „cînd recitesc ce-am scris, regăsesc în cele povestite exactitatea întâmplărilor care s-au petrecut în realitate. Îmi este atît de greu să le degajez de cele ce nu s-au întîmplat niciodată!“⁶⁶. *Vizuina...* este încă, totuși, o carte a realiilor care, pentru a se legitima, recurg la rațiunea visurilor; o carte în care reveriile își arată potențialul de adevăr, logica de care realitatea nu dispune.

Întîmplările... mai conțineau tentative de a surprinde *intenționalitatea* lumii, menirea ei, *Vizuina...* reprezintă recunoașterea precarității oricărui nou experiment în această direcție. Dintre categoriile ontologice ale existenței, aici doar timpul va fi reverificat. Blecher a studiat, de data aceasta, scurt, doar bucățile infinitului, *clișeele* sau, altfel spus, *lucrurile timpului*. În ordinea ei temporală, lumea este o *înșirare de clișee*, așa cum în ordinea ei evenimentială nunta (precum înmormântarea) Eddei, o înșirare de lucruri. Timpul este ceremonia mascată a clișeelelor. Ele, ca niște virusuri ale întregului, despart tot ce ating. În contact cu durerea, aceasta se fragmentează în *dureri*: „Începui atunci să simt toate durerile cari tăcuseră pînă atunci, și care se trezeau acum *rînd pe rînd*, fiecare cu acuitatea ei bine definită...“⁶⁷ (s. n.). Narratorul *Vizuinei...* construiește prin scris – discurs artificial și el, de nu și-ar dezvălui rostul – ceea ce clișeele deconstruiesc. Viața sau moartea unui om este reconstituibilă după „cum bucăți de realitate cădeau pentru o clipă în odaie și apoi se evaporau“⁶⁸.

Aici categoria timpului este privată de criteriul valorii, căci este

responsabilă pentru acea „vastă confuzie de diversități fără sens“, care este însăși „esența realității“. *Jurnalul...*, gen al timpului, consemnând înșelăciunea noțiunii de timp, se transformă și el într-un vag roman oniric în care clipa de azi nu-și amintește de cea de ieri, și nu accede la cea de mâine.

După ce a fost o înșirare de lucruri (*Întîmplări...*), o promisiune a unicității (*Inimi...*), existența unui om mai este și un fals discurs al timpului (*Vizuina...*).

Note

1. M. Blecher, *Vizuina luminată*, ediție întocmită și cuvînt introductiv de Sașa Pană, Editura Cartea Românească, București, 1971, p. 15, 2. Idem, *Întîmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate*, antologie și prefață de Dinu Pillat, Editura Minerva, București, 1970, p. 36, 3. Ibidem, p. 14, 4. Ibidem, p. 13, 5. Ibidem, p. 5, 6. Ibidem, p. 6, 7. Ibidem, p. 15, 8. Termenii în ghilimele îi aparțin lui Nicolae Manolescu, utilizați în eseu domniei sale despre Blecher, *Prin niște locuri rele*, în *Arca lui Noe*, vol II, Editura Minerva, București, pp. 55-75, 9. M. Blecher, *op. cit.*, p. 9, 10. Ibidem, p. 11, 11. Ibidem, p. 13, 12. Sintagma am împrumutat-o din titlul unui eseu despre Blecher al lui Alex Goldiș, *Max Blecher, discursul corpului și corporalitatea discursului*, în *Studii literare*, Seria nouă, Anul VII-VIII, 2004-2005, Editura Echinoc, Cluj, 2007, p. 262, 13. M. Blecher, *op. cit.*, p. 19, 14. Ibidem, p. 15, 15. Ibidem, p. 21, 16. Ibidem, p. 22, 17. Ibidem, p. 23, 18. Ibidem, p. 28, 19. Ibidem, p. 37, 20. Ibidem, p. 39, 21. Ibidem, p. 50, 22. Ibidem, p. 54, 23. Ibidem, p. 57, 24. Ibidem, p. 58, 25. Ibidem, 26. Ibidem, p. 60, 26. Ibidem, p. 75, 27. Ibidem, p. 76, 28. Ibidem, p. 22, 29. Ibidem, p. 33, 30. Ibidem, p. 80, 31. Ibidem, p. 83, 32. Ibidem, p. 68, 33. Ibidem, p. 69, 34. Ibidem, p. 67, 35. Ibidem, p. 69, 36. Ibidem 37. Ibidem, p. 88, 38. Ibidem, p. 90, 39. Ibidem, p. 100, 40. Ibidem, p. 103, 41. Ibidem, p. 103, 42. Ibidem, p. 104, 43. Ibidem, p. 105, 44. Ibidem, p. 107, 45. Idem, *Întîmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate*, antologie și prefață de Dinu Pillat, Editura Minerva, 1970, 46. Ibidem, p. 153, 47. Ibidem, p. 126, 48. Ibidem, p. 133, 49. Ibidem, 50. Ibidem, 51. Ibidem, p. 149, 52. Ibidem, 53. Ibidem, 54. Ibidem, p. 148, 55. Ibidem, p. 184, 56. Ibidem, p. 192, 57. Ibidem, p. 207, 58. Ibidem, p. 206, 59. Ion Pop, *Avangarda în literatura română*, Editura Minerva, București, 1999, 60. Idem, p. 395, 61. M. Blecher, *Inimi...*, ed. cit., p. 307, 62. M. Blecher, *Vizuina luminată. Corpt transparent, Proze, Publicistică, Arhivă...*, ediție întocmită și cuvînt introductiv de Sașa Pană, Editura Cartea Românească, București, 1971, p. 22, 63. Ibidem, p. 64, 64. Ibidem, p. 67, 65. Ibidem, p. 133, 66. Ibidem, p. 107, 67. Ibidem, p. 21, 68. Ibidem, p. 23.

Ana Borbély

Aspecte istorice, sociale și identitare în alegerea prenumelor la românii din Ungaria¹

Gama prenumelor face parte din tezaurul cultural al unei națiuni, prin urmare, și al unui grup minoritar. Prenumele pe lângă faptul că, primordial, distinge membrii unei familii, este un mijloc de a distinge și două localități din același grup de vorbire, deoarece există o serie de prenume care, prin frecvența lor, constituie „baza în sistemul antroponomic local“ (v. Teaha 1961: 142). Studiul de față are ca scop prelucrarea și descrierea tendințelor în alegerea prenumelor de către românii din Ungaria. Vom arăta în ce constă relația dintre prenume și istoria societății, precum și legătura dintre prenume și identitatea românească. Parcurgând cu ajutorul prenumelor românești din Ungaria secolele, începând cu cel de-al XVIII-lea, se desprind evenimente istorice și caracteristici de bază ale comunității: respectul față de familie, religiozitatea profundă, legătura cu românii din România, contactele cu popoarele conlocuitoare, iubirea frumosului și deschiderea spre modern. Prelucrarea se bazează pe date culese din cele mai însemnate localități cu populație românească din Ungaria: Bătania, Cenadul Unguresc, Chitighaz și Micherechi. Localitățile cercetate reprezintă graiurile românești din Ungaria, care se grupează în trei tipuri legate de trei zone regionale, acestea fiind „prelungiri ale ramificațiilor teritoriale“² din România: zona Oradei, zona Aradului și zona Timișoarei. Primul grup, alcătuit pe baza caracteristicilor tipice dialectale, cuprinde graiuri din județul Bihor și localitatea Micherechi, care corespund cu graiurile vorbite în zona Oradei. Similitudini dialectale mai însemnate se pot observa între graiurile vorbite în județul Bichiș (cu excepția localităților Bătania și Micherechi) cu cele vorbite în zona Aradului. Cele două localități, Bătania și Cenadul Unguresc, continuă, în mai mare măsură, graiurile din zona Timișoa-

rei. Utilizarea acestor varietăți regionale, repartizate în aceste trei zone geografice, nu este unitară. În fiecare grup, într-o proporție mai mică sau mai mare, graiurile diferă nu numai de la o localitate la alta, ci și de la un vorbitor la altul.³

Tradiția în familie și în localități

După cum ne descrie Elena-Camelia Zăbavă, copilul va purta fie „numele unuia dintre părinții spirituali, nașii, numele unuia dintre copiii nașilor, fie numele unuia dintre părinții naturali, numele unuia dintre bunici, al unui unchi sau al unei mătuși. În felul acesta se asigură o tradiție de continuitate în sistemul românesc de denotație personală, tradiție care se bazează pe aceleași criterii de solidaritate familială, menită să păstreze vie amintirea ascendenților dispăruți, capabilă în același timp să limiteze într-o anumită măsură tendința de modernizare care se face puternic simțită în sfera numelor de botez din ultimul timp” (Zăbavă 2009: 395). Respectul față de familie este o lege puternică și la românii din Ungaria. Mulți copii poartă numele părinților, strămoșilor, nașilor⁴, prin urmare, unele prenume apar cu o circulație generală, și frecvența lor diferă de la o localitate la alta. Frecvența ridicată a unor prenume, în diferitele generații ale familiilor, rezultă că unele apar mai des într-o localitate decât în cealaltă (v. Anexa nr. 1); adică alegerea prenumelor variază de la o localitate la alta, și „dau o notă caracteristică, proprie fiecărei localități” (Teaha 1961: 142). Dacă facem o comparație între prenumele cunoscute în cele mai însemnate două localități românești, Chitighaz și Micherechi, se desprind mai multe consecințe. Prenumele *Floarea* și *Gheorghe* apar în ambele localități cu o frecvență foarte ridicată. În Micherechi, alături de *Floarea*, *Florica*, apare și varianta *Florentina*, aceasta din urmă fiind necunoscută în Chitighaz. În actele maghiare (de ex. în buletin sau în pașaport) acest prenume în Micherechi, în special, este tradus în maghiară prin *Virág* (v. și mai jos). La Chitighaz, alături de variantele românești, folosite oral, în comunicare, sau în scris, în registrul bisericesc și pe inscripțiile monumentelor funerare (v.

Anexa nr. 2), circulă exclusiv varianta latinească maghiarizată: *Flóra*. În Micherechi hipocoristicele prenumelui *Gheorghe* sunt: *D'urca*, *D'uri*. În Chitighaz cel mai frecvent hipocoristic al acestui prenume este *D'usi*, după care, cu o frecvență mai mică, urmează *D'uri*. O diferență mai însemnată între aceste două localități este că în Chitighaz nu apar următoarele prenume, bine cunoscute în Micherechi: *Andronica*, *Savita*⁵. Iar *Teodor* și *Vasile* în Chitighaz au o frecvență mai redusă. În schimb, la românii din Micherechi nu sunt folosite prenumele vechi din Chitighaz: *Chirilă*, *Gligor*, *Părasca* (v. Ardelean 1895/1986).

Biserica

Rolul pozitiv al bisericii asupra coeziunii de grup a comunităților minoritare românești istorice și din diasporă este relatat de mai mulți cercetători: „pentru românii ortodocși din afara granițelor țării noastre, Biserica a fost și a rămas cea mai importantă instituție care a supraviețuit și cu care românii și-au putut identifica trecutul, prezentul și speranțele pentru viitor” (Goicu 2001: 76). „În general, în spațiul românesc de dincolo de Carpați, rolul Bisericii a fost fundamental, nu numai ca factor de coeziune a etniei românești, ci și ca factor de cultură, de modelare spirituală și comportamentală a enoriașilor” (Marin-Mărgărit 2005: CLXVI). Similar se observă și în acele comunități de migranți români care trăiesc de exemplu în Italia ori Spania (v. de ex. Ichim 2011, Olariu 2010). Totodată menționăm că nu are același rol biserica, în cazul comunităților care practică păstoritul și care n-au locuințe stabile, de exemplu amintim aromânii fărășeroți din Albania: „aromânii, la început, îndeletnicindu-se cu păstoritul, au dus o viață transhumantă sezonieră și chiar semi-nomadă cu obișnuitele pendulări între munte și câmpie (...) Păstorii nomazi care își schimbă așezările în fiecare vară, sau chiar în intervalul unei singure veri își mută locuințele de mai multe ori, umblând după pășuni mai abundente, locuiesc în colibe sau corturi” (Nevaci 2011: 29–30).

În literatura de specialitate, în analiza legăturii dintre biserică

și menținerea limbii minorității, printre altele, un rol important îl capătă sublinierea faptului că biserica are o influență pozitivă asupra păstrării limbii⁶ dacă realizează o separare voluntară între comunitatea minoritară și cea majoritară. Aceasta poate fi separare socială, de credință și/sau de limbă (v. Borbély 2003). În șirul acestora se poate aminti și administrația numelor. Înmatricularea în administrația oficială de stat a românilor⁷ din Ungaria se face în limba maghiară și numai cea din bisericile ortodoxe se face în limba română (v. Anexa nr. 3). Rolul bisericii ortodoxe în menținerea identității românești în Ungaria se arată și prin faptul că în documentele bisericești numele românilor figurează în limba română. În diferitele localități cu populație românească din Ungaria cele mai frecvente nume biblice (ale apostolilor, sfinților) sunt: *Ioan, Gheorghe, Petru; Ana, Maria, Sofia*.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în anul 1779 – pe baza potrocolului bisericesc ortodox din Chitighaz –, cele mai frecvente nume de botez erau: *Dimitrie, Vasilie (Văsălică), Toader, Chirila, și Gligor*⁸. Dintre cei 25 de băieți chitighăzeni născuți în 1779, 5 au primit la botez fie numele *Dimitrie*, fie *Vasilie*, 3 *Toader* și câte 2 numele *Chirila* sau *Gligor*. Tot în acest an, dintre 16 fete botezate la biserica ortodoxă, 7 au primit la botez prenumele *Oana* (cu variantele: *Ona, Iona*), 5 numele de botez *Maria*, 2 fete *Părasca*⁹, câte o fetiță *Floarea* și *Joia* (v. Mocan 1995: 96–67; Borbély 2011).

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în anul 1879, dintre cei 102 băieți botezați în biserica ortodoxă română din Chitighaz, 34 (o treime) au primit la botez numele *Georgie* (variantele de azi a numelui de botez *Gheorghe*). Pe locul al doilea s-a clasat numele *Mihaiu* cu 16 botezați, pe locul trei s-a clasat *Petru* (14 botezați), pe locul patru *Ioan* (12) și pe locul al cincilea cu 6 botezați stă *Teodoru* (cu variantele *Toaderu, Toderu*). Dintre 90 de fete botezate în 1879, cele mai frecvente nume de botez au fost: *Maria* (21 de fete), *Ana* (19), *Floarea* (19), *Sofia* (15), *Susana/Susanna* (8) (Mocan 1995: 98; Borbély 2011).

Comparând numele de botez din anul 1779 cu cele din anul 1879, se observă o schimbare în apariția/dispariția unor nume sau o mutație în ceea ce privește frecvența lor. La băieți, peste o

sută de ani, printre cele mai frecvente 5 nume de botez nu mai apar 4: *Dimitrie, Vasilie, Chirila* și *Gligor*. În cazul numelor de botez feminine diferențele după o sută de ani se arată în frecvența numelor: *Maria* rămâne cel mai frecvent, iar *Floare* (cu variantele *Florea, Floria*) devine tot atât de frecvent cum este *Ana* (atribuite celor 19 fete botezate); și *Sofia* devine un nume frecvent, dintre 90 de fete 15 primind acest nume de botez.

O femeie din Micherechi (n. 1958) ne-a mărturisit, în interviul sociolingvistic realizat în 1997, că a ales numele copiilor din Biblie, iar o altă femeie (n. 1954) ne-a spus că a ales numele fetiței sale dintr-un calendar maghiar.

Contacte româno-române

Alegerea și atribuirea prenumelui unui nou-născut a fost și este un fapt identitar și în comunitatea românilor din Ungaria, fiindcă printr-un prenume românesc imediat poate fi dezvăluită originea etnică românească a unei persoane. Menționăm aici că, înainte de pătrunderea influenței numelor maghiare de la sfârșitul secolului al XX-lea încoace, alegerea numelor de botez la românii din Ungaria a fost influențată de prenume provenite din Crișana și Transilvania. Tendința care a influențat și comunitatea românească din Ungaria este descrisă de Teofil Teaha, la mijlocul secolului trecut, referitor la Crișana și Transilvania, în felul următor: „[O] puternică tendință care se manifestă tot mai vădit în sistemul numelor de persoană din Valea Crișului Negru este aceea a modernizării, a orășenizării prin împrumutarea, în special de către intelectualii satelor și, prin ei, de restul populației, unor nume de origine latină, folosite la oraș. Acest fapt este caracteristic, în general, populației din Transilvania” (Teaha 1961: 143). Contactul românilor din Ungaria cu românii din Crișana și Transilvania până la Primul Război Mondial și după Primul și Al Doilea Război Mondial s-a realizat prin rude. Mulți români din Chitighaz au avut rude în satele și orașele următoare: Arad, Curtici, Otlaca (azi Grăniceri), Macea, Pil, Șofronea, Zimand. Aceasta se explică prin faptul că, pe vremuri, s-au căsătorit cu

români localnici sau persoane din alte sate românești, iar alții s-au mutat în localități, azi situate în România. Prin aceste contacte au pătruns în zonă multe prenume latino-romanice, dintre care amintim: *Aurelia, Cornelia, Emilia, Livia, Lucia, Lucreția, Hortensia, Mineroa, Otilia, Valeria, Zenobia* și *Adrian, Aurel, Cornel, Emil, Livius, Sabin, Silviu, Traian, Valeriu, Virgil* etc. Aici se încadrează și prenumele de origine românească: *Doina*. Subiecții cercetărilor de teren ne-au relatat faptul că, până în anii 1970–1980, legăturile între românii dintre aceste două țări erau foarte vii (cu vizite săptămânale, lunare). Cu dispariția generațiilor mai vârstnice, cu rude mai apropiate (părinți, frați, cumnați, verișori), s-au întrerupt și vizitele în România.

Contacte româno-sârbe

În localitățile Bătania¹⁰ și Cenadul Unguresc populația românească a trăit alături de cea sârbă. Românii și sârbii, aceste două comunități minoritare, fiind de aceeași religie (ortodoxă), s-au căsătorit între ei. Căsătoriile mixte româno-sârbe au adus astfel influențe sârbești în cultura românească, exercitate și asupra prenumelor.

În Bătania numele de botez sau o adresare familială pot fi folosite (de exemplu, în familie) în limba sârbă (în interviurile înregistrate în Bătania această trecere la limba sârbă este cea mai frecventă): *Străbunicul s-a numit Jiva. Părinți mamei deda și maca. Mama pentru copiii surorii și a fratelui a fost tetca. Fratele tatălu meu nu l-am numit unchiu, ci el a fost cica și soția lui era strina.* (Borbély 1995: 139). Dintre subiecții care ne-au dat interviu sociolingvistic¹¹, unii au purtat următoarele prenume: *Cornelia, Felica, Ieftimie, Lina, Mircu, Traian* (Borbély 1995: 131). Alte nume caracteristice pentru Bătania sunt: *Danița, Darinca, Milca, Milița, Olga; Iacob, Ivan, Ioța, Maxa, Manuilă, Mănăilă, Radoian, Radu, Svetozar, Uroș* (Berényi 1995: 45–55), nume inexistente în Chitighaz și în Micherechi.

Pe inscripțiile funerare din cimitirul ortodox român din Cenadul Unguresc (v. Anexa nr. 2) citim, de exemplu, următoarele prenu-

me: *Adrian, Alecsandru, Aurel, Cedomir, Cornel, Dina, Dimitrie, Dușan, Francisc, Gheorghe, Gligor, Ierosim, Ioan, Ionel, Jion, Jivan, Jivca, Julian, Laza, Livius, Matei, Mihai, Milutin, Mircu, Mita, Mladăn, Nica, Nicară, Nicolae, Pavel, Pera, Petru, Silviu, Simon, Sofra, Stefan, Steva, Svetozar, Ștefca, Ștevița, Teodor, Todor, Traian, Trăian, Vasile, Vasilie, Văsălie, Uroș, Valer, Velcu, Velimir, Viorel, Virgil, Zaharie, Zăhărie; Adrianna, Ana, Anca, Aurelia, Aurica, Bia, Catița, Coasăva, Cristina, Danița, Desanka, Dida, Dinca, Draga, Draghița, Elisabeta, Emica, Emilia¹², Elena, Eva, Florica, Florița, Gena, Georgina, Ghiula, Hortenzia, Iela, Ielița, Ieța, Iuliana, Jela, Jeța, Jevra, Jifca, Julana, Juliana, Julianna, Lenca, Livia, Marta, Mărioara, Mărina, Milca, Olga, Persa, Persida, Marghita, Marica, Mila, Mița, Sabina, Saveta, Sofia, Sida, Teodora, Terezia, Toda, Veturița, Vetus, Viorea, Viora, Zorița, Zvezdana¹³. Dintre acestea, foarte multe prenume – de exemplu, *Bia, Coasăva, Ielița, Jeța, Sofra, Svetozar, Toda, Veturița, Zvezdana* – nu sunt cunoscute în Chitighaz și nici în Micherechi.*

Numele de botez *Aurel*, în opinia unui român din Cenadul Unguresc, este cel mai frecvent prenume local (Borbély 2000: 49). În Chitighaz prenumele apare cu o frecvență mai mică, iar în Micherechi, pe baza unui registru care conține textele monumentelor funerare din cimitirul ortodox, niciun bărbat nu a primit la botez acest prenume (v. Hatvany 2000).

Administrația civilă ungară

Din cauza administrației oficiale civile ungare, numele de familie¹⁴ și prenumele românești sunt maghiarizate. Cele mai frecvente prenume maghiarizate sunt: *Ana/Nușca: Anna, Aurica: Aranka, Catița/Cățița: Katalin, Elena/Ileana: Ilona, Eva: Éva, Irina: Irén, Floarea: Flóra, Virág, Iuliana: Julianna, Maria: Mária, Sofia/Fica: Zsófia, Viorica: Ibolya, Alexandru: Sándor, Dumitru: Demeter, Gheorghe: György; Ilie: Illés, Ioan: János, Iosif: József, Florian: Flórián, Mihai: Mihály, Moisa: Mózes; Nicolae: Miklós, Pavel: Pál, Petre/Petru: Péter, Ștefan: István, Teodor: Tivadar, Tibor, Tódor și Vasile: László, Vazul¹⁵. Cercetând datele de pe monumentele funerare din Micherechi, se observă că variantele maghiare ale prenume-*

lor românești apar la români născuți în secolul al XX-lea. Varianta maghiară a prenumelui *Floarea*: *Virág* apare prima oară pe monumentul funerar al unei femei născută în 1900 și decedată în 1988. Varianta maghiară a prenumelui *Vasile*: *László* apare prima oară pe monumentul funerar al unui bărbat născut în 1902 și decedat în 1969; varianta prenumelui *Teodor*: *Tivadar*¹⁶ apare pe mormântul unui bărbat născut în 1901 (anul decesului este necunoscut), *Tibor* apare pe monumentul unui bărbat născut în 1926 și decedat în 1987; varianta prenumelui *Gheorghe*: *György* apare la un bărbat născut în 1904 (anul decesului este necunoscut).

Maghiarizarea numelor de persoane a avut loc nu numai în Micherechi, ci și în alte localități din Ungaria unde trăiesc familii de români (de exemplu, în Aletea: Popucz Péter, în Apatu: *Gróza Virág*, în Chitighaz: Mócz Vazul). Menționez că, până în urmă cu câteva decenii, și românii din Micherechi își alegeau nume latino-romanice, sub influența celor purtate de românii din Crișana și Transilvania (v. mai sus). După această perioadă, în onomastica maghiară au început să pătrundă o serie de prenume noi, mai moderne, care au fost preluate și de români. Iată câteva exemple: *Evelin*, *Dzsenifer*, *Odette*, *Attila*, *Zoltán*, *Zsolt*.

Identitate românească

Un prenume românesc ales pentru un nou-născut în comunitatea românească ilustrează conștiința de identitate profundă a părinților. Copilul cu un (pre)nume românesc ajungând în societatea maghiară se poate confrunta cu nedumeriri, întrebări, neplăceri. Am realizat interviu cu doi subiecți cu câte un prenume românesc, format dintr-un substantiv comun român. Amândoi au avut câte o întâmplare în legătură cu prenumele lor. Primul subiect a fost întrebat de profesor la un examen, când a fost student la facultate, din ce pricină a primit acest prenume. Studentul s-a simțit jignit că a fost întrebat la un examen tocmai despre originea prenumelui său. Ba mai mult, a simțit, după ce i-a dat profesorului explicația că este un român din Ungaria, o atitudine negativă din partea profesorului față de el. Al doilea

subiect a fost identificat de colegi, la serviciu, printr-un prenume unguresc. Deoarece totdeauna se prezintă folosind doar un prenume unguresc, formal asemănător cu prenumele românesc, cu toate că în actele lui de identitate (buletin, pașaport) figurează prenumele românesc. Prin acest gest și-a găsit o soluție prin care a putut evita să fie nevoit, în societatea maghiară, să-și dezvăluie originea românească.

O poveste inversă este a unei informatoare cu prenumele *Flóra*. Ea venind dintr-o familie românească, în botez a primit prenumele moștenit de la bunica, *Floarea*. Tinerei *Flóra*, în decursul unui interviu pentru un post de muncă („interviu pentru job”), i-au comunicat că are un nume extraordinar de frumos. Acest prenume în societatea maghiară a devenit la modă doar în ultimii ani, și în urmă cu trei decenii era aproape necunoscut și totodată și deosebit¹⁷.

Diferențe de gen

În familie, de obicei, fetele primesc un prenume modern, în timp ce băieții sunt botezați cu prenume tradiționale, în special prenumele tatălui. Prenumele generațiilor dintr-o familie din Chitighaz, începând cu secolul al XIX-lea, ne arată că schimbările în alegerea prenumelor apar prima dată la fete (*Valeria*, *Erika*, *Ágnes*). Părinți: *Nicolae* (1850–1933), *Floarea* (1852–1933); copii: *Maria*, *Fica*, *Gheorghe*, *Petre*, *Nuțu*, *Floarea*, *Ilie*; nepoți: *Maria*, *Ilie*, *Petre*, *Toadere*, *Gheorghe*, *Floarea*, *Valeria*, *Floarea*, *Măriuca*, *Florica*, *Maria*; strănepoți: *Illéske*, *Petre*, *Gyuri*, *Erika*, *Valeria*, *Aurel*, *Gheorghe*, *Nicolae*, *Ana*, *Kornélia*, *Ágnes*. Pentru a ilustra că această manieră de denominație apare și în alte localități, am ales o familie din Micherechi, în care, la sfârșitul secolului trecut, mama are prenumele: *Maria*, tata: *Tiberiu*, fetița: *Marta Lidia* și băiatul: *Petru Tiberiu*. Prenumele băiatului sunt bine cunoscute, apar frecvent în această localitate, dar *Marta* și *Lidia* sunt prenume neobișnuite aici. Într-o altă familie mixtă (româno-maghiară), mama are prenumele *Ana*, tata: *András*, fetița *Enikő*, băiatul *András*, și nepoțica *Ramona*.

Globalizare

Procesul globalizării, accelerat în secolul al XXI-lea, a rezultat alegerea prenumelor din toate părțile mapamondului: *Bonita, Samanta, Tifany, Giovanni, Raul, Ronaldo*. Împletirea tradiției cu exprimarea voinței părinților, fenomen care se concretizează prin a acorda copilului un prenume dublu, pare a reflecta o fază de tranziție între trecut și prezent, între tradiție și modernitate: *Maria Jenifer, Zinadia Maria, Hana Florica, Kitti Ana, Ioan Norbert, David Gheorghe, Mihai Adrian* (v. Borbély 2011).

În *concluzie*, variabilitatea prenumelor la românii băștinași din Ungaria reflectă istoria comunității, schimbările sociale, contactele cu alte etnii, credința profundă, respectarea înaintașilor și, nu în ultimul rând, influența administrației civile ungare și a globalizării.

ANEXE

1. Frecvența numelui *Gheorghe* (var. reg. *D'ord'e*) în Chitighaz a ajutat ca bărbații din această localitate să fie identificați prin acest prenume. Un subiect din Chitighaz (bărbat, n. în 1961, 8 cl.) ne-a povestit că un cunoscut de-al lui, fiind originar dintr-o altă localitate, l-a întrebat cum se numește un bărbat chitighăzean, dar imediat a și adăugat: „Nu-mi spune, șt'iu! D'ord'e, că la voi ie așe, dacă ajunș în sat, și n'ist'e uamin' sapă pă hotar, și strîj: D'ord'e!, dîntră cinci patru îș arid'ică capu”.

2. Texte de pe monumente funerare din cimitirele ortodoxe române din Ungaria.

Cenadul Unguresc:

DURERE   MARE
AICI SE ODIHNEȘTE RĂPOSATUL
ÎN D-NUL
AUREL BODIRCA
ABSOLVENT TEOLOG
NĂSCUT ÎN ANUL 1920 A

RĂPOSAT ÎN AN 1948 IUN. 4.
ÎL DEPLÎNG PĂRINȚII
TATA TODOR MAMA IELA
FRAȚII DUȘAN DINCA
ȘI TOATE NEAMURILE
FIIIEI ȚĂRÎNA UȘOARĂ
ȘI MEMORIA BINECUVÎNTATĂ

Chitighaz:

AICI ODIHNESC
PETRU SANTĂU
1922-1980
ȘI SOȚIA
FLORICA SANTĂU
NĂSC. CRIȘAN
1926-2008
ODIHNIȚI ÎN PACE

Micherechi:

Ardelean Rafila Radici
1931-
Ardelean Vasile
1928-1988
Fie-le țărîna ușoară!

3. În „Protocolul botezaților al S. Biserici rom. gr.-or din comuna Chitighaz” următoarele date sunt înregistrate la botezul unui nou-născut/unei nou-născute: Anul, luna și ziua nașterii, botezării (de ex.: 1921 *Noiembrie 4/17 6/19*); Numele, genul botezatului (de ex.: *Gheorghe, bărbat; Floarea femeie*); Legiuit ori nelegiuit (de ex.: *Leguit; Neleguit*); Numele și cognumele, starea părinților botezatului (de ex.: *Michail Drăgan și Susana Cighir ziuuși; Ilie Dragoș și Sofia Stegean economi*); Religiunea (de ex.: *Rom. gr. or.; Română ortodoxă*), Locuința și numărul casei (de ex.: *Chitighaz, ad, 713; Chitighaz 95.*); Numele și starea nașului (de ex.: *Michail Nicula din Chitighaz; Juliana (:Giula:) Ungureanu văd. lui Demetrie Nicula din Chitighaz*); Numele, cognumele, oficiul preotului botezător (de ex.: *În absența parohului Joan J. Ardelean: Vasiliu Beleş paroh; Vasiliu Beleş paroh*); Observări.

BIBLIOGRAFIE

Ardelean, Iosif-Ioan 1895/1986, *Monografia comunei Chitichaz*, Arad (1895); reeditată la Békéscsaba (1986).

Berényi, Maria (ed.) 1995, *Bătania. Pagini istorico-culturale*, Budapesta, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.

Borbély, Ana 1990, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria*, Budapest, Tankönyvkiadó.

Borbély, Ana 1993, *Supranume din Chitighaz*, în Hocopán Sándor, Nagyné Martin Emília (editori), *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria/A magyarországi románok néprajza 8*, Salgótarján, A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa, Mikszáth Kiadó, p. 50–85.

Borbély, Ana 1995, *Limba română din Bătania*, în Maria Berényi (editor), *Bătania. Pagini istorico-culturale*, Budapesta, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, p. 131–165.

Borbély, Ana 2000, Am vrea să ne păstrăm limba noastră pînă ce put'em... – Anchetă lingvistică în Cenadul Unguresc, în *Calendarul Românesc*, Giula, Publicația Editurii NOI, p. 45–49.

Borbély, Ana 2003, Biserica și menținerea limbii minoritare, în: Emilia Martin (editor), *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria/A magyarországi románok néprajza 14*, Budapest, A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa, p. 81–111.

Borbély, Ana 2011, Variabilitate și schimbare: tendințe în alegerea numelor de botez la românii din Ungaria în secolele al XVIII–al XX–lea, în Maria Marin, Daniela Răuțu (editori) *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, p. 69–80.

Csobai, Elena 1995, Comuna Bătania: Aspecte istorico-culturale, în Maria Berényi (editor), *Bătania. Pagini istorico-culturale*, Budapesta, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, p. 4–27.

Goicu, Viorica 2001, *Onomastică românească*, Timișoara, Editura Augusta.

Hatvany Csaba, 2000, *Temetőnyilvántartó 1.0*. CD-ROM.

Ichim, Ofelia 2011, A Research Project about the Romanian Immigrants in Turin (Italy), în *Philologica Jassyensia VII/1*, 13, p. 159–163.

Marin, Maria – Mărgărit, Iulia 2005, *Graiurile românești din Ungaria. Studiu lingvistic, Texte dialectale, glosar*, București, Editura Academiei Române.

Mocan, Gyöngyi 1995, *Numele de botez la românii din Chitighaz*, în Maria Berényi (editor), *Comunicările celui de al IV-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, 26–27 noiembrie 1994, Giula, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, p. 89–101.

Nevaci, Manuela 2011, *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, București, Editura Universitară.

Olariu, Florin-Teodor 2010, Românii din Torino – comportament și atitudini (socio)lingvistice în mediu aloglot, în *Philologica Jassyensia VI/2*, 12, p. 219–229.

Teaha, Teofil 1961, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei.

Zăbavă, Elena-Camelia 2009, Onomastica românească sub influența modei lingvistice europene, în Luminița Botoșineanu, Elena Danila, Cecilia Holban, Ofelia Ichim (editori), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, p. 393–400.

NOTE

1. Cercetarea s-a realizat cu sprijinul proiectului *Variabilitate și schimbare: studierea procesului de schimbare a limbii minoritare în limba majoritară în timpul real și în timpul aparent* – OTKA K 81574 – Institutul de Cercetări Lingvistice – Academia Ungară de Științe (MTA Nyelvtudományi Intézet) Budapesta (2010–2013) și cu sprijinul proiectului *Societate și identitate: alegerea prenumelor la românii din Ungaria* (2013) – Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula.
2. Sintagmă consacrată în dialectologia românească (cf. Marin Maria – Mărgărit Iulia 2005: CLXXVIII).
3. Despre graiurile românești din aceste localități vezi de ex. Borbély 1990, 1995, 2000; Marin–Mărgărit 2005.
4. Regulă fermă, mai cu seamă, până în secolul nostru. Aici menționăm că,

- de la sfârșitul secolului trecut, în comunitatea română au pătruns și prenume străine, moderne (de ex. *Antony, Beril, Cintia, Jenifer, Kevin, Melani*).
5. În trecut în Chitighaz a fost cunoscută doar varianta *Saveta* (v. de ex. pe două monumente funerare din cimitirul ortodox, ridicate pe la mijlocul secolului trecut).
  6. „Noi ce ne strângem la biserică tăț vorbim rumâneșt'e.” (Fragment dintr-un interviu cu un român din Bătania, 1994 [Borbély 1995: 135]).
  7. Menționăm aici totodată că nu toți indivizii înregistrați în bisericile ortodoxe românești din Ungaria sunt de origine română. Familiile mixte, în general, sunt româno–maghiare, iar în localități ca Bătania și Cenadul Unguresc, pot fi și româno–sârbe. Există însă localități, de exemplu Chitighaz, unde românii (în mare măsură) sunt de religie ortodoxă.
  8. În comuna Chitighaz este cunoscut și în prezent supranumele *Gligoraș*, format din prenumele *Gligor* + sufixul diminutival *-aș*. Un alt supranume din Chitighaz din aceeași categorie este *Șt'efănuț*: *Ștefan* + *-uț* (v. Borbély 1993: 53).
  9. Din prenumele *Părasca*, în Chitighaz, s-au format supranumele *a lu Părasca* și *Părăscoi* (v. Borbély 1993: 54).
  10. În Bătania, inițial, românii și sârbii aveau biserică ortodoxă comună, și în 1872 a fost terminată și sfințită biserica ortodoxă românească (v. Csobai 1995: 11).
  11. Cercetările de teren din Bătania în 1996 și din Cenadul Unguresc în 1999 s-au realizat în cadrul proiectului de schimb științific bilateral între Academia Ungară de Științe și Academia Română, iar interviurile le-am realizat împreună cu cercetătoarele din București, Maria Marin și Iulia Mărgărit (v. Marin–Mărgărit 2005).
  12. Hipocoristicele ale acestui prenume feminin: *Émica* (cu accentul pe prima silabă) și *Mițuca/Mițúca* sunt rezultatele contactului cu sârbii.
  13. La unele prenume s-au comis abateri de la normele ortografice, de exemplu: *Jion (Ion), Jela (Iela), Jevra (Ievra), Jeța (Ieța), Julian (Iulian), Vetus (Vețuș)*.
  14. Iată, de exemplu, lista celor mai cunoscute nume de familie românești, maghiarizate, din Chitighaz: *Abrudán, Aletyán, Avramucz, Árgyelán, Árszintye, Bircz, Botás, Botta, Brád, Brindás, Blegya, Bodorló, Bukor, Burzuk, Buzsigán, Csobán, Csumpilla, Dehelán, Dobricán, Dragán, Drágos, Finna, Forozán, Fracilla, Fretyán, Gáncse, Grósz, Gróza, Havrán, Hodoroga, Hodozsó, Hotya, Isztin, Jepure, Jova, Korobán, Kozma, Krisán, Krizsán, Kurtucz, Lupás, Makovei, Makovej, Marosán, Matyucz, Mócz, Móga, Mokán, Moldován, Mornailla, Muntyán, Nedelku, Nedreu, Nedró, Negye, Nikula, Novák, Ollár,*

- Ottlakán, Pap, Papp, Parászka, Peák, Pilán, Popa, Popp, Poptylíkán, Popucz, Purecse, Rotár, Rotyis, Ruzs, Simonka, Számfira, Szekán, Szelezsán, Szirbucz, Sztán, Sztezsán, Szucsán, Tarján, Togyinka, Trippon, Trucz, Truczán, Trutz, Tulkán, Vaszkán, Zsurka, Zsurkán.*
15. Echivalentul maghiar, cel mai real, al prenumelui *Floarea* este *Flóra*, al lui *Teodor* este *Tódor*, iar al lui *Vasile* este *Vazul*.
  16. Pe monumentul comemorativ al celor căzuți în Primul sau în Al Doilea Război Mondial (fostul monument sovietic), așezat în centrul localității Chitighaz, toate (pre)numele, indiferent de etnia persoanelor, apar în limba maghiară (sau maghiarizate), printre aceste nume de persoane apar prenumele *Tivadar* și *Vazul*.
  17. Prenumele *Flóra*, în secolul al XIX-lea și în al XX-lea, a apărut doar în unele opere literare maghiare (de exemplu la scriitorul Jókai Mór și la poetul József Attila).

Iulia Mărgărit

Vocabularul dialectal, modalitate de definire identitară a locutorului (cu referire la graiurile românești din Ungaria)

1. Limba constituie un instrument de comunicare interumană, fără de care nu ar fi posibilă înțelegerea între membrii unei comunități istoricește constituite. Prin urmare, membrii respectivi dețin în comun același instrument lingvistic pentru a putea conviețui în colectivitate. În timp, pe baza acestuia, formele istorice ale comunităților, dispunând și de același teritoriu, de același tradiții spiritual-culturale, s-au constituit în popoare, în națiuni. Criteriul după care acestea din urmă s-au diferențiat și se diferențiază între ele constă, cu prioritate, în limba vorbită de către membrii lor, ocupanți ai unui anumit spațiu, necesar pentru vitalitatea umanității respective, apoi în datini, obiceiuri, în plan secund. De aceea, prin capacitatea de individualizare, limba reprezintă cartea de identitate a unei etnii. Simplificând lucrurile, în exercițiul comunicării se utilizează un inventar, un corpus de cuvinte numit, cu un singur lexem, vocabular. Dacă deosebirea de la o limbă la alta sunt în primul rând de natură lexicală, atunci se poate afirma că recunoaștem naționalitatea unui individ, după lexicul folosit, care aparține unei anumite limbi și pe care o reprezintă, de fapt. Mai departe, dacă fiecare limbă cunoaște o diversificare lingvistică teritorială, pertinentă prin particularități fonetice și de vocabular, iarăși se poate afirma că și în cazul aceleiași etnii, vorbitorii care nu utilizează codul standard se identifică după criteriile menționate.

2. Comunicarea de față își propune să demonstreze capacitatea vocabularului dialectal de a conferi locutorului identitate etnolingvistică. Pentru ilustrare am apelat la graiul românilor din Ungaria, al căror idiom s-a conservat, majoritar, la nivel dialectal.

tal. Materialul documentar l-au constituit textele înregistrate prin cercetări la fața locului în cadrul unei echipe mixte româno-maghiare¹, precum și publicațiile minorității românești din Ungaria². Dintre multele elemente lexicale reprezentative pentru româna regională din sud-estul Ungariei ne-am oprit asupra unuia emblematic, din mai multe puncte de vedere:

– reprezintă un cuvânt moștenit, făcând parte din fondul latinității noastre;

– cunoaște o circulație limitată spațial și temporal. Din acest motiv este exemplificat consecvent între unitățile lexicale specifice secolului al XVI-lea, ca epocă, și zonei nord-vestice a României, ca teritoriu;

– constituie un termen important, întrucât definește o parte anatomică a corpului uman;

– în prezent cunoaște o restrângere drastică a răspândirii pe teritoriul României. Este vorba de *brâncă* „mână” < lat. *branca*. Despre situația cuvântului în diacronie, bibliografia de specialitate (Gheție, Mareș, 1974, 271) a subliniat următoarele: „Brâncă «mână» a fost notat în partea nord-vestică a teritoriului dacoromânesc, în județele Arad și Bihor și în câteva puncte din județele Hunedoara, Alba și Sălaj (DA s.v.; Șandru, Motzi 208; Vaida, Sălaj, 341; ALR, I, vol. I, h. 49; Pușcariu, LR, I, h. 35; *id. ib.*, II, h. 43)”. Cu timpul, aria lui *brâncă*, mai largă la un moment dat (Sever Pop și Emil Petrovici, în „Dacoromania”, 1931–1933, 97), se reduce, corespunzând județelor Arad, Bihor, precum și unor puncte izolate din zone limitrofe. Atestările DA pentru Banat au fost confirmate recent de Purdela-Sitaru, 1979, 516.

Pentru comunitățile românești din Ungaria, materialul excerptat relevă difuziunea generală, în sensul că *brâncă* „mână” apare în toate localitățile cercetate prin anchete dialectale. Calitatea de termen uzual se reflectă în capacitatea acestuia de a dezvolta o multitudine de noi accepții, în raport cu cea de bază, derivând din însăși funcționalitatea și structura părții de corp denumite:

● instrument de lucru: *Pomnea aluatu, atâta o frământam [coca] până se desfăcea de brâncă* (B VIIb)³: *La muieri* [pentru înmormân-

tare] s-o țesut și o măsurită cu pene cosâte cu **brânca** (Marc 1982, 12). Nu-i bine că femeile, și lucre [miercuri], că fac bube pe **brânci** [Nicula 2001, 18]. [Cânepa] așa o zmulgem, cu **brânca**, femeile, oamenii nu tare (M VII). [Cânepa] o am tors cu furca cu roată și cu **brânca**, care cum o trăbuit (A VIIa). Atunci n-o fost mașină și d'aste [pentru spălat], numa cu **brânca** (OP VIIa). O prins toporișca cu amândouă **brânci** (OP – Purdi, 60). Și-a luat sabia-n **brânca** direaptă și cu **brânca** stângă o dăschis ușa (ib., 111). Când s-o copt, am scos-o afară ș-atunci așa mi-am pus apă în **brâncă**, și știi, așa, deasupra o țără am udat-o, pita ... și la două, trei ceasuri de vremește, am putut să mâncăm pită (Cu VIIa). Mai meream și la soacra, săraca, că ea o durea **brâncile** ... Apoi eu mai meream să-i mai ajut și ei ... să facă pit-așa.

● palmă: partea dinăuntru a mâinii de la încheietura cu antebrațul, până la vârful degetelor: Să taie la un jejet la **brânca** stângă (OP – Purdi, 50). Adă **brânca** la bace / Că ți-a spune oarice (C – Texte, 104), evident fiind vorba de ghicit în palmă.

● dosul palmei: partea exterioară a mâinii de la încheietura cu antebrațul până la vârful degetelor: Care n-o știut să descânte de diochet aceea să-și ieie sare-n **brâncă** și de nouă ori să-și țipe așa pe **dosu brâncii** (Borza 1984, 17).

● încheietură, articulație: locul de îmbinare a antebrațului cu palma: I-am legat la **brânca** pruncuțului o ățuță (M – Petrușan, 20).

● membru superior prin raportare la membrul inferior: O spus ea câtă mă-sa că-i tremură **picioru** și **brânca** (Borza 1984, 34). Domnu popa îl unge cu untdelemn **pă brânci**, **pă picioare** [pe copil, la botez]. Dârt aceea îl unje ea și lucre și el în via Domnului (M – Petrușan, 23). În **picioare** ca rășchitoare, / În **brânci** ca fusăle, / În ochi ca blidele (OP – Purdi, 114). La doftor n-o vrut să margă. Atunci o luat dună după ea și o văzut că-i potcovită **pă picioare** și **pă brânci**. Ea o fost strigoaie (M – Ann., 137).

Ca dovadă a existenței sale neîntrerupte, la nivelul graiului vorbit de minoritarii români, cuvântul a creat proverbe, zicători: **Brâncă** cu **brâncă** se spală „o mână spală pe alta”: Cum să zice pă la noi: **brâncă** cu **brâncă** să spală (Podaru 2001, 11).

În același sens pledează și numeroase expresii dezvoltate pe

baza nucleului nominal **brâncă**, implicat în construcții prepoziționale de diferite tipuri, cum sunt următoarele:

– prin repetarea numelui: din **brâncă-n brâncă** „din mână-n mână”: La beserică, așa-i dala, și mere [pentru botez] când încă ține sclujba. Când ajunge la beserecă nănașa, îl iau pă prunc din brațe de la ea, îl dau din **brâncă-n brâncă** pă pruncuț (M – Petrușan, 23);

– împreună cu un determinant: cu **brânca goală** „fără dar, fără cadou; cu mâna goală”: Inde afli un om de care depinde ceva nu poți mere cu **brânca goală** (Podaru 2001, 11); Tenchiu îl rumpeam cu pănuși, așa cu **brânca goală** (B VIIa); în bune brânci „acolo unde trebuie, la cine trebuie, pe mâini bune”: Când o mârș împăratu la ea, dăloc o gândit, în bune **brânci** vîi și tu, împărate (OP – Purdi, 64);

– sintagme minime, construite din substantiv + prepoziție: o **brâncă** de ... [cantitativ, unitate de măsură] „o mână de”: Punea o **brâncă** dă sare la toată sita (OPVIIb).

Expresiile nominale enumerate ca tip de construcții nu sunt singulare. Alături de acestea, pe baza aceluiași nucleu nominal, se întâlnesc expresii verbale în a căror structură figurează un verb care exprimă acțiunea în care este implicat numele **brâncă**:

– a ajunge pe **brânca judecății** „a ajunge în fața justiției, a avea probleme în litigiu”: Unii numa arareori ajung pe **brânca judecății** (Podaru 2011, 11);

– a da **brâncă** cu ... 1. „a se învoi, a bate palma”: Părinții ne-o primit tare bine și-o dat **brânca** cu noi să fim sănătoși (M – Ann., 289). 2. „a se întâlni, a se confrunta cu...”: Noi vrem să dăm **brâncă** cu zmeu (OP – Purdi, 102). 3. [fig.] „a pactiza, a se asocia”: Să dai tu **brâncă** cu dracu, să lucri cu dracu? (Borza 1984, 35);

– a lua la brânci (pe cineva) „a bate, a pedepsi prin agresiune fizică; a lua la palme”: Și apoi eu i-am lăsat acolo și nu mă ieie și pă mine la **brânci** (OP – Purdi, 99). Tăt fecioru își vede de dobitoace tătă iarna, că, dacă nu, le vine și lor vremea ca în săptămâna patimilor să-i ieie la **brânci** joimărița (Nicula 2001, 213);

– a pune brânca 1. „a apuca, a lua”: Pă care știulete pui **brânca**, micuț, urât cum îi, aie-l și-l adă jos (C VIIIb). 2. „a dobândi, a câștiga, a obține”: Urâtul satului să tot gândea că cum ar putea pune **brânca** pe mândra satului (OP – Purdi, 21).

Dintre expresii, *a mer(g)e cu toate brâncile* pare să ateste ambele sensuri ale cuvântului moștenit, căci este momentul să specificăm faptul că înțelesul primitiv al lat. *branca* era „labă, picior (la animale)”. Abia pe terenul limbii române, ca element de inovație, a apărut un nou semantism, „mână”. Sensul general al expresiei citate rezultă clar din context: *Ea [tânăra] o plâns și s-o amărât că o vrută mere cu tăta brâncile după el. Da lui Dele nu i-o trăbuit* (Hoțopan A., 2003, 61). Structura similară din limba română comună este *a lua cu amândouă mâinele* în care prezența numeralului (de altfel, limită pentru determinat) exprimă tocmai dorința expresă a cuiva pentru a dobândi ceva, mai mult decât, pur și simplu, „a fi de acord”. Acțiunea firească de a lua (ceva, pe cineva) implică o singură mână (cf. *iau un măr, o prăjitură sau iau de mână pe cineva*). Angajarea celor două brațe presupune situații nefirești, de excepție (iau cu ambele mâini când mi se oferă mai multe produse pentru acasă, pentru alte persoane etc.). Cât privește expresia prezentată, *a vrut mere cu tăte brâncile*, aceasta presupune ambele categorii de membre (superioare și inferioare), adică, în total, *patru brânci*. De-altfel, structura în *patru brânci*, păstrată ca unică mărturie a moștenirii lat. *branca*, în limba standard, semnifică „în patru labe” conform semantismului etimologic, denumind cel dintâi mers al ființei umane, similar cu cel al animalelor. Aceasta s-a păstrat îndelung la românii din Ungaria, de vreme ce am întâlnit-o încă în uz în ultimul deceniu al secolului trecut: *S-o băgat sub cocie în patru brânci și-o ardicat cocie singur* (Hoțopan 2001, 46). *Nu i-oi omorî, numa le dau oleacă dă gloabă: să umble în patru brânci roată după coteț* (OP – Purdi, 128). Simptomatică este atitudinea povestitorului popular, care, glosează expresia, în reluare, pentru a elimina echivocul: *No, să iau în patru brânci, ori în patru picioare, roată după coteț (id. ib.)*. Putem deduce că accepția primordială din latină, între timp a fost „ecranată” de semnificația ulterioară „mână”.

Prezentarea micromonografică pentru *brâncă* a urmărit să sublinieze poziția cuvântului în cadrul vocabularului regional în care a fost identificat. Prin raportare la româna standard, unde este cunoscut ca regionalism învechit, în graiul minoritarilor români

din Ungaria, el reprezintă un element „viu”, uzual încă. Perspectiva arhaică planează asupra lui, exclusiv, din direcția limbii standard către graiul local în cauză. În palierul dialectal menționat, *brâncă* are distribuție, frecvență, randament, nebănuite, în comparație cu „destinul” lui la scara limbii române. Ar putea fi asemănat cu alte cazuri similare, până la un punct: *colliculum – viridia* ori *subfollicare – sumittere* care s-au repartizat, în mod inexplicabil, în arii simetrice compacte nord-sud, respectiv, *cu-rechi – varză, sufleca – sumete*, încă de la instalarea lor în sistemul lingvistic al dacilor romanizați, divizând astfel românitatea. În același sens, *branca* a ocupat latura nord-vestică, în opoziție cu *manus* pentru restul teritoriului. Consolidat în principal, în graiurile crișene, *brâncă* a fost cunoscut în zonele românești limitrofe. La românii din Ungaria s-a perpetuat, fără fracturări în evoluția sa, poate datorită contextului social-istoric. Izolarea în care a evoluat limba română vorbită de etnicii români dincolo de frontiera statală a graiurilor crișene a asigurat permanentizarea acestuia. Cuvântul a înfruntat timpul, ca termen principal pentru o anumită parte a corpului uman, în paralel cu *mână* din restul românității. A dezvoltat aproape aceleași accepții, aceleași expresii verbale și nominale, chiar și diminutivul *brâncuță* (cf. *mănușă*): *Punem o brâncuță de sare* (OP VIIb). *Gura i-o fost țăpenită și brâncuțele, nu le-o mai putut dășchide* (Hoțopan 1984, 25). Întrebarea firească ar fi în legătură cu restrângerea ariei lui *brâncă* până la puncte izolate, respectiv, factorul care a determinat procesul. Presupunem că se poate răspunde cu argumentele geografiei lingvistice. Conform teoriei lui J. Gillieron, prin evoluție, pe terenul limbii române, *brâncă* a devenit un cuvânt „bolnav” din punctul de vedere al sensului. La un moment dat, el desemna ambele categorii de membre ale omului, pierzându-și claritatea. „Însănătoșirea” a avut loc prin abandonarea semantismului etimologic, fapt absolut necesar. Texte de felul *O spus ea câtă mă-sa că-i tremură picioru și brânca* (Borza 1984b, 34). *O luat dună după ea și o văzut că-i potcovită pă picioare și pă brânci. Ea o fost strigoaie* (M – Ann., 137) ilustrează imposibilitatea de a tolera omonimia. Suprimarea acesteia s-a făcut treptat, uzul impu-

nând-o cu necesitate, după cum reflectă expresii relictate cu semantism fosilizat, de felul *a mer(g)e cu toate brâncile* (v. *supra*). Supraviețuirea expresiei citate se explică, probabil, prin toleranța contextului la omonimie, fapt ce a permis, datorită verbului și compatibilității acestuia cu ambele sensuri, includerea într-un plural unic. Astfel de expresii păstrează o latură obscură, în ciuda mesajului evident, tocmai prin posibilitatea de a admite cele două sensuri, respectiv, „mână” sau „picior”, ambele fiind compatibile cu textul. De pildă: *Pă vremea aceea, sub brânca Austriei am fost* (C VIIIa) permite decodarea prin cheie dublă „sub călcâiul Austriei” (*brâncă* = picior), „sub mâna Austriei” (*brâncă* = mână), în fond, grade diferite de dominație din partea unei puteri. Astfel de situații ambigue au contribuit la reducerea ariei inițiale a lui *brâncă* și la generalizarea sinonimului concurent *mână* (avem în vedere teritoriul dintre frontierele României). Comunitățile românești din Ungaria au conservat termenul prin „tratamentul” de simplificare a semantismului, optând pentru accepția inovatoare, cea primitivă perpetuându-se în expresii pietrificate de felul *a mer(g)e cu toate brâncile, a merge în patru brâneci*, unde tipul de acțiune, nu numai că acceptă ambele înțelegeri ale cuvântului, dar beneficiază de un plus de expresivitate, dobândind, după scopul comunicării, un caracter intensiv sau ludic.

Cât privește *mână*, apariția acestuia în graiul local nu prezintă relevanță, căci apare în creații folclorice versificate, posibile infiltrații din localitățile de frontieră cu România ori de la „neamuri din România care umblă la noi”. Pe seama acestora punem unele jocuri de copii „made în România”: *Mână, mână moartă, / Cine ție o poartă, / Fetile, buretile / Zop cu crăstăvetile* (Nicula 1996, 249). Despre existența unui dublet sinonimic, apariție sporadică în expunerea unor locutori, nu avem certitudinea că putem vorbi: [Recoltatul porumbului] *îl făceam cu mâna, tot cu mâna, tăt cu mâna să făcea și cu mâna să țipa dăsfăcat* (Bt VIIa), iar mai departe [Porumbul] *îl rumpeam așa cu brâncile, așa cu brânca goală* (*id. ib.*). Dacă unele dintre compusele termenului din limba comună par să constituie noutăți, poate construcții “de import”: *coasa de mână*

în opoziție cu agregatul mecanic: *Cu coasa de mână tăiau oamenii atunci* (Bt VIIIb), *lucru de mână „cusătură, broderie”*: *Acasă cu mama când eram și pită m-o-nvoățat să fac și să ferb și lucru de mână, atâta lucru de mână ce l-am făcut, pânză țeseam, albă, zdrențare, procovițe* (Bt – Borbély 1995, 161), altele după gradul de coeziune avansat al constituentelor atestă, fără îndoială, o anumită vechime: *dindemână < de îndemână < de + în + de-a mâna*: *Ni-i mai dindemân-așa [ungurește], ales dacă țervezim ceva [= punem la cale, programăm] și aiesta, ap-atunci bistoș aceea nu mere românește* (OP VIIb). Cert este că în ultimul timp, odată cu liberalizarea relațiilor transfrontaliere, cu penetrarea emisiunilor TVR sau de radio în limba română, *mână* a străpuns „zidul” care a asigurat, secole de-a rândul permanența și unicitatea lui *brâncă*. În prezent, în vocabularul pasiv al multor vorbitori, el a pătruns în teritoriul dominat de *brâncă* cu perspectivă de a-l concura cu o singură condiție: să se mai vorbească românește.

Cât privește modalitatea de definire identitară prin vocabularul dialectal pentru filolog, aceasta constituie normalitatea. Pentru nonfilolog oferă posibilitatea de a recunoaște un consagvin, dintr-o anumită parte a țării, dar cu siguranță tot un român. În plan strict științific, cel al dialectologiei, unitățile lexicale cu difuziune limitată, caracterizează ariile laterale, recunoscute prin caracterul lor conservator, tocmai datorită unor astfel de vocabule cum este *brâncă*. Acesta a supraviețuit acolo unde vorbitorii l-au folosit cotidian. Expresiile nominale și verbale create, derivatele, proverbele atestă uzul neîntrerupt, fără fracturi al lat. *branca* „în haina românească”, *brâncă*. Comunitățile minorităților române din Ungaria constituie nu numai zona de supraviețuire a cuvântului, ci de maximă „înflorire” a acestuia. În nicio altă parte a românității, *brâncă*, nu a îmbogățit vocabularul cu atâtea expresii, situație de altfel explicabilă. Registrul amplu al acestora are la bază calitatea de termen, unic în partea locului, pentru semnificația „membru superior al corpului omenesc” ... În fond, *brâncă* și *mână* reprezintă două „destine” diferite, dar asemănătoare, ale unor vocabule de origine latină, simbolizând existențe paralele.

– au fost circumscrise unui anumit teritoriu (reduc la nivelul câtorva localități, în primul caz, extins la nivelul unei țări, în cel de al doilea);

– cel dintâi s-a impus prin preluarea sensului inovator în detrimentul primitivului sau prin generalizare, chiar extensiune în vechile spații dominate de *brâncă*, în cazul celui de al doilea;

– difuziunea, cunoașterea și utilizarea lor sunt direct proporționale cu lexicul de apartenență, palier dialectal ori limba standard;

– supraviețuirea lui *brâncă* se datorează circuitului său într-o arie marginală, la rândul ei, înconjurată de arii în care, de asemenea, acesta a circulat, la început preponderent, apoi tot mai puțin. Prin calitatea sa de termen singular în vocabularul minoritarilor români din spațiul maghiar, *brâncă* „mână” a devenit un lexem emblematic, cu valoare de reprezentare. De aceea, el definește vorbitorul de română regională, dintr-o anumită zonă a româniității, în care, după două milenii de la cucerirea Daciei, se păstrează încă, în circuit, elemente ieșite demult din uzul curent al românilor din țară: *Și astăzi, tăt cu cărțile în brânci mi-s, cu uișagu, aceea mi-i acuparea* (C VIIIa).

BIBLIOGRAFIE

- Ann. Nagyné Martyin Emilia, *A boszorkány alakja a magyarországi románok néphitlében*, în „Annales '96”, Giula, 1996, p. 112–148.
- Borbély, A. 1995 Ana Borbély, *Limba română din Bătania*, în *Bătania. Pagini istorico-culturale* [redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Budapesta, 1995.
- Borza 1984 Lucia Borza, „Asta nu-i minciună...”. *Credințe și superstiții din Chitighaz*, în *Izv.*, 5/2, p. 25–35.
- Gheție, Mareș 1974 Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București.

- Hoțopan, A. 2003 Ana Hoțopan, *Nana Nuță a Delii*, în *Izv.*, 24, p. 52–62.
- Izv. „Izvorul”. Revistă de etnografie și folclor. Publicație a Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1980 și urm.
- Marc, F. 1982 Florentina Marc, *Obiceiuri care marchează momente importante din viața omului: mormântarea*, în *Izv.*, 1, p. 12–21.
- Nicula, S. 1996 Stela Nicula, *Nașterea la românii din Ungaria*, în *Ann.*, p. 223–254.
- Petrușan, M. 1997 Maria Petrușan, *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Micherechi*, în *Izv.*, 18, p. 13–31.
- Podaru 2001 Ion Podaru, *Am citit că...* în „Foaia românească” (săptămânal al românilor din Ungaria).
- Purdi Alexandru Hoțopan, *Povestirile lui Mihai Purdi*, Budapesta, 1977.
- TD – Ung. Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*, 2005.
- Texte Eva Kozma, *Un manuscris de 257 de texte populare. Notate de Florica Otlăcan Frătean din Chitighaz*, în *Izv.*, 19, 1998, p. 3-61.

NOTE

1. Cercetările, la fața locului, au început în anul 1993 într-o echipă restrânsă: Maria Marin și Iulia Mărgărit. Ulterior am beneficiat de prezența constantă și consultanța științifică, în toate deplasările efectuate, a cercetătoarei Ana Borbély, de la Institutul de Lingvistică din Budapesta.
2. Multe dintre comunitățile românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca Pustă etc.) au stat în atenția unor cercetători, ci înșiși minoritari români, iar materialele culese și prelucrate au fost publicate în revistele locale.
3. Cifrele romane indică persoanele care au furnizat informația: VII – femeie, VIII – bărbat în jurul vârstei de 70–80 de ani, iar V și VI corespund unui număr mai mic de ani (50–60). Literele a, b, c lângă cifră apar atunci când au existat mai mulți informatori. Textele cu astfel de sigle au fost extrase din volumul TD – Ung.

Maria Marin

Despre raportul scris–oral într-un text „dialectal” din Micherechi

1. Observațiile care urmează ne-au fost sugerate de parcurgerea lucrării *Monografia comunei Micherechi* scrisă de Teodor Pățașiu în anul 1934 și publicată, pe cont propriu, pentru prima dată, în 2001, într-un număr de doar 10 exemplare, de către Alexandru Hoțopan. Varianta consultată de noi este cea pusă în circulație prin publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, „Izvorul. Revistă de etnografie și folclor”, nr. 32, 2011, p. 4–47¹.

Importanța și valoarea acestei prime monografii a comunei Micherechi sunt evidențiate de doamna Maria Berényi care, împreună cu cercetătorii implicați în pregătirea și editarea revistei, s-a îngrijit de publicarea lucrării (vezi *Cuvânt înainte*, p. 3).

Pe lângă valoarea documentară în sine a monografiei, manuscrisul lui Teodor Pățașiu reprezintă o mărturie asupra graiului românilor din Micherechi de la începutul secolului al XX-lea și asupra modalităților de redare în scris a unor particularități lingvistice ale acestui idiom.

Ne interesează, mai ales, procesul de transpunere a elementelor vorbite, orale, dialectale, în formă scrisă și, abia în subsidiar, comparația cu situația actuală a graiului din Micherechi și, prin extrapolare, în general, din localitățile cu populație românească situate în estul Ungariei².

2. Codul oral, spre deosebire de cel grafic, dispune de elemente suprasegmentale (accent, melodie, pauză etc.) incomplet sau aproape deloc realizate grafic, iar cel scris, la rândul său, are la dispoziție mijloace specifice lui, ca dispunerea grafică (paragrafe, majuscule, punctuație ș. a.). O categorie mixtă, subordonată celor două, o reprezintă un mesaj realizat oral, dar conceput ca expresie scrisă.

Vorbitorul de grai depune un efort deosebit în scopul de a transpune și de a organiza în scris un mesaj.

Cercetarea raportului scris-oral constituie o problemă majoră a lingvisticii generale și a sociolingvisticii, cu implicații teoretice importante în lingvistica aplicată și în planificarea lingvistică (Cohen 1971). Ea a fost mai puțin abordată în dialectologie, atât în cea romanică (Spitzer 1983; Cortelazzo 1972), cât și în cea românească (Morariu 1934; Istrate 1939; Grecu 1970; Neagoe 1987; 1991; 1995; 1999).

Principalul motiv al acestei situații este că, în general, dialectologia se ocupă, în primul rând și mai ales, de studiul graiurilor ca mijloc de comunicare orală și apoi că vorbitorii de grai, având, în general, o instrucție școlară limitată, recurg doar accidental la scriere. Cele mai frecvente ocazii de exprimare în scris ale membrilor colectivității rurale sunt scrisorile și petițiile, documente cu caracter privat sau administrativ și cu existență precară (Neagoe 1991: 67). Dat fiind gradul de însușire a instrucției, acestor vorbitori le este caracteristică stăpânirea și utilizarea imperfectă și stângace a limbii standard. Drept urmare, unei asemenea „întreprinderi îi sunt specifice permanentele confuzii și incertitudini manifestate în scris cu propria normă ortografică” (Cortelazzo 1972: 119).

Textul scris indică în mod clar strădania permanentă și conștientă a „autorului” de a „elabora” un mesaj scris. Autorul este preocupat de consemnarea în scris a specificului etnografic și lingvistic al comunității căreia aparține. Lipsa cunoștințelor în privința utilizării semnelor de punctuație, folosirea inconsecvență a grafiei, interferențele dialectale sunt indicii în privința dificultăților pe care le are de întâmpinat un vorbitor de grai în relatarea scrisă a mesajului.

Cercetarea textelor scrise de către vorbitori de graiuri românești din diverse zone ale dacoromânei relevă asemănări până la identitate în modalitățile de redare a realității dialectale³. Se constată, totodată, că dificultățile în această privință cresc în raport cu apartenența vorbitorului la o arie dialectală caracteri-

zată prin trăsături puternic marcate față de limba standard (Neagoe 1995: 59).

3. Teodor Pățașiu (1867–1942) este un reprezentant al românilor din Ungaria aparținând generației de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea. Din punct de vedere dialectal, el reprezintă graiul bihorean din Ungaria acelei perioade. Principala trăsătură a personalității acestui om care, deși nu avea „clase zimnăliale sau țivile”, ci doar studii elementare dobândite la școala din comuna natală, Micherechi, este *patriotismul*, sentiment ce l-a călăuzit și l-a animat, astfel încât, așa cum însuși o spune, „cât de la mine depinde am lucrat cum am putut și cum am știut” (p. 4)⁴.

Deși nu era un cărturar școlit, cu înalte studii, își concepe și realizează opera după metode și cu mijloace caracteristice specialistului, dintre care amintim culegerea materialului din documente scrise (majoritatea inserate în monografie) și din tradiția orală a locului.

În lucrarea lui Teodor Pățașiu, dificultățile de transpunere în scris a vorbirii dialectale sunt amplificate de faptul că autorul, bilingv, aparține unei comunități în care limba oficială, de stat, maghiara, face parte din grupul limbilor fino-ugrice, cu elemente caracteristice deosebite față de limba sa maternă, româna, aparținătoare limbilor indo-europene și, în speță, grupului de limbi romanice.

Toate particularitățile întâlnite în scrierea lui Teodor Pățașiu reflectă cu prisosință trăsăturile distinctive ale textului oral redat în scris, menționate mai sus.

4. Fără pretenția de a acoperi în integralitatea lor elementele caracteristice întâlnite în textul analizat, le spicuim pe cele care ni se par mai interesante din diverse unghiuri de vedere sau pe cele cu apariții mai numeroase. Trăsăturile selectate pot fi grupate în categorii diverse, așa încât alegerea acestor categorii este absolut întâmplătoare.

Privind lucrurile prin prisma celor mai pregnante, am ales categorisirea caracteristicilor după criteriile care urmează.

4.1. Elemente de limbă veche păstrate în diverse arii din zona

nord-vestică a dacoromânei. În această categorie se înscriu fenomene arhaice sau învechite aparținând tuturor compartimentelor limbii.

4.1.1. Variante fonetice precum *adecă⁵*, *beserică*, *cară* (pluralul substantivului *car*), *mărg*, *am mărs*, *să margă*, *trii*, *am/ai sânșit* ș. a. Sporadic, este notat *-u* (final), întâlnit, mai ales, în prima parte a monografiei: *au fostu*, *să adunu*, *on firu* (p. 5), *au statu* (p. 8), *s-au dusu*, *au răspunsu* (p. 12).

4.1.2. Din morfosintaxă notăm păstrarea anumitor forme morfologice sau a unor sensuri ale cuvintelor, cu implicații în sintaxă:

– vechile plurale feminine în *-e*: *beserice*, *brânce*, *briște* și pluralul *ai „ani”*;

– forme invariabile pentru adjectivele de tipul *mare*, *tare*: *pădurii ceii mare* (p. 21), pluralul feminin în *-e* pentru adjectivele cu tema în *c*, *g*: *fete mice*, *haine lunje*;

– dubla articulare a substantivelor în genitiv: *numele al locului* (p. 5), *memoria a Eszterházilor* (p. 10), *pădurile a ducelui* (p. 42);

– vechea formă a articolului nehotărât *nește*;

– folosirea formei articulate *carele* și a pluralului *cari* pentru pronumele relativ *care*;

– *ce* utilizat pentru a introduce atributive determinând nume de ființe: *on cal negru ce l-au căpătat* (p. 12), *on om ce ara acolo* (p. 29);

– folosirea consecventă a formei *ști* pentru indicativ prezent pers. a 3-a sg.;

– utilizarea auxiliarului de perfect compus pers. a 3-a sg. în varianta *au*: *s-au făcut iarbă* (p. 5), *la anul 1816 au fost o iarnă forte gria* (p. 25);

– formele arhaice de condițional perfect: *a avut ave „ar fi avut”*, *o vut fi „ar fi fost”*;

– vechea formă *iaste*;

– variantele vechi ale prepozițiilor: *pre „pe”*, *preste „peste”*, unele elemente arhaice precum adverbele și locuțiunile *de nou „iarăși”* (p. 10, 17), *încă „de asemenea”* (p. 29, 33);

– vechile forme ale sufixelor *-ariu*, *-eriu*, *-oriu*: *zidariu*, *arătoriu*, *următoriu* și multe altele;

– forme cu topică inversată: *aflatu-sau* (p. 5), *fost-au* (p. 7)/*fostau* (p. 21), *o au luat* (p. 33), *o-a deschis* „a deschis-o” (p. 31).

4.1.3. Dintre elementele lexicale recunoscute ca învechite sau arhaice, amintim termenii de origine latină: *brâncă* „mână”, *carte* „scisoare”, *fărină* „făină”, *fur* „hoț”, *lemn* „copac”, *nime* „nimeni” sau vechile împrumuturi slave: *băsădi* „a povesti; a vorbi”, *dală* „lucrare, acțiune; faptă”.

4.2. Particularități dialectale specifice graiurilor crișene sau cu circulație mai largă, întâlnite în zona nord-vestică a dacoromânei sunt atestate, de asemenea, în toate compartimentele limbii.

4.2.1. Din domeniul foneticii reținem:

– păstrarea lui *a* etimologic din cuvântul *samă* (< magh. *szám*);
– proteza lui *a*- în: *au ardicat* „au ridicat”, notat, din greșeală, *au ordicat* (p. 8), *amăsurarea* (p. 20), *au anotat* „au înnotat” (p. 29);

– menținerea lui *ă* etimologic în: *blăstămat*, *dătorie*, *lacrămi*, *rădică* și a lui *u* în: *ai durmit*, *încunjură*, *ustănit*, *să ustănească*;

– forma *on* „un” menținută indifertent de sensul acestui cuvânt;

– diftongul *ei/ia* în poziție finală fie se păstrează ca atare: *cia* „cea”, *așia* „așa”, *spunia*, *rea*, fie evoluează la *e⁶*: *abe*, *ie* „ea” și „ia”, *Orade*, *pre*;

– diftongul *oa* a evoluat la *o* deschis, notat, de regulă, ca *o*: *forte*, *morte*, *ole* „oale”, *pote*, *rotă*;

– palatalizarea labialei *m* și a dentalelor *d*, *t* este notată foarte rar: *mnere* „miere”, *Togyer* „Toader”, *s-au chemut* „s-au temut”, *chindă* „tindă”; realizarea ca dentală (palatalizată) a velarei palatale *ghi* apare în *junde* „jungh(i)e”;

– velarele *c* și *g*, aflate în poziție de palatalizare datorită evoluției lui *ă* la *e* și a lui *î* la *i* (în anumite condiții fonetice) (Pușcariu 1924–1926: 715, 716; cf. Marin 2005), sunt rostite palatal „fapt redat de autor prin mijloace specifice: *chămeșe*, *chînepă*, *chînd/chind*, *chîți*, *schirbe* „neplăceri”, *au ghîndit*; alături de acestea, foarte rar, apar formele din limba standard: *cămeșe*, *au cântat*, *câte*, *s-au gândit*;

– prepalatale *j* și *ș* se pronunță cu timbru palatal (particularitate fonetică specifică graiurilor crișene și celor muntenestești), ceea

ce se evidențiază prin forme în care după sunetele respective apare un *i*: *jiosu*, *jiude*, *așie* „așa”, *orașiu*, *șianțiu* „șanțul”, *șiasă*;

– depalatalizarea/ durificarea, care se manifestă prin pierderea timbrului palatal al consoanelor aflate înaintea unui *~* (iot) etimologic⁷, considerată, prin excelență, o trăsătură a graiurilor bănățene (Urișescu 1980: 207; Faiciuc 1983; TDR: 249), se întâlnește la majoritatea consoanelor: *sârbașcă*, *vorbașc*, *zbera*, *să dospască*, *feru*, *pele*, *peptu*, *perdut*, *m-au povestit* „mi-au povestit”; rostirea dură apare și în prepozițiile *dă* (notat, adesea, și *de*), *pă*, *păstă*, *pântră* „printre”;

– evoluția lui *gi* la *ji*, fonetism caracteristic exclusiv graiurilor crișene, se manifestă atât în cuvinte vechi, moștenite sau împrumutate din slavă: *crenți*, *întreji*, *înțialeje*, *jinere*, *strînjau*, cât și în unele neologisme: *orijinalitate*, (limba) *jermană*, *sijil* „sigiliu”.

4.2.2. Din compartimentul morfosintaxei, reținem:

– construcțiile analitice cu valoare de genitiv: *au ieșit naintea la comisie* (p. 11), *înainte la asta casă* (p. 43), *facerea dă mnere* (p. 5) și de dativ: *i-au ieșit în cale la nobilul* (p. 12), *au spus la părinți* (p. 28);

– prezența lui *-a* deictic în formele pronominale: *pentru acestea învinjeri* (p. 9), *acela loc* (p. 12), *acela pământ* (p. 32), *aceștia bani* (p. 39);

– utilizarea verbului *a trăi* cu valoare tranzitivă: *Dumnezeu să-l trăiască* (p. 37) și a lui *a cugeta* în formă reflexivă: *se cujetă*, *m-am cujetat*;

– atestarea formelor de conjugare tare (fără sufix): *lacrămă* „lăcrimează”, *lucră*, *sară* „sărează”, dar și a unor variante de conjugare slabă (sufixată): *să prediceze*, *se referesc*;

– forme de conjugare analogice de tipul *găt*, *lăs*, *să lese*, *sepi*, *să sepe*, create după modelul *spăl*, *crăp*;

– verbul *a merge* are forma *a mere* și se conjugă la fel ca *a cure*: *mere*, *meri*, *meream* etc., iar *a ploua* se conjugă la fel ca în majoritatea graiurilor nord-vestice: (*să*) *ploaie*, *n-au ploiat*;

– atestarea absolut sporadică a formelor de conjunctiv construite cu ajutorul conjuncției *și*: *au mârș și-l vadă* (p. 30)⁸;

– adverbe și locuțiuni adverbiale: *cu totul* „de tot, în întregime”, *deolaltă* „unul de altul”, *lângăolaltă* „unul lângă altul”,

peolaltă și pesteolaltă „unul pe/peste altul”, călărește „călare”, mai mult „altă dată, în alte împrejurări”, fără numai „doar” ș. a.;

– sensuri și forme specifice ale unor prepoziții: *asupra* „împotriva, contra”: *au avut o ură asupra gloriosului de Bocskay* (p. 8); *de* 1. „în calitate de, ca”: *l-au decherat de revoluționariu* (p. 8), *să ne fie nouă de preoți* (p. 40); 2. „dintre”: *ca și la unul dă noi* (p. 40); *dirt* (< *derept*) „pentru”: *s-au plătit bani dirt fum* (p. 26); *pe/pă* 1. „prin”: *să margă pe satele românești* (p. 12); 2. „pentru” (cu valoare temporală): *n-au vrut pă 12 ani numa pă 8 ani au voit* [să arendeze] (p. 14), *cam pă Crăciun* (p. 46);

– valori și forme speciale ale conjuncțiilor: *nainte de ce* (cu valoare temporală): *nainte de ce l-au spânzurat* (p. 30), *ba că* „cu toate că, chiar dacă”, locuțiune neatestată până acum: *au fost temători de Dumnezeu, bacă ei atuncia au fost toți oamenii săraci [...] s-au gândit seși aducă preot bacă contractul făcut [...] zicie că chînd or fi cel puțin 100 de căși atuncie au dreptul seși aducă preot* (p. 39); *de* pentru a introduce o subordonată subiectivă: *s-au întâmplat de au răposat* (p. 17) ș. a.

4.2.3. În privința lexicului, textul analizat se caracterizează printr-o bogăție și varietate deosebite. Pe lângă elementele cu caracter arhaic sau învechit, amintite mai sus, semnalăm:

– dezvoltarea de sensuri noi pentru unele cuvinte vechi sau pentru anumite împrumuturi: *domn* „stăpân”, cu specializarea semantică *domn de pământ* sau *de moșie* „stăpân al unei moșii”, cu derivatul *domnie* „stăpânire”, semnificații păstrate până în zilele noastre (Marin, Mărgărit 2005: CXLVIII); *economie* „agricultură”, sens neatestat în DLR, folosit și în sintagma *unelte de economie* „unelte agricole” (p. 32), *placă*, imperativul verbului *a plăcea*, este folosit cu sensul „iată, poftim, servește-te”, sinonime alături de care apare, uneori: *placă iacă țieruza scrie adreza domnietale* (p. 35);

– împrumuturi mai vechi ori, relativ, mai noi din limbile (sau din graiurile) popoarelor cu care românii au conviețuit de-a lungul timpului și, în primul rând, din maghiară: *cocie* (< magh. *kocsi*) „căruță, trăsură”, *cosălău* (< magh. *kaszóló*) „fâneață”, *dărăli* (< magh. *darál*) „a măcina”, *gaci* (< magh. *gatyá*) „izmene; pantaloni din pânză (foarte largi)”, *gule* (< magh. *gulya*) „cirea-

dă”, *iagă* (< magh. *üveg*) „sticlă; geam”, *iosag* (< magh. *joság*) „avere constând în animale”, *nimașiu* (< magh. *nyomás*) „izlaz, pășune”, *rât* (< magh. *rét*) „luncă; pajiște”, *stalău* (p. 32) (variantă pentru *iștalău*, obișnuită și în graiurile actuale din Ungaria; cf. Marin, Mărgărit 2005: 193) (< magh. *istálló*) „grajd”, *teglă* (< magh. *tégla*) „cărămidă”, *țeruză* (< magh. *ceruza*) „creion”, *vică* (< magh. *véka*) „baniță”; elementele sârbești, adesea preluate prin intermediari maghiari, sunt cu mult mai puține la număr și limitate la viața rurală materială: *bic* (< srb. *bik*) „taur” (cf. magh. *bika*), *cantă* (< srb. *kanta*) „cană mare” ș. a.;

– creații pe terenul limbii române, marea majoritate formate cu elemente derivate românești: *adeverește* „dovedește ca adevăr, confirmă”, *căsariu* „casier”, *gulieșu* „văcar”, *a ierui* „a tăia o pădure; a lăzui”, *s-au împoporat* „s-a populat (un teritoriu)”, *prăvăliant* „prăvăliaș”, *pruniște* „livadă de pruni”, *stăvari* „herghelgiu”. Pe terenul limbii române este format, prin derivare regresivă, *smintă* „greșală”, provenit din *sminti* (< v. sl. *smnensti*) „a greși”.

4.2.4. Bogăția vocabularului utilizat în monografia lui Teodor Pățașiu este asigurată printr-o serie de neologisme (în majoritatea lor elemente de origine latină), cele mai multe adaptate perfect limbii române: *chestie* (p. 7, 29), *contract* (p. 9), *disputa* „discuta” (p. 29), *edificiurile* (p. 22), *generațiunile viitoare* (p. 7), *momentan* „imediat” (p. 30), *ocasiunea* (p. 8), *simbolizează* (p. 5).

4.2.5. În scopul înțelegerii cât mai corecte de către cititor a scrierii sale, dar și datorită unei bune cunoașteri a limbii române, Teodor Pățașiu apelează adeseori la sinonimie.

Cuvintele care i se par insuficient cunoscute sunt însoțite de termeni sinonimici. Modalitatea grafică utilizată în redarea sinonimelor și alegerea primului termen sunt aleatorii, depinzând, cel mult, de inspirația de moment a autorului. Astfel, se întâlnesc următoarele situații:

– un cuvânt aparținând limbii comune (literare) este dublat de un altul din aceeași categorie: *vă dăm, vă trimitem* (p. 6)⁹, *se află însemnat adecă scrisu* (p. 6), *rudă, rudenie sau neam* (p. 8), *am pășit în funcțiune adecă am funcționat* (p. 10), *artestică (frumosă)* (p. 21);

– termenul literar este reluat printr-unul popular-dialectal: *on ordin o poruncă* (p. 6), *liber, sclobod* (p. 21), *trestie (nadă)* (p. 29), *o trăsură cocsie* (p. 32);

– cuvântul popular-dialectal este „glosat” printr-un corespondent din limba comună (uneori, printr-un neologism): *taxa adecă darea* (p. 9), *gacile-ismene* (p. 31), *parochie văduvă (văcantă)* (p. 43), *chivernisiau sau mâniculau banii* (p. 43);

– termenul dialectal este reluat printr-unul aparținând aceluiași registru: *cu o jalbă adecă c-on (ponosglu) cum vorbește poporul* (p. 7), *numele păscălăului a nimașului* (p. 7), *pălincă rachie* (p. 20), *bădic (plev)* (p. 31), *cosalău adecă rât* (p. 41) și multe altele.

4.3. Elementele lingvistice specifice bilingvismului sunt ilustrate prin exemplele în care, pentru asigurarea înțelegerii corecte a textului, a eventualelor nuanțe de sens, autorul recurge, uneori, la traducerea/dublarea termenului românesc prin corespondentul maghiar: *trestie (nád)* (p. 5), *sălaşurile (puszták)* (p. 6), *sofi (társai)* (p. 7), *haiducilor (hajdu)* (p. 9), *răscumpărare (válcság)* (p. 9), *respectiv (bevezetés)* (p. 11), *au făcut inventariul (Leltár)* (p. 32). Alteori, reia, în limba maghiară, fraze, fragmente de text sau documente în întregime (vezi p. 5, 6, 7, 13 etc.).

Buna cunoaștere și deprinderea de a se exprima în scris în limba maghiară sunt dovedite de faptul că, într-o majoritate covârșitoare, formele/cuvintele ungurești sunt notate, adesea, mai corect decât cele românești (vezi chiar exemplele la care ne-am referit mai sus).

4.4. Particularitățile specifice redării în scris a unui text conceput oral reflectă dificultatea însușirii regulilor ortografice (sau de notare), determinată atât de diferența dintre vorbire și scriere, în general, cât și de gradul în care idiolectul vorbitorului-sciitor se deosebește de limba literară. Efortul de a găsi grafemul cel mai potrivit este evident. Autorul recurge la acele litere din alfabetul oficial (românesc) care i se par ca având valorile cele mai apropiate de variantele fonetice dialectale:

– consoanele „înmuiate” sunt marcate în *acie* „aci, aici”, *cia* „cea”, *cie* „ce”, *jiugu, roșiu, lior pusă* „le-or pus”;

– rostirea este notată fidel în *ie* „ea”, *iel, iele, ieste, ai* „î”, *ăși* „își”;

– inconsecvența în notarea cuvintelor trebuie interpretată ca nesiguranță, dar și ca preocupare pentru corectitudine: *crășmă/chrășmă, diminiața/dimineația, trestia/trestia, lor/loru, plugu/plugul, casei/casii/căsei/cășii*.

Alte elemente caracteristice, întâlnite în texte similare din diverse zone (cf. Neagoe 1999: 181), se referă la folosirea aleatorie a semnelor diacritice: *așia/asia*, a cratimei: *sau dus, sa-u îmbrăcat/s-au îmbrăcat, lor pușca, botezînduse*, folosirea defectuasă a scrierii cu majuscule sau cu inițiale mici la început de frază, a alineatelor, „tăierea” arbitrară a cuvintelor ș. a. Pentru ilustrare, reproducem un fragment din textul analizat: *Atuncie jiudele au ordonat se prindă cai cei sătești la caruția Comunei căci atuncia satul avea trăsura sa propie, sau suit în trăsură membri antistii Comunali alți săteni au venit pă jiosu cu furci de feru și cu pari ca să prindă pă Bolog, au încunjurat Crîșma atuncie Zugrav Todor jiuat au mârș în lăuntru și au zis cătă Bologu, să se deie rob iel fiind în pat n-au știut nimica au sărit jios dîn pat și au zis Mama Eva unde-s armele care li-am pus aicie după cuptoriu și li-am astupat cu Rochiia dummitale Crîșmăriția au zis eu Teodore dragul mami nu știu numica că numa am văzut că vin acii Biraele co cocie și cu săteni aceștie mulți dumneta trebue să știi că unde-s armele mele eu nu știu au fost puse întrecuptore adecă după cuptoriu asta și ei o știu și pote că dîntră omeni aceștia mulți orecare ți li-au luat și ai durmit n-ai sînțit nimica* (p. 30).

În concluzia celor prezentate, se impune constatarea că *Monografia comunei Micherechiiu* de Teodor Pățcașiu reprezintă, între altele, o contribuție importantă la cunoașterea graiului din această comunitate, dovedind, pe de o parte, bogăția lingvistică a unui idiom în care au intervenit foarte puține modificări pe parcursul a aproape 100 de ani și, pe de altă parte, cunoașterea în detalii și strădania lui Teodor Pățcașiu de a oglindi, cât mai fidel, prin mijloace adecvate, trăsăturile lingvistice ale acestui grai.

Abrevieri bibliografice

Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.

Cohen 1971 = Marcel Cohen, *Matériaux pour une sociologie du langage*, I, Paris.

Cortelazzo 1972 = Manlio Cortelazzo, *Avoimento critico alla studio della Dialettologia Italiana. Lineamenti de italiano popolare*, III.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, București, 1965–2010.

Faiuc 1983 = I. Faiuc, *Note despre răspândirea reflexelor dure și moi ale oclivelor dentale T, D, N, în graiurile bănățene*, în „Cercetări de lingvistică”, XXVIII, 2, p. 101–112.

FD = „Fonetica și dialectologie”, București, 1958 și urm.

Greco 1970 = Doina Greco, *Aspecte ale graiului în scrisori*, în „Cercetări de lingvistică”, XV, 1, p. 30–34.

Istrate 1939 = Gavril Istrate, *Grai popular scris*, în „Buletinul Philippide” VI, p. 132–150.

Marin 2005 = Maria Marin, *Evoluția velarelor [c], [g] urmate de [ă], [î] în graiurile românești din Ungaria*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, p. 345–356.

Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București.

Morariu 1934 = Leca Morariu, *De-ale Cirebirilor (scrisori istroromâne din Jeian și Susnevița)*, IV, Cernăuți.

Neogoe 1987 = Victorela Neogoe, *De la oral la scris. Reflecții pe marginea documentelor dialectale*, în „Anuarul ICED”, seria A, 6–7, București, p. 305–319.

Neogoe 1991 = Victorela Neogoe, *Raportul grai – limbă română standard la nivelurile vorbit și scris într-o comunitate rurală*, în FD, X, p. 67–78.

Neogoe 1995 = Victorela Neogoe, *Despre interpretarea grafiei textelor scrise de vorbitori de grai*, în FD, XIV, p. 52–62.

Neogoe 1999 = Victorela Neogoe, *Din Arhiva de scrisori și*

documente dialectale. Texte scrise de Pătru Vlad din com. Cerbăl, jud. Hunedoara (Ținutul Pădurenilor), în FD, XVIII, p. 179–210.

Pușcariu 1924–1926 = Sextil Pușcariu, *Etimologii*, în „Dacoromania”, IV, partea a II-a, p. 671–715.

Spitzer 1983 = Leo Spitzer, *Italianische Kriegsgenenbriefe*, Bonn.

TDR = *Tratat de dialectologie românească*, coord. Valeriu Rusu, Craiova, 1984.

Urișescu 1980 = Dorin Urișescu, *Originea și vechimea formelor pronominale dialectale îm-, m- (-m)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXI, 2, p. 207–212.

NOTE

1. Pentru avatarurile prin care a trecut manuscrisul original, vezi Elena Csobai, *Monografia comunei Micherechi scrisă de Teodor Pătcașiu*, în același număr din „Izvorul”, p. 48–52, și *Prefața* semnată de Alexandru Hoțopan la ediția publicată de d-sa în 2001 și reluată în revista amintită, p. 52.
2. Graiul românilor din Ungaria s-a bucurat de atenția cercetătorilor lingviști din Ungaria, dintre care o menționăm pe Ana Borbély (1990), și din România (Marin, Mărgărit 2005).
3. Astfel de similitudini între modalitățile de redare în scris a unor elemente dialectale sunt evidențiate de cercetările efectuate de Victorela Neogoe în zone diferite ale dacoromânei: Țara Moșilor și Ținutul Pădurenilor (Neogoe 1995; 1999).
4. Citatele sunt preluate din varianta monografiei publicate în „Izvorul”.
5. Întrucât majoritatea elementelor pe care le prezentăm sunt forme folosite consecvent, renunțăm la trimiterea la pagină, urmând ca indicațiile de acest fel să se utilizeze doar când este cazul.
6. Lipsa posibilității de a marca un eventual *ê* (e deschis) ne împiedică să ne dăm seama de existența acestuia.
7. Drept urmare a depalatalizării, consoanele respective se pronunță dur, elementul semivocalic următor acestora dispăre și, mai departe, vocalele *e, i* se transformă în *ă, î*, iar diftongii *ea/ia, io* se reduc la *a* și, respectiv, la *o*.
8. Atestările multiple ale conjunctivului cu *și* din lucrările mai noi (Borbély 1990: 50; Marin, Mărgărit 2005: XCI) arată că, în graiul din Micherechi, particularitatea s-a extins considerabil în perioada actuală.
9. Respectăm întocmai mijloacele grafice folosite de autor.

Elena Csobai

Comunitatea românească din Darvaș

Este un mare câștig, în privința cercetării istorice a românilor din Ungaria, că după 1990 ne stă la dispoziție Colecția Bisericii Ortodoxe Române, care conține și fondurile de arhivă ale celor 19 comunități ortodoxe române din Ungaria, inclusiv al comunității din Darvaș. Aceste fonduri de arhivă în unele cazuri s-au păstrat mai bine, dar nu în întregime, dar o bună parte a acestor fonduri de arhivă s-a distrus, de-a rîndul secolelor, și ceea ce a rămas este un material de arhivă foarte mic. La ceea ce ne-am putut angaja în acești 20 de ani este să facem o cercetare istorică de bază, ca să scoatem la iveală, să descoperim ceea ce s-a păstrat în aceste fonduri de arhivă. Marea majoritate a materialului din fondurile documentar-istorice sînt scrise în limba română. De data aceasta în cazul comunității din Darvaș mi-am propus să fac o asemenea cercetare, care să ajute cercetarea ulterioară mai profundă, dar totodată să avem la îndemână o serie de argumente pe baza documentelor păstrate, care să ateste existența, viața acestor comunități românești viabile în cursul istoriei.

Primul document în care se atestă existența comunei Darvaș din comitatul Bihor se datează în anul 1332¹. În timpul ocupației turcești comuna a fost distrusă cu totul. Reîntemeierea bisericii reformate a comunei s-a făcut în anul 1717, după cum atestă o înregistrare de la începutul matricolei bisericești.² Populației maghiare de religie reformată în secolul al XVIII-lea li s-a atașat românii de religie ortodoxă, stabilindu-se definitiv în comună. Nu știm precis cînd și-au înființat comunitatea bisericească, doar că în anul 1764 deja a existat³, după cum în anul 1938 încă atesta și inscripția de pe clopotul bisericii ortodoxe. Primul preot al comunității era Teodor Norman, hirotonit în anul 1743⁴. În anul 1770 se menționează că preotul a păstorit credincioșii a celor 60 de case ortodoxe române din comună⁵. Românii stabiliți definitiv

în comună li s-au atașat populației maghiare și s-au așezat într-o parte a comunei – la mijloc – cu biserica reformată. Cealaltă parte a comunei o alcătuiau românii ortodocși, cu biserica lor. Cele două părți ale așezării au avut și denumirea lor proprie. Partea maghiară s-a numit „magyar vég”, iar cea românească „oláh vég”⁶. În monografia comitatului Bihor se atestă că biserica ortodoxă s-a prăbușit de două ori, în urma incendiilor.⁷ Pînă prin a doua jumătate a secolului al XIX-lea, arhiva parohiei n-a păstrat nimic din actele bisericii. În general actele parohiei sînt scrise în limba română, cu excepția unor rapoarte s-au statistici trimise conducerii comunei, care s-au întocmit în limba maghiară. În anul 1876 primarul comunei îi cere preotului Costa ca în viitor domnul Sferdjan Josif, probabil învățătorul confesional român, să raporteze despre frecvența copiilor de școală și să o facă în limba maghiară, fiindcă nici cu cea mai bună voință nu o înțelege.⁸

Georgiu Papp a păstorit comunitatea din anul 1895. S-a născut în Beiuș, la 13 august 1869. În anul 1888, după terminarea a VI, cl. gimnaziale în Beiuș, în anul 1890–91 a absolvit teologia în Institutul Teologic din Arad. Din anul 1895 și pînă în anul 1897 este preot în Vecherd, iar apoi în Darvaș⁹ pînă în anul 1920¹⁰. În această perioadă numărul populației românești crește treptat și se atestă că marea majoritate a comunității românești o alcătuiesc zilerii și micii proprietari de pămînt.¹¹ În total biserica avea 55 iugăre de pămînt dintre care pentru întreținerea preotului și a parohiei sînt 28 de iugăre, și 17 pentru întreținerea învățătorului.¹² În anul 1898, văduva lui Angyal Janos donează bisericii ortodoxe române din Darvaș mai multe imobile și o pășune ca din venitul acestora să se întrețină școala confesională, educarea copiilor de școală în Darvaș.¹³ În anul 1899, la Darvaș exista „Lăsămîntul Petru Olah” despre care nu știm cu ce scop a fost înființat, doar că în anul 1908 încă exista.¹⁴ În anul 1901 s-au luat măsurile necesare de a zidi o sală nouă de învățămînt la școala confesională din Darvaș.¹⁵ În anul 1903 se atestă că în comuna bisericească din Darvaș există deja un Fond de bucate înființat și se administrează din an în an acoperindu-se din acesta atît

trebuințele școlare cât și cele bisericești.¹⁶ În anul 1907 biserica a legat un contract, pentru renovarea integrală a bisericii ortodoxe, cu întreprinzătorul Polgar Balazs, locuitor în Komadi, care a fost acceptat încă în acel an și de conzistoriul din Oradea Mare¹⁷. Iar în anul 1912 biserica a încheiat un contract cu întreprinzătorul Weis Samuil din Jaca pentru zidirea unei case parohiale masive, conform pretențiilor vremii de atunci, care a costat 7000 de coroane, a cărei zidire s-a și terminat în același an, în luna septembrie.¹⁸ Preotul parohiei, Georgiu Papp, s-a adresat institutului de credit și economii „Victoria” din Arad, apoi institutului de credit și economii „Albina” din Sibiu pentru un împrumut de 5000 de coroane, dar cererea bisericii a fost respinsă din cauza crizei financiare.¹⁹ Pînă la urmă, banca agricolă din Berettyóújfalu a acordat bisericii din Darvaș suma de 5000 de coroane, iar cu această sumă i s-a achitat întreprinzătorului.²⁰

Acestea au fost cele mai importante evenimente din viața parohiei din perioada amintită, iar din primii ani ai secolului XX-lea s-a păstrat o statistică importantă întocmită de preotul Georgiu Papp, care este conscripția populației din comuna gr. or rom. Darvaș dintre anii 1904–1919, document care ilustrează o tendință de creștere lentă a populației și a numărului de case și familii²¹

Anul	case	familii	suflete	femei	bărbați
1904	86	109	447	217	230
1905	86	105	456	223	233
1906	86	105	458	227	231
1907	88	105	458	227	231
1908	88	105	462	229	233
1909	89	106	463	227	236
1910	90	110	470	234	236
1911	90	110	477	239	238
1912	87	105	450		
1913	88	112	469	229	240
1914	88	117	488	236	252
1915	86	115	487	229	258
1916					

1917	87	115	494
1918			
1919	89	126	528

După anul 1920 actele bisericești sînt scrise în limba maghiară, chiar și procesele verbale ale ședințelor comitetului parohial. În următoarele citez din ultimul raport al bătrînului preot Georgie Papp adresat către preanonatul oficiu protopopesesc gr. or. rom. din Oradea Mare, care încheie o perioadă dificilă, plină de probleme, dar în care comunitatea a prosperat cum putea să prospere o localitate mică din provincie.²²

„Despre activitatea mea pastorală din anul trecut ce să raportez cînd fiecare știe ce îmbrînciți au fost oficiile de orice cauză. Dar mai ales preoții au fost stîngeniți în misiunea lor. Nefastul răzbel a demoralizat totul, amenințînd cu prăbușire tot ce e bun, nobil și salutar. Primejdia a produs mare necesitate, a cărei valuri ajung pînă la cele mai înalte regiuni ale societății. Biserica și școala ocrotitoare noastră și a scumpei noastre limbi românești prin sînge și-a rescumpărat iarăși dreptul de a vorbi despre sortea preoților. Noi cei ce am îndurat greul luptei pt biserică și neam poate vom mai fi slăbit din virtuțile preotului bătrîn. Dașine posibilitatea prin încurajare și indulgență ca să fim earăși ceea ce am fost.

Darvaș la 2 februarie 1920

G. Papp „preot”

Cred că în acest raport bătrînul preot al unei comunități minoritare a caracterizat în mod adecvat toată perioada în care a activat ca preot în comunitate.

După Georgiu Papp, comunitatea rămîne fără preot pînă în anul 1933. În anul 1928 comunitatea bisericească s-a angajat la renovarea bisericii și a turnului după cum reiese din procesul verbal al întreprinzătorului Veres Miklos, locuitor în localitatea Csökmő.²³ Din acest proces verbal reiese că meșterul s-a angajat să renoveze biserica integral²⁴.

În anul 1930 a sosit de la parohia greco-catolică din Álmosd o scrisoare din care aflăm că mulți creștini din Darvaș ar dori să

treacă la biserica greco-catolică locală. Comitetul parohial din Darvaș a refuzat această informație, subliniind că nimeni dintre creștini nu vrea să renunțe la religia ortodoxă.²⁵ Deși biserica a denunțat această informație, documentele păstrate la parohie atestă că în anul:

1935	2 persoane au trecut la biserica baptistă,
1936	6 persoane
1939	9 persoane
1940	o persoană
1941	o persoană ²⁶

În anul 1941, două persoane născute în Darvaș, locuitori în Csökmő, iar o persoană născută tot în Darvaș, locuitor în Peterd, au trecut la biserica reformată din Csökmő și Furta, localități din imediata apropiere a comunei Darvaș.

În anul 1937, 1939 și 1940 au trecut la biserica romano catolică din Furta trei persoane, iar o persoană la cea din Episcopia Bihor, și o persoană la cea din Újiráz.

Cu aceste exemple am dorit doar să ilustrăm tendința în care românii ortodocși au început să-și părăsească biserica, tendință care, probabil, se ivise încă înainte de 1935, între anii 1920–1933, când comunitatea rămăsese fără preot.

Dintre preoții care au servit la această comunitate sînt cunoscuți: Teodor Norman, primul preot, Ștefan Popovici, între anii 1814–1822, Gheorghe Hatoș, între anii 1822–1830, precum Dumitru Neteu care a slujit doar un an. După acesta urmasa Dimitrie Bodea între anii 1831–1834, Constantin Chiș între anii 1834–1841, Gheorghe Beșean între anii 1841–1849, Nicolae Boinți între anii 1849–1873, iar Mihai Hașăș între anii 1886–1895. Între anii 1895–1920 comunitatea a păstorit Georgie Papp.

După această perioadă, parohia rămîne vacantă pînă în anul 1933 cînd este ales preot Gheorghe Ardelean, păstorind comunitatea pînă în 1960, an după care a fost urmat la parohie, pînă în anul 1971, de Francisc Lațina. Din anul 1971 parohia e îngrijită de Cornel Mîndruțău, preotul din Jaca.²⁷ După moartea lui, din 1999 comunitatea este îngrijită de preotul misionar Cosmin Pop.

Comunitatea ortodoxă din Darvaș avusese și o școală confesională, care a funcționat din anul 1791²⁸ pînă în anul 1933.²⁹

S-a păstrat o statistică raportată la școala confesională, mai precis la efectivul școlar, și care atestă numărul copiilor înscriși la școală între anii 1900–1905, precum și numărul celor ce au frecvența-o într-adevăr.

<u>Anul</u>	<u>cîți școlari</u> <u>s-au înscris la școală</u>	<u>cîți au frecventat</u> <u>școala</u>
1900/1901	84	dintre care 76
1901/1902	85	67
1902/1903	80	70
1903/1904	82	72
1904/1905	69	

Documentele arhivei atestă felul cum comunitatea bisericească a ținut la școală, pînă în anul 1930, chiar dacă situația economică a comunității nu asigura susținerea școlii, fiindcă în localitate nu aveau învățători și erau siliți să-și aducă dascăli de altă confesiune. De fapt, școala era atacată de oficialitățile maghiare, după cum reiese din raportul comunității trimis protopopiatului din Oradea Mare în anul 1913, din care cităm: „inspectorul școlar Karácson József cu ocazia inspectării școlii a excepționat faptul că școlarii au salutat și românește pe protopopul tractual și directorul școlar și că au știut încîtva ceti și românește. Iar pentru viitor au interzis strict salutul în limba română și scris-cetitul român”³⁰ Iată răspunsul parohiei dat de preotul Georgiu Papp: „Luînd în considerare că susținătoarea școlii comuna bisericească gr. ort. respectiv în numele acesteea comitetul parohial ca scaunul școlar poate pretinde ca limba română, ca limba maternă naturală a școlarilor să se propună în școală și de azi înainte, respectiv că limba de propunere a școlii care pînă acum a fost cea română pînă acum n-a schimbat-o”³¹. La ședința comitetului parohial din anul 1919 învățătorul Alexandru Gurbădan, învățătorul comunei bisericești din Darvaș, după 13 ani de activitate

didactică, dorește să treacă la școala română de stat.³² Tot la aceea ședință s-a discutat starea deplorabilă a școlii din a cărei pod curge apa când plouă, dar nici locuința învățătorului nu a fost renovată timp de 13 ani³³.

Comitetul parohial din Darvaș s-a întrunit, în 1920, și a hotărât ca doi membri ai comitetului parohial să călătorească la Budapesta pentru a cere un preot și un învățător³⁴. Probabil că ajutorul așteptat din Budapesta nu sosisse, căci din anul 1920 Harsányi József, învățătorul pensionar reformat va ocupa postul de învățător³⁵. Pentru organizarea școlii³⁶ (în 8 ianuarie 1921) s-a planificat o petrecere pentru tineret cu scopul de a sprijini financiar comunitatea bisericească.

În anul 1923, învățătorul Kávássy József, de religie greco-catolic, de la școala confesională este transferat la școala din Pásztó, dar rămîne la școala confesională din Darvaș pînă în anul 1926.³⁷

Dintre învățătorii care au activat la școala confesională română sînt cunoscuți Gheorghe Lupuț, din 1901 pînă în anul 1906³⁸, Alexandru Gurbădan pînă în anul 1919, iar apoi Ioan Radovici, Gavril Barna și Emanuil Papp.³⁹ Învățătoarea Kelemen Margit s-a prezentat la școală, în anul 1928, pe baza unui concurs publicat⁴⁰

Deși populația românească din comuna Darvaș a început a se asimila încă înaintea celui de-al doilea război mondial, își menține religia, adică aproape 50 la sută din întreaga populație o alcătuiau ortodocșii.

În anul 1938 numărul populației pe baza apartenenței la diferite confesiuni era următorul: ⁴¹

721 din întreaga populație au fost reformați
105 din întreaga populație au fost romano-catolici
612 din întreaga populație au fost ortodocși.

După 1920, populația românească s-a asimilat aproape total, după cum arată rezultatul recensămintelor (cînd nimeni nu s-a mai declarat de român ⁴²):

<u>Anul</u>	<u>Nr. populaiei în total:</u>	<u>Maghiari:</u>	<u>Români:</u>
1880	1133	860	226
1900	1286	1199	57
1920	1268	1245	-
1930	1462	1450	-
1949	1394	1385	9
1990	709	709	-

Deși o parte a populației era de origine românească, în anul 1991 limba maternă română nu se mai vorbea în comună deloc⁴³

NOTE

1. *Magyarország történeti statisztikai helyiségnévtára 11. Hajdú-Bihar megye.* KSH. Budapest, 1997, p. 40
2. Vezi Arhiva bisericii reformate din Darvaș
3. Nadányi Zoltán, *Magyar városok és vármegyék monográfiája*, Bihar vármegye. Budapest, 1939, p. 481.
4. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, p. 118–121.
5. Ibidem
6. Vezi cercetările din cadrul: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. Román néprajzi-történeti tábor. Darvaș, 1991
7. Nadányi, ibidem
8. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei Darvaș. Acte diverse. 187
9. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Darvaș
10. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Darvaș
11. Ibidem
12. Ibidem
13. Ibidem
14. Ibidem
15. Ibidem
16. Ibidem
17. Ibidem
18. Ibidem
19. Ibidem

20. Ibidem
21. Colecția
22. Colecția
23. Ibidem
24. Ibidem
25. Ibidem
26. Colecția
27. Teodor Misaroș, ibidem
28. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Darvaș
29. Ibidem
30. Ibidem.
31. Colecția
32. Colecția
33. Ibidem
34. Colecția
35. Ibidem
36. Ibidem
37. Colecția
38. Ibidem
39. Ibidem
40. Ibidem
41. Nadányi, ibidem
42. Magyarország történeti statisztikai helységnevtára, ibidem, p. 40–41
43. Vezi cercetările din cadrul: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. Román néprajzi-történeti tábor. Darvaș, 1991

Emilia Martin

Conviețuirea minorităților etnice din Aletea

Factorul cel mai important în conviețuirea într-o societate tradițională locală este componența etnică a localității, raportul dintre diferitele grupuri etnice și care rezultă îndeosebi din efectivul și situația economică a acestora. Relațiile românilor cu celelalte naționalități în localitățile cu populație multietnică diferă de la o localitate la alta. Cu totul altfel se prezintă conviețuirea românilor, de pildă, cu ungurii majoritari într-o anumită localitate, cu nemții mai înstăriți, cu sîrbii de aceeași religie, sau cu țiganii vorbitori de limba română, etc.

Fiecare localitate cu populație mixtă din Ungaria își are specificul ei, format în urma evenimentelor istorice, a situației geografice, a stării economice și a componenței etnice. Pe baza cercetărilor de teren efectuate în ultimele trei decenii în localitățile cu populație românească, putem constata că, stabilindu-se într-o așezare de altă naționalitate „majoră”, comunitatea românească primește un caracter specific, individual.

Populația românească din localitățile cercetate nu este similară. Deosebiri esențiale provin, la început, din timpul, modul stabilirii lor în noua localitate. Diferă și zona din care provin, iar după stabilirea definitivă și condițiile de viață sînt diferite în anumite localități. Mai tîrziu, în urma conviețuirii cu ungurii sau cu alte etnii, se produc influențe reciproce, se conturează trăsături caracteristice locului. Cultura naționalităților conlocuitoare într-o anumită localitate începe să aibă o culoare locală cu tot mai multe asemănări.¹ Astfel și cultura tradițională a românilor din Ungaria a trecut, de-a lungul anilor, printr-un proces de transformare, încorporînd diverse influențe.

Mi-am propus, de data aceasta, să prezint imaginea etnică multicoloră a orașului Aletea, conviețuirea naționalităților în această localitate. Aletea este un oraș de frontieră maghiar, situat

în județul Bichiș. În 1834 este oraș înfloritor de câmpie, după trasarea noilor granițe devine o comună de frontieră, iar din 1996 se ridică din nou la rang de oraș.²

În ce privește componența etnică, localitatea – aparținătoare pînă în anul 1918 comitatului Arad – a fost repopulată cu nemți prin colonizare moșierească la începutul secolului al 18-lea (1724). În dicționarul geografic întocmit în 1851 de către Fényes Elek, se află referire și la prezența românilor. Fényes afirmă că, printre cei 3090 de locuitori ai comunei, în mare majoritate nemți romano-catolici, se află și slugi și răzeși români.³

Conform informațiilor primite de la localnici, românii din Aletea provin din localități cu populație majoritară românească, aparținătoare azi României: de exemplu din Grăniceri, Șiclău, Brădet, Șimand, Socodor, Pilu, Chișineu-Criș. (Generația bunicii lor se trage din aceste localități, dar părinții sunt deja originari din Aletea.)

Conform datelor statistice, numărul românilor din localitate crește treptat: în anul 1857, 167 de răzeși, slugi români ortodocși⁴, în 1891, 970⁵, iar în 1900, 1353 de români sînt enumerați în comună⁶. După datele statistice apărute în monografia orașului tipărită în anul 2000, începînd cu anul 1900 populația românească descrește. Pînă cînd în anul 1900 în localitate trăiesc 19,4% de români, pînă atunci în 1941 numărul lor scade la 14,8%.⁷ Între anii 1880 și 1940 numărul românilor oscila între 15–20% din întreaga populație, iar după 1945 începe să scadă în mod drastic, ajungîndu-se în anul 2001 la 247 locuitori români din cei 5400 de localnici.⁸

Pe lîngă șvabi și români în localitate trăiesc și unguri, o parte din ei ajunși aici după deportarea nemților în perioada de după cel de-al doilea război mondial. După evacuarea populației nemțești, pe lîngă unguri și slovaci, s-au stabilit în comună și alți români, veniți din estul județului Bichiș, mai cu seamă de la Chitighaz și Micherechi.⁹ Imaginea etnică a comunei se îmbogățește cu prezența în număr tot mai mare a țiganilor care se aflau într-o stare socială deosebită de cea a celorlalte naționalități.

Prezența țiganilor în localitate este datată din 1850, cînd deja purtau nume românești și erau de religie ortodoxă. Vorbeau de asemenea limba română și locuiau în cartierul Betyárváros, ca și românii. Erau zilieri, făceau vălătuci și se angajau la munci sezoniere.

Trebuie să menționăm că o parte a populației, mai cu seamă românii, nu aveau domiciliu în localitate, ci la sălașele din jur. Pe baza cercetărilor de teren efectuate în cadrul celor două tabere etnografice organizate în Aletea, etnograful Bencsik János descrie viața de la sălaș a românilor.¹⁰ Începînd cu sfîrșitul secolului al 19-lea, nemții, proprietari de pămînt arabil mai mic sau mai mare, au angajat la muncă familii românești ca paznici de câmp. Acești paznici, „cioși”, erau angajații nemților, împreună cu întreaga lor familie. Lucrau pe pămînturile gazdei (la Kinczigpuszta și Botospusztá) conform condițiilor stabilite în prealabil, și locuiau în imobilul lui care consta dintr-o casă de locuit și clădiri anexe pentru adăpostirea animalelor. Din povestirile despre viața paznicilor reiese că, în ciuda raportului de subordonare, conviețuirea lor cu proprietarii se desfășura pașnic. Unii explică acest lucru prin faptul că ambele etnii sunt minoritare.

Românii din Aletea, în secolul al 19-lea, au făcut parte din stratul social mai sărac și au trăit relativ izolați o perioadă de timp, drept consecință a modului de trai de la sălașe. Nu au alcătuit însă o comunitate închisă, permanent au sosit aici noi brațe de muncă, iar tinerii bărbați își aduceau neveste din împrejurimi. La începutul secolului al 20-lea mulți dintre românii de la sălașe au reușit să-și cumpere locuințe în localitate, așezîndu-se îndeosebi în părțile comunelor numite Betyárváros și Újtelep, prima aflîndu-se în partea dinspre Lökösháza, iar a doua în partea apropiată de comuna Chitighaz. În timpul cercetărilor de teren din anii 1980-1990 cea mai mare parte a românilor locuia tot în aceste zone ale localității.

Comunitatea românească de religie ortodoxă a aparținut bisericii din Grăniceri și Chitighaz, și abia în anul 1934 devenise

comunitate bisericească independentă.¹¹ Românii din comună nu au biserică ortodoxă, slujbele bisericești sunt săvârșite în cape-la ortodoxă sfințită în anul 1947, existentă și azi.

Importanții factori care de-a lungul anilor au avut influență asupra vieții populației românești sunt endogamia etnică și cea confesională. Tinerii din Aletea se căsătoreau mai degrabă cu tineri de aceeași naționalitate din comunele apropiate, de exemplu din Chitighaz, decât să se căsătorească cu tineri din familii de alte naționalități. Din cauza endogamiei etnice, ungurii, românii și nemții din localitate duceau o viață familială cu totul diferită și separată, astfel nu s-au ivit conflicte familiale care să afecteze relațiile dintre naționalități.

Diferența însemnată dintre starea socială a acestor naționalități a avut, bineînțeles, efect asupra întregii lor culturi tradiționale. Considerentele etnice au avut puține influențe în procesul de transmitere și adoptare a fenomenelor culturale. E firesc că transmiterea s-a desfășurat în funcție de starea materială, meritând să fie urmat, copiat tot ce-i mai modern, mai de calitate. Se observă de exemplu la români încercări de a schimba piesele de îmbrăcăminte învechite, demodate, identificate cu sărăcia, cu haine mai moderne, confecționate din materii fine, specifice șvabilor conlocuitori.¹²

În privința portului vom enumera câteva exemple referitoare la îmbrăcăminte diferitelor etnii din localitate. Căciula rotunjită, cu vârful apăsător în interior, era considerată caracteristică portului ungarilor. Nemții din localitate o purtau tot astfel, însă puțin trasă pe o ureche. Izmenele largi, confecționate de către femei din câte 4 lați, erau considerate caracteristice portului românesc. În schimb nemții purtau izmene mai strâmte sub pantalonii. La nemți hainele erau cusute din materiale mai prețioase, pînă cînd românii îmbrăcau haine din materiale mai ieftine. Între ei, timp îndelungat, a fost tipic portul hainelor cusute din pînză de casă. Pe timp de iarnă bătrînii purtau la gît o cîrpă neagră împăturită triunghiular. De sărbătoare se lega la gît cîrpă din mătase cu ciucuri, iar de fiecare zi o cîrpă mai veche. Mai tîrziu, luîndu-se după moda nemților, au început și românii să poarte fulare în

diferite culori, cu motive variate. Încălțămîntea, de-a lungul secolului trecut, s-a dezvoltat rapid, datorită faptului că au existat meșteșugari, „cizmași nemți”, care au satisfăcut necesitatea tuturor localnicilor.

Românele de obicei purtau haine în culori mai închise, pînă cînd nemțoaicele aveau piese de îmbrăcăminte de culori mai deschise. Erau deosebiri esențiale și în ceea ce privește calitatea materialelor din care se confecționau piesele costumației. Diferențele dintre porturile celor două minorități apar și în deosebirile de croi. Românele purtau fuste largi și lungi pînă la glezne, iar nemțoaicele aveau fuste mai strîmte și mai scurte. Bluza românelor era prinsă în talie cu un volan sau o centură, pînă cînd nemțoaicele o purtau liber, peste fustă, croită la brîu mai lungă. Șortul românelor era foarte lat, cusut simplu cu încrețituri, împrejur decorat cu un volan îngust. În schimb nemțoaicele purtau șorț prevăzut împrejur cu un volan lat, fixat prin încrețituri.

Fetele române își purtau părul în cunună formată din două cozi fixate pe cap, și, de obicei, îmbrăcau basmale legate sub bărbie. Nemțoaicele își împleteau părul într-o singură coadă pe care o purtau pe spate, legată la mijloc cu o fundă. Părul lor era împodobit cu pieptene, agrafe, și deseori umblau cu capul descoperit. Femeile române își purtau părul într-un coc lat format pe ceafă din două cozi, pînă cînd la nemțoaice era la modă cocul ascuțit, fixat pe vârful capului.

În privința portului putem afirma că românii s-au străduit să urmărească moda nemțească. Tocmai pentru aceasta ei și-au pierdut mult mai devreme – pînă în anii 1950 aproape cu totul – portul tradițional, decât de exemplu românii din localitatea vecină, Chitighaz.

Un alt exemplu de transmitere-adoptare poate să fie cel legat de alimentația populară. Slujind timp îndelungat în gospodăriile șvabilor de aici, românii au adoptat anumite mîncăruri speciale nemțești, pe care apoi le-au gătit și în gospodăria lor proprie. O astfel de mîncare este de exemplu șauspecul, un fel de sos gătit din lapte acru, servit cu slănină friptă.

Interferențele culturale se observă și în domeniul culturii spirituale. În timpul conviețuirii s-au șters limitele etnice ale anumitor obiceiuri. Astfel, de exemplu fărșangul, obicei practicat de nemți în forma arhaică, cu defilarea măștilor în timpul Cîslegilor, devine un obicei practicat și de românii din localitate. În schimb, celelalte etnii s-au bazat în medicina populară pe știința româncelor, ele fiind cele mai pricepute în vindecarea bolilor. Procedeele raționale și magice au fost executate în favoarea întregii comunități, indiferent de apartenența etnică sau confesională.

Dansurile românești din Aletea, renumite pe plan național¹³, au fost publicate într-un volum aparte. Autorul volumului constată despre aceste dansuri că ele au „un specific coregrafic de o incontestabilă originalitate și valoare artistică.” Pe vremuri jocul sau umblatul cu turca, organizate pentru ultima dată în anii 1950 au fost obiceiurile speciale ale românilor din localitate. Acestea nu s-au pierdut datorită echipei de păstrare a tradițiilor care de la înființare a prelucrat pe scenă dansurile și obiceiurile românilor aleteni. Azi toți aletenii, indiferent de apartenența lor etnică, sunt mîndri de dansurile locale renumite, acestea fiind interpretate cu ocazia tuturor manifestărilor culturale locale, spre exemplu la întîlnirile aletenilor de pretutindeni, organizate anual.

Înainte de 1920 la sărbătorile românești venea un taraf de lăutari din Siclău.¹⁴ După trasarea graniței, muzica de joc, muzica lăutărească a fost interpretată mai ales de muzicanți țigani localnici (Gheorghe Copil, Grigore Copil, Gustav Raț, Moise Dragoș, Iosif Dragoș, Iosif Raț, Gheorghe Dragoș, Mihai Deri/Dragoș, Aladar Budai, Gyula Budai), dar și de români din Aletea sau din localitățile din jur (Gheorghe Otlăcan din Otlaca Pustă, Teodor Costin din Aletea, Petre Purece din Chitighaz).

Merită să pomenim și de faptul că elementele mitologiei populare au fost păstrate mai cu seamă de românii și țiganii din localitate.¹⁵ De la ei am înregistrat în urmă cu cîțiva ani povestiri despre ființele mitice, despre procedeele magice și modurile de vindecare raționale și magice.

După cum am amintit, la recensămîntul din 2001 în Aletea 247 de persoane s-au declarat români. Nu cunoaștem încă datele recensămîntului din 2011, dar – ținînd cont de numărul botezurilor și efectivul copiilor în școala bilingvă – nu credem că numărul românilor a crescut în mod considerabil. Eventual, prin mutarea aici în ultimul deceniu a românilor din România putea să crească numărul românilor din Aletea, ceea ce o să reiasă din datele ultimului recensămînt.

La ora actuală în Aletea funcționează mai multe organizații și instituții românești. O școală românească, cu predare bilingvă care de ani de zile încearcă să supraviețuiască din cauza scăderii efectivului elevilor. O capelă ortodoxă cu tot mai puțini credincioși la slujbele ortodoxe. O autogovernare românească locală care ar avea sarcina să coordoneze activitățile românești și să reprezinte pe plan local interesele comunității. La sediul autogovernării este montată o mică expoziție etnografică cu exponate specifice locului. O formație de dansuri populare autentice din Aletea, care a fost înființată în 1947, și care își desfășoară activitatea și în zilele noastre. Printre membrii formației se află deopotrivă vîrstnici, maturi, tineri și copii. Prin această activitate – cea mai importantă pentru păstrarea identității românilor de aici – răspîndește pe plan național cultura românească, dar are și un rol de păstrare a tradițiilor, de susținere a sentimentului de comunitate.

BIBLIOGRAFIE

Bencsik János, *Date privitoare la viața populară a românilor aleteni*, In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Nr. 17. Red.: Emilia Martin, Giula, 1996.36–42.

Csipes Antal red., *Elek története*, Elek, 1974. 127.

Fényes Elek, *Magyarország Geográfiai Szótára I-II.*, Pest, 301.

Lipták Dániel, *Muzică instrumentală cordofonă de joc la românii din Aletea*, In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor Nr. 26. Red.: Emilia Martin, Giula, 2005. 14–31.

Martin Emilia, *Îmbrăcămintea românilor din Aletea*, In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria, 10. Red.: Alexandru Hoțopan, Giula, 1995. 25–44.

Martin Emilia, *A boszorkány alakja a magyarországi románok néphitében* In: Annales96, Red. Tiberiu Herdean, Gyula, 1996.112-149.

Martin, Emilia, *Efectele relațiilor interetnice și intraetnice în viața culturală a românilor din Ungaria* In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Emilia Martin, Gyula, 2001. 33-37.

Misaroș Teodor, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*, Budapesta, 1990. 286.

Nistor Viorel, *Folclor coregrafic al românilor din Ungaria. Localitatea Aletea*. Vol. I. Arad, 1997.116.

Rapajkó Tibor, *Elek demográfiai viszonyai a XVIII. század elejétől napjainkig*, In: Tanulmányok Elek történetéhez I., Elek, 2000. 121–196.

Szabó Ferenc red., *Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében*, Békéscsaba, 1983. 230.

NOTE

1. Martin, 2001. 33–37.
2. Vezi pagina web a orașului: www.elek.hu
3. Fényes, 1851. 301.
4. Szabó red., 1983. 40.
5. Csipes red., 1974. 32.
6. Csipes red., 1974. 33.
7. Rapajko, 2000, 178. Menționez că datele statistice publicate în diferitele studii nu totdeauna coincid.
8. Lipták, 2005. 15.
9. Informator Maria Gémes, născută Tătar
10. Bencsik, 1995. 1–7.
11. Misaroș, 1990. 19.
12. Vezi Martin, 1995. 25–44.
13. Despre dansurile românești din Aletea, vezi Nistor, 1997. 116.
14. Lipták, 1995. 18.
15. Vezi: Martin, 1996. 112–149.

Maria Tătar-Dan

Viața cotidiană într-un oraș al fostului Imperiu austro-ungar: Reghinul Săsesc

Adevărate simboluri ale modernității, orașele întruchipează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea toate promisiunile noi epocii, de la ameliorarea condițiilor de viață la opțiuni și șanse nelimitate, devenind astfel adevărate simboluri ale modernității. În același timp, orașul este însă și locul în care contradicțiile fenomenului se observă cel mai clar. Industrializarea, dezvoltarea și răspândirea noilor tehnologii, apariția mulțimilor și explozia culturii de masă au supus acest spațiu unor violente transformări fizice și sociale. Evident, ritmurile acestui proces au stat sub semnul particularismelor generate de evoluția fiecărui oraș în parte, de arealul geografic ocupat, de tradiții și potențial economic, de evoluții sociale și culturale și nu în ultimul rând de propriile strategii locale.

În atare condiții fiecare exemplu poate contribui la conturarea tabloului de ansamblu, chiar și un mic oraș de provincie precum Reghinul Săsesc care prin caracterul său, multiethnic, pluriconfesional, o zonă a interferențelor urban-rural redă în fond, ca parte integrantă a Imperiului dunărean paradigmele prin care trece spațiul central-est european în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sub semnul accelerării procesului de modernizare.

Noile modele propuse de societatea modernă în planul structurilor social-economice, al instituțiilor, traversarea unor revoluții demografice, intelectuale, științifice au generat o profundă transformare a manierei în care oamenii trăiau și își concepeau existența. Perceperea și trăirea timpului nu a fost uniformă, fiecare civilizație, fiecare vârstă a istoriei avându-și propria experiență a timpului. Nașterea societății moderne a fost însoțită de o creștere în importanță a timpului de sine, individual, independent, disponibil și tot mai stăpânit, valorificat în beneficiu materi-

al. Dincolo de aspectul imediat, un mod mai plăcut de a petrece timpul liber, loisirul a indus însă și raționalizare, comportându-se ca un vehicol al modernizării și al schimbării sociale, constituind în același timp un indiciu al consolidării unei clase de mijloc, care are timp și mijloace pentru a se ocupa de acest aspect.¹

Chiar dacă reformele promovate de Viena de-a lungul secolului al XVIII-lea au atras și micul burg de pe Mureș în valul unor schimbări ce i-au alterat treptat structura etnică, confesională, confruntându-l cu primele provocări ale modernității (un prim val de creștere demografică ce a determinat o concentrare spațială și implicit ascensiunea unui nou sistem de valori, atitudini și comportamente), la mijlocul secolului al XIX-lea Reghinul Săsesc trăiește încă în ritmurile vechiului regim, sistemul închis al breslelor domină nu doar viața economică ci întreg peisajul urban.

Noile forme de organizare economică și socială propuse de procesul de recuperare în care se înscrie și provincia transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și implicit târgul reghinean, ca parte integrantă, dezintegrează cadrele tradiționale, mutând treptat viața cotidiană din spațiul închis al breslei și vecinătății în spațiul deschis al orașului.

Asociațiile și societățile, indiferent de natura lor au constituit principalul motor al acestui proces. De la momentul constituirii și pe parcursul întregii existențe, acestea au fost inițiatoarele unor noi forme de petrecere a timpului liber. Constituirea unei asociații era în general urmată de organizarea unui spectacol, a unei serate care să o consacre în peisajul urban. Constituirea *Cercului Cetățenesc Maghiar de Cântece* a fost urmată de un reușit spectacol în luna noiembrie a anului 1884, spectacol care a adus cercului un venit de 208 de florini.² Constituirea *Asociației de bicicliști* a fost urmată de organizarea în sala mare a Hotelului orașului a unui bal în cadrul căruia au fost prezentate diferite dansuri pe bicicletele împodobite de membrii asociației.³ Înființarea *Despărțământului Reghin al Astrei*, urmată în anul următor de organizarea Adunării Generale în Reghinul Săsesc a constituit un prilej de manifestare românească dar și un exemplu de înscriere în moda timpului. Încheierea părții *oficioase* a primei zile 29 august

1875, a fost urmată de un banchet aranjat în onoarea oaspeților, la care participă mai mult ca 100 de persoane...bărbații cei mai renumiți toastează pre întrecute⁴ iar seara de un bal organizat în sala hotelului elegantă și bine arangiata. Danțul se începu la 9 ½ și dură până la 6 ore dimineața. Intre publicu au participat și mulți străini...publicu a fostu alesu, damele cu deosebire s-au destinsu prin toaletele loru gustoase și elegante, cari împreunate cu frumusețile loru naturale voru fi contribuitu multu la farmecarea tineriloru, de care pe mulți i-am observatu a fi cuprinși și cucerțiți... Îți sălta anima de bucurie mai ales când se juca Hațegana și Romana.⁵

Deși primăria susținea financiar diferitele organizații ale comunităților reghinene, sprijinul era destul de mic și fluctua în funcție de problemele cu care se confrunta administrația, astfel că veniturile trebuiau în general asigurate prin forțe proprii, acolo unde comunitatea nu putea face acest lucru. În aceste condiții peisajul cotidian, așa cum se conturează în presa de epocă, abundă în concerte, reprezentări teatrale organizate de diferite asociații cu scopul de a se susține financiar. Nu întotdeauna însă, aprecierea și participarea publicului erau conform așteptărilor. Periodicul de limbă maghiară *Morosvölgy* prezintă pe larg o astfel de situație, iscată în jurul spectacolului organizat în primăvara anului 1905 de *Corul cetățenesc maghiar* în vederea strănerii de fonduri pentru propria întreținere. S-a pus în scenă, de către artiștii locali, piesa lui Csiky Gergely „*Filip cel bun*” („*Jó Fülöp*”). Chiar dacă sala era pe jumătate goală, artiștii nu s-au lăsat copleșiți, jocul lor actoricesc fiind unul de excepție. Fiecare a demonstrat încă o dată dragostea pe care o poartă artei, notează cu regret autorul articolului.⁶ Manifestarea se bucură de o largă apreciere în paginile cotidianului, fiind prezentat în detaliu jocul actoricesc. *Borbély E. (Hernádi F.)*, cel care și-a greșit menirea, a fost sufletul spectacolului; *Kovács Ferenc (Góth Mátyás)* a meritat din plin aprecierea publicului, *Horváth Margit (Matild)*, de asemenea a jucat foarte bine. Jocul ei actoricesc a fost unul suav. Trebuie să o amintim și pe dna. *Dominkovics M.*, masca sa a fost excepțională, iar jocul ei actoricesc fără cusur. *Dl Klein Manó (Váradi Otto)* și-a găsit un rol care i-a venit ca o mânășă. Jocul lui a contribuit enorm la succesul

piesei. *Nici Pataky Erzsike (Adél)* nu s-a lăsat mai prejos, de asemenea și *Soos Árpád (Vathay Bála)* care a pășit pentru prima dată în viață pe scena unui teatru. Și *Kapusy Kornél (Klára)* a jucat foarte bine. Toți actorii au făcut o treabă bună. Le mulțumim pe această cale, pentru efortul depus pentru a ne încânta simțurile încă o dată. Prezentarea se încheie însă cu o critică la adresa compatrioților care au preferat să-și petreacă timpul liber acasă în loc să participe la spectacol. Este o faptă cât se poate de rușinoasă pentru comunitatea noastră! Dar...asta e! Ce să facem dacă așa numiții „domni” ai societății noastre consideră că nu este șhic să se amestece cu clasa de mijloc, cu oamenii simpli, care de obicei participă la aceste reprezentații. Asta pentru că, spre deosebire de EI, noi, oamenii simpli suntem uniți și pentru că noi oamenii de rând ne gândim să susținem singurul ansamblu artistic maghiar din orașul nostru. Orașul nostru ar avea foarte mult de pierdut dacă și acest ansamblu s-ar destrăma. La acest aspect însă nu se gândesc mai marii noștri domni atunci când se duc la fel de fel de spectacole, chiar dacă acestea sunt interpretate de artiști de altă etnie. Noi maghiarii avem „harul” de a ne apropia, de a ne plia pe gusturile altor nații, dar nicio altă nație, în scimb, nu se apropie de noi. Oricum ar fi: *de gustibus non est disputandum*.⁷

Un loc important în peisajul loisirului reghinean îl ocupă manifestările cu caracter filantropic. Activitatea caritativă a făcut parte din „strategia de viață” a elitei economice din secolul al XIX-lea. Dacă la început aceasta a fost considerată o obligație morală și religioasă, mai târziu ea s-a „laicizat” și era privită ca o contribuție la „bunul comun”, respectiv ca un mijloc de a micșora tensiunile sociale. Actul caritabil a dobândit și o certă dimensiune socială și simbolică, fiind generator de prestigiu social.

În general manifestările în acest sens vizau sprijinul diferitelor instituții locale: școlile diferitelor confesiuni, renovarea bisericilor. Un număr mare de activități cu caracter recreativ viza sprijinirea categoriilor defavorizate: orfani, bătrâni. Foarte activă în acest sens a fost *Asociația Universală a Femeilor din Reghin*. Constituită în anul 1862 aceasta se adresa femeilor de toate etniile și categoriile sociale, atât din oraș cât și din împrejurimi. Fidelă obiectivului asumat prin statut de a înviora simțul pentru binefa-

ceri⁸ Asociația a organizat frecvent spectacole și petreceri cu scop caritativ.

Alături de aceste activități cu caracter recreativ inițiate de diferitele societăți și asociații locale, presa relatează numeroase reprezentări și concerte ale unor trupe străine, expresie a faptului că în Reghinul Săsesc exista un public favorabil unor astfel de manifestări. În 1899 a sosit în oraș trupa lui Baranyai Mihail împreună cu actrița Teatrului Național din Budapesta Kaffka Megyessy Mari. În anul 1900, orașul a fost gazda trupei germane din Sibiu a lui Bauer Leo, în februarie 1909 a trupei lui Hevessi Iosif.⁹ Reprezentațiile artiștilor din afara Reghinului nu se rezumă doar la concerte sau spectacole de teatru, dimpotrivă asistăm și la spectacole de magie, circ, vernisaje și chiar expoziții de pictură și fotografie. În anul 1905, de exemplu, Reghinul Săsesc a găzduit două spectacole de circ. În primăvară, reghinenii s-au bucurat de prezența marelui artist Balthazar, despre talentul căruia vorbesc cu apreciere atât gazetele de peste hotare, cât și cele autohtone. Acesta a ținut două reprezentații, în zilele de 11 și 12 martie, începând cu orele 20:00, în Sala Mare din „Városi Szálló” (hotelul orașului). În desfășurătorul programului s-au înscris numere de magie, jonglerii, precum și acte de spiritism. Maestrul Baltazar, cu bagheta sa magică, își va prezenta numerele chiar sub ochii dumneavoastră. Renumitul artist își va prezenta spectacolul, folosindu-se de propria recuzită.¹⁰

Viața la sfârșit de secol în micul orașel de pe valea Mureșului era extrem de animată. Începutul de an deschidea sezonul balurilor organizate de diferitele asociații reghinene și care de regulă se bucurau de o largă participare și apreciere. Săptămâna trecută s-a organizat și mult așteptatul bal al Asociației Feminine din orașul nostru. Comitetul balului nu a omis să decoreze cu bun gust sala de dans, cu obiecte verzi de culoarea bradului și multe alte culori, așa încât sala emana de la depărtare un aer foarte primitor. Balul a fost vizitat de toate clasele sociale, toate grupele de vârstă au fost prezente, tinerii fiind cei activi, dansând până-n primele ore ale dimineții. Confortul publicului a fost mărit printr-o prezentare ospătărească având cele mai bune bucate și băuturi.¹¹ Succes a avut și balul

organizat de Corul german în luna februarie a aceluiași an. Seara a cuprins concert, un spectacol umoristic și dans până în zori.¹² O bună organizare și un spectacol reușit a oferit și Asociația Bicicliștilor în luna ianuarie a anului 1900. Seara a adus, pe lângă numeroasele donații de la doamnele generoase, și alte surprize, o quadrilla sub bagheta maestrului conducător de joc Robert Depner, și jucat de doamnele și domnișoarele Claudine Moor, Emmy Rösler și de domnii Georg Heiter, Emil Kloos, Friedrich Gross și Carl Stolzenberg, fiind îmbrăcați adecvat atât doamnele în rochii de seară iar domnii în garderoba de bal. Unele figuri foarte reușite de dans au fost răsplătite prin aplauzul puternic al publicului. Cu toate acestea, sala nu a fost umplută cu spectatori numeroși.¹³

Sfârșitul primăverii și încheierea anului școlar aducea organizarea, după tradiția locală, a petrecerilor câmpenești (maialele), care erau organizate de regulă în parcul orașului, pe rând de către toate școlile confesionale. Petrecerea Gimnaziului Săsesc era cea mai populară și reunea toate comunitățile reghinene, școala fiind frecventată atât de germani cât și de maghiari și români. Elevele de la gimnaziul de fete din Reghin au organizat în această sâmbătă festivitatea de vară care s-a ținut în minunatul nostru parc. Cu această ocazie s-au adunat peste o mie de persoane, maghiari, sași și români, deopotrivă.¹⁴

Vara, activitățile cotidiene se mutau în partea de jos a orașului, în zona de promenadă. Aici se organizau diferite petreceri la inițiativa asociațiilor sau chiar a unor persoane particulare, nefiind nevoie de un motiv deosebit. Luni seara, în restaurantul din parcul local, a cântat fanfara în fața unui public numeros. Muzica și interpretarea a fost una de excepție, iar auditoriul a fost fermecat. Dorim, pe această cale, să salutăm inițiativa domnului Szabó István, ospătarul de la restaurant, care a avut această idee de a invita fanfara.¹⁵

Toate acestea sunt expresia conturării unor noi repere și a unui nou mod de trai. Viața cotidiană a orașului pulsează la cumpăna secolelor în jurul unor locuri devenite adevărate repere ale unei identități urbane, sala mare a hotelului, restaurantul, promena-

În ceea ce privește comunitatea românească a burgului săsesc,

evenimentul care a impulsionat viața sa culturală și cotidiană a fost constituirea în anul 1874 a Despărțământului Reghin al Astrei. Adunările acestuia, la care se adaugă cele două adunări generale ale Asociațiunii organizate în Reghinul Săsesc în anii 1875 și 1890, au constituit prilejuri speciale în care atât intelectuali cât și poporul românesc din localitate dar și din împrejurimi s-au impus în spațiul public al orașului. *Cine a avut ocazia să umble prin satele românești de pre la noi cu câteva zile înainte de Sf. Maria a putut afla că trebuie să existe ceva extraordinar, căci nu numai cei inteligenți, ci chiar și poporul și-a fost părăsit flegma îndatinată, provenită – după cum se știe- din apăsările cele tiranești ale sistemului actual de guvernare. Bătrâni cu chica albă se întrebau unul pre altul, apoi tu Ioane ducete-vei la Reghin pre sâmbătă? Junii însă de timpuriu se îngrijeau pre întrecute să-și procureze cai, numai ca să poată lua și ei parte la sărbătoarea națiunii.*¹⁶

Principala manifestare care a dominat însă cotidianul românilor reghineni a fost și a rămas și în anii perioadei interbelice, *petrecerea de vară*. Se pare că obiceiul acestei manifestări a început în anii de după Revoluția de la 1848. Primele date care s-au păstrat vorbesc de un astfel de bal organizat în anul 1853 pentru susținerea școlii, acțiune care s-a bucurat de o frumoasă participare și la care s-a adunat o sumă destul de consistentă de 3000 de florini.¹⁷ Informații mai numeroase despre petrecerea de vară apar în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, evenimentul fiind consemnat în paginile revistelor de epocă. Organizat de regulă vara, în lunile iulie-august, balul se ținea în pavilionul de promenadă al orașului, fondurile obținute erau destinate susținerii instituțiilor românești din zonă. *Junimea română din Reghinul Săsesc în frunte cu comitetul aranjător format din Alexandru Ceușianu medic, Alesandru Donia teolog, Petru Gorea student, organizează duminică 13 iulie petrecere de vară în sala promenadei din localitate în folosul școalei române greco-catolice de acolo.*¹⁸ Deși în principal o manifestare cu caracter românesc, acesta reprezenta un prilej de manifestare cotidiană și pentru restul comunităților reghinene. *Petrecerea de vară organizată în anul acesta (1883) în 19 august a avut un succes complet. O parte din dame s-au prezentat în costum*

*național Maria Șagău, Sabina Todea, Livia Șandru, Sofia Butnariu și dșorele Elena Fulea, Paraschiva Tanco și Aurelia Popescu. În toalete de bal au fost domnișoarele surorile Colceriu din Demb, Victoria László din St. George, Agnur din Ocnîța, Ilma baronesă de Konradshheim, Emma Gölner, Emma Helvig și Albertina Wagner.*¹⁹ Au existat cazuri în care prezența românilor a fost chiar mai redusă decât a altor cetățeni. *Balul tinerimii române studioase dat în 29 august 1886 nu a reușit prea bine. Deși a luat parte multă lume, majoritatea erau neromâni. S-a jucat Romana, Hora, nouă domnișoare și doi tineri au jucat Brâul care a fost foarte bine primit. Balul a fost organizat de doamnele patronese Ecaterina Marinovici, Amalia Cetățan, Agapia Crișan și Maria Șagău.*²⁰ Pentru a-i păstra caracterul românesc, mai ales în anii începutului de secol XX în strânsă legătură cu spiritul epocii de recuperare a unor tradiții, doamnele și domnișoarele erau rugate să poarte costum național.²¹ Încetățenirea obiceiului spre sfârșitul secolului ca petrecerea să fie urmată în zilele următoare de diferite excursii în împrejurimi confirmă rãcordarea comunității românești la spiritul și tendințele epocii. Preocuparea populară crescândă pentru sănătatea fizică, dietă, reînnoirea contactului cu natura, drumeții, cultivarea unei existențe corporale viguroase este un semn al modernității, al reacției împotriva unui sentiment de degenerare pe care aceasta l-a generat în sferile intelectuale, artistice, științifice.²²

Până și biserica a fost atrasă în acest proces de reconfigurare a valorilor și comportamentelor. Pe fondul încercării de recuperare a timpului liber în favoarea manifestărilor cu caracter religios, manifestările sale capătă accente laice. Crăciunul, Paștile, sărbătorile creștine cele mai reprezentative devin adevărate evenimente mondene, la organizarea cărora participă chiar Biserica prin forurile sale. Un exemplu în acest sens este petrecerea de Crăciun organizată în anul 1905 de corul bisericii greco-catolice. Programul s-a constituit din trei părți, prima parte reprezentațiuni muzicale și recitări *Stroe Poplan* (baladă) de N. Ganea, versuri V. Alecsandri, *Dorul Ardeleanului* Aurel Popovici, susținute de corul mixt, *Rugămintea din urmă* de G. Coșbuc (Ioan Batea ped.), *Eroii de la Plevna* de Vasile Alecsandri (Gh. Șuteu). A urmat apoi o

piesă de teatru *Ruga de la Chisiteu* de Iosif Vulcan și apoi din nou reprezentațiunii muzicale și recitări: *Cuvântul* de V.B. Muntenescu, *Resunetul Ardealului* de I. Vidu, cor mixt, Aurel Popovici *Doinitoriile români*, cor mixt, *Țiganul și sfinții* anecdotă pred. de Ioan Bogdan. Manifestarea s-a încheiat cu dansuri populare *Bătuta, Călușorul și o petrecere dansantă*.²³ Au existat chiar cazuri în care curatorul bisericii s-a ocupat de organizarea tradiționalei petreceri de vară, pentru a-și întregi veniturile.²⁴ Sfințirea bisericii ortodoxe reghinene în anul 1913, constituie poate cel mai relevant exemplu în acest sens, curatorul bisericii alocând resurse importante organizării petrecerii ce a urmat ritualului religios: 5 coroane pentru aranjarea sălii, 4 coroane și 8 fileri pentru tipărirea biletelor de concert și banchet, 40 de fileri concesiunea pentru pentru petrecere, 80 de coroane muzicanții 80 de coroane, 16 coroane trăsurile la gară când au sosit și plecat coriștii, 651 coroane și 10 fileri pentru banchet, sala de concert și joc și întreținerea coriștilor la hotelul lui Kapussi, 22 de coroane luminaatul sălii de la hotel când a fost concertul și petrecerea.²⁵

Atmosfera cotidiană a Reghinului este produsul transformărilor pe care le-a cunoscut orașul sub semnul modernității; expresia apariției unei clase de mijloc, recrutată din toate etniile, formată din meseriași, meșteșugari înstăriți, proprietari de fabrici, profesori ai școlilor din oraș, clericii, medici, funcționari. Acestea au dat orașului caracterul cosmopolit, specific spațiului central-est european, interferența modelelor, presiunea transformărilor sociale și economice imprimând noi ritmuri și vieții cotidiene.

NOTE

1. Simona Nicoară, „Metamorfozele sărbătoririi sub impactul sensibilităților moderne (secolele XVI–XIX)”, în *Caiete de antropologie istorică*, nr. 7, ianuarie–iunie, 2005, p. 111, Michel Winock, *La belle époque*, pp. 303–305.
2. Biró Donát, „Cercul cetățenesc maghiar de cântece din Reghin”, în *Reghinul Cultural*, vol. V, Reghin, 2001, p. 252.
3. *Ibidem*.
4. *Familia*, anul XI, nr. 34, 24 august/5 septembrie 1875, pp. 401–402, Idem, nr. 36, 7 septembrie/19 septembrie 1875, pp. 424.
5. Extras din *Federațiunea*, în *Astra reghineană*, 125 de ani de la înființare, Reghin, Ed. Total Printexim, 1999, pp. 86–90.
6. *Marosvölgy*, anul IV, nr. 15, 13 aprilie 1905, p. 2.
7. Idem, nr. 23, 15 iunie 1905, pp. 2–3.
8. Arhivele Naționale Mureș, fond *Primăria Reghin.*, dos. 7, f. 110.
9. Marin Șara, „Contribuții la cunoașterea culturii reghinene până la 1918”, în *Marisia. Studii și materiale*, XIII–XIV, 1984, pp. 262–263.
10. *Marosvölgy*, anul IV, nr. 10, 9 martie 1905, pp. 2–3.
11. Idem, nr. 4, 1 februarie 1900, p. 2.
12. Idem, nr. 3, 21 ianuarie 1900, p. 2.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*.
15. *Marosvölgy*, anul IV, nr. 29, 27 iulie, 1905, p. 3.
16. Extras din *Federațiunea* în *Astra reghineană*, 125 de ani de la înființare, p. 84.
17. Biblioteca Reghin, f. *Din activitatea culturală de la Reghin și împrejurimi*, p. 14.
18. *Familia*, anul XX, nr. 27, 1884, p. 11.
19. Idem, anul XIX, nr. 35, 28 august–9 septembrie 1883, p. 42.
20. Idem, an XXII, nr. 35, 31 august–12 septembrie 1886, p. 12.
21. Idem, anul XLII, nr. 27, 16/29 iulie 1906, p. 322.
22. Roger Griffin, „Modernitate, modernism și fascism. O re-sintetizare a viziunii”, în Sorin Antohi (coord.), *Modernism și antimodernism: noi perspective disciplinare*, Ed. Cuvântul, București, 2008, p. 63.
23. *Familia*, anul XLII, nr. 1, 1/14 ianuarie 1906, p. 11.
24. Idem, anul XL, nr. 30, 25 iulie/7 august 1904, p. 358.
25. Arhiva Protopopiatului Ortodox Reghin, *Protocolul ședințelor comitetului și sinodului parohial ale comunei bisericesti greco-orientale române Szászrégen – Reghinul Săsesc 1912*, pp. 4–6.

Elena Rodica Colta

Rolul cărturarilor de țară în susținerea vieții spirituale a satelor românești din imperiu

Din lunga pleiadă a celor care, adeseori refuzând posturi înalte în capitală și în orașe, s-au întors, fie și pentru o scurtă vreme, la sat și și-au pus întreaga energie în slujba comunității românești, ne-am propus să focalizăm cercetarea asupra câtorva chipuri luminoase, care, născute sau numite în comuna Șetin, au fost prin activitatea lor o pildă de urmat.

Vorbim despre câțiva preoți și învățători¹, de religie ortodoxă și greco-catolică care, dincolo de munca de la altar sau din clasă n-au pregetat să pună în practică îndrăznețe programe de ridicare spirituală a poporului, dar și despre alții, care, dobândind anumite funcții, le-au folosit pentru a ajuta comunitățile românești.

Un asemenea cărturar a fost preotul Teodor Popovici, coborât dintr-o veche familie preotească din Șetin, care, numit inspector școlar în cercul Nădlac se străduiește să îmbunătățească învățământul românesc în zonă.

Așa cum am spus deja, Teodor Popovici² provenea dintr-o respectată familie preotească. Străbunicul său, Vasile Popovici a păstorit comunitatea ortodoxă din Șetin din 1786 până în 1817. Începând cu anul 1805, alături de el a servit în biserică și fiul său Filimon Popovici. Apoi, din 1831, misiunea preotească a familiei a fost preluată de Dimitrie Popovici, tatăl lui Teodor.

Teodor Popovici s-a născut în Șetin în anul 1831 și a urmat cursurile gimnaziale și teologice la Arad. S-a căsătorit cu Alexandra Codrean, sora preotului Ioan Codrean³ din Șiclău iar în anul 1856 a fost hirotonit de Episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului (1853–1873) și așezat ca preot în Șetin, în locul tatălui său.

Datorită pregătirii sale superioare, episcopul Ioan Mețianu (1875–1899) l-a numit inspector școlar pentru cercul Nădlac, funcție pe care Teodor Popovici a deținut-o vreme de 20 de ani.

În toți acești ani a cunoscut toate problemele învățământului românesc, lipsa bazei materiale, în care se zbătea acesta, și a militat în permanență pentru perfecționarea învățătorilor. Între aceste activități de perfecționare, pe care le-a organizat, s-a înscris și Conferința învățătorilor din cercul școlar Nădlac ținută în 12 /22 noiembrie 1877, la școala din Șetin.

Lipsa de posturi și de bani pentru salarii l-a determinat să caute mecenaji, dând el însuși un exemplu de generozitate. Astfel, în amintirea soției sale, moartă în 1876, a donat școlii din Șetin 9,28 ha, din pământul său⁴, ca din veniturile obținute de pe acest pământ să fie susținut un post de învățătoare, care să inițieze fetele în lucru manual și gospodărie. Pe nou creatul post de învățătoare a fost numită Emilia Ciorogariu din Pecica⁵.

Exemplul său a fost urmat de șetincanca Sântioara Bărbuțiu, care a donat și ea școlii 1,50 ha de pământ.

Buna chivernisire a veniturilor obținute din aceste donații a permis, în timp, creșterea numărului de învățători de la 3 la 5, și desfășurarea cursurilor în două clădiri, evaluate la 11635,38 florinți, ambele dotate cu locuințe pentru învățători. Mai mult, din 1893 salariile învățătorilor au fost ridicate de la 200 la 480 fl. pe an iar în 1897 a fost înființată o bibliotecă a școlii cu 135 de volume în valoare de 96 florinți.

Teodor Popovici a decenat în 1897, la 66 de ani, împăcat să vadă parte din misiunea sa împlinită.

Contemporan cu Teodor Popovici, preotul greco-catolic Arcadie Popian își datorează nașterea tot comunei Șetin.

Arcadie Popian s-a născut la 15 septembrie 1841 într-o familie săracă, cu mulți copii. Inteligență sclipitoare, după ce a terminat liceul a urmat între anii 1866-70 Facultatea de teologie din Budapesta. În perioada studenției a fost colaborator al „Albinei” lui Vicențiu Babeș, al „Familiei” lui Iosif Vulcan și al „Federațiunii” lui Alexandru Roman, aflându-se prin urmare în mijlocul luptelor purtate de fruntașii români pentru recunoaștere națională.

Din perioada aceasta datează manifestarea culturală românească organizată de Popian în satul natal.

Astfel, în anul 1869 pune în scenă, împreună cu alți tineri din Șetin, piesa lui Iosif Vulcan, „*Din răscoala lui Horia*.”

Spectacolul s-a jucat în ziua de 27 august 1869 pe o scenă amenajată în grădina Căminului cultural. Prin această piesă, studentul teolog a reușit, pentru prima oară după apariția religiei greco-catolice în sat, să-i alătore unui scop comun pe tinerii ortodocși și greco-catolici din comună. În piesă au jucat atât soția preotului greco-catolic cât și sora preotului ortodox, învățătorul ortodox Dimitrie Roman și învățătorul unit Grațian Buda. Rolul principal l-a interpretat chiar Arcadie Popian, sub numele de Aurelian Popian, pentru a nu impieta studiile sale teologice.⁶

După încheierea spectacolului de teatru, corul local a interpretat cântecul „*Copiliță de la munte*” pe versurile lui Vasile Alecsandri. Comentarii despre succesul acestui spectacol de teatru românesc au apărut în ziarul *Federațiunea*⁷.

În același an 1869, cu sprijinul unor oameni inimoși din comună, Arcadie Popian înființează o Societate culturală de lectură, „*pentru cetirea de cărți, ziare și reviste românești, organizarea de serbări culturale și de ajutorare a școalelor*”.⁸ Pentru susținerea societății, 42 din membrii înscriși s-au obligat să contribuie, trei ani la rând, fiecare cu câte 5 florini anual.

În cadrul acestei societăți, care a funcționat până în 1880 cu statutul aprobat la înființare, s-au ținut duminica reuniuni culturale în timpul cărora au avut loc lecturi de cărți și ziare, conferințe și învățarea de cântece și doine. După 1880 societatea și-a diversificat activitatea, cuprinzând din 1883 și un cor bărbătesc condus de Achim Șuiman.⁹

La terminarea facultății, Arcadie Popian a fost hirotonit ca preot celib și repartizat la Blaj. Bolnav de TBC, se retrage în 1871 la sora sa în Nădlac, unde moare în același an, la 21 noiembrie. În felul acesta se stinge, la doar 30 de ani, o speranță de propășire culturală a neamului românesc. Este înmormântat în cimitirul din Nădlac. În urma sa a rămas o ladă de lemn plină cu manuscrise, reprezentând încercările sale literare.

Evocând peste mai bine de 40 de ani inteligența și puterea de muncă a fostul său coleg de la teologie (Arcadie Popian),

Înaltpreasfinția Sa Victor Mihali de Apșa, Mitropolitul greco-catolic, a declarat: „*dacă ar fi trăit, cu siguranță ar fi ajuns și el departe, poate chiar mitropolit*”.¹⁰

Alt preot cărturar legat, prin activitatea desfășurată, de Șetin a fost preotul greco-catolic Paulu Maior.

Paulu Maior s-a născut în 1840, în Macău, într-o familie românească. După absolvirea studiilor teologice, a fost numit, în 1863, la nici 24 de ani, preot la nou înființata parohie greco-catolică din Șetin. În ciuda greutăților întâmpinate din partea ortodocșilor și a rezervelor arătate de Episcopia greco-catolică din Oradea față de această comunitate bisericească, în 1869 îl găsim activând în comună, implicat în activitățile culturale organizate de mai tânărul său confrate, Arcanie Popian.

Vreme de 15 ani, preotul Paulu Maior a condus Societatea culturală de lectură românească, organizând numeroase serbări, banii obținuți fiind vărsați în fondurile celor două școli confesionale, ortodoxă și greco-catolică.

În perioada 1870-1880, în demersurile sale de întărire a comunității greco-catolice, a reușit să înzestreze parohia cu 32 ha sesie parohială.

Lucrările sale în folosul comunității au continuat cu ridicarea în 1881 a unui al doilea edificiu școlar, înzestrat cu locuință pentru învățător, și a unei case parohiale.

Următorul demers, a vizat edificarea unei biserici greco-catolice corespunzătoare. Construcția bisericii cu hramul „*Zămislirea Sfintei Ana*,” executată de către antreprenorul Jokay Istvan din Macău, s-a încheiat în anul 1889. Ea dăinuie și azi.

Din această scurtă trecere în revistă a activităților sale, putem spune că, în ceea ce privește învățământul confesional greco-catolic din Șetin, în cei 30 de ani cât a condus comunitatea greco-catolică locală, Paulu Maior a înzestrat școala confesională greco-catolică cu două edificii, două intravilane¹¹, mobilier și 27,84 ha pământ, care permitea susținerea a două posturi de învățători.

După 30 de ani de păstorire, împovărat de griji față de familia sa numeroasă, Paulu Maior s-a stins din viață în 1894, la 54 de

ani, și a fost înmormântat în cimitirul greco-catolic din Șetin. La parohie, i-a urmat, ca preot, fiul său Gheorghe.

Această implicare a preoților în activitățile culturale și în problemele școlare românești a fost susținută și sporită de dascălii locului.

Școala românească din Șetin apare în documente ca funcționând din octombrie 1770 în locuința învățătorului¹². În anul școlar 1823–24 este menționată din nou, ca figurând printre cele cu o bună organizare și cu un număr de 45 de elevi.¹³

Primul din șirul învățătorilor, care au activat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la școala nouă din Șetin, a fost Dimitrie Gheorghevici, originar din Giula.

Dimitrie Gheorghevici a absolvit Preparandia din Arad în 1840 și a fost numit ca învățător în Șetin în anul 1850, dată la care școala avea 64 de elevi¹⁴. Pentru o mai bună funcționare a învățământului local, în anul 1851 comuna construiește un local nou de școală, însă, spațiul dovedindu-se insuficient, construcțiile școlare au continuat până în 1858, când edificiul ajunge la patru săli de clasă și este înființat al doilea post de învățător.

Noul post a fost ocupat de tânărul învățător Gheorghe Roman, absolvent al Preparandiei din Arad în 1852, care a fost cunoscut în sat ca „*Giurița Dascălul*”. Șetinean prin naștere, el era unul din fii lui Metodie Roman, fostul jude al comunei în perioada 1849-1855.

În structura rețelei școlare pe anii 1863-1866, Gheorghe Roman apărea cu 236 copii recenzați, din care 80 frecventau școala.

Înalta dăruire la catedră a acestui dascăl a fost apreciată de inspectorii școlari ai vremii.

Astfel în anul 1898, Iosif Moldovan, Comisar Consistorial, nota în raportul său referitor la bătrânul dascăl: „*în școala cu clasele inferioare conduse de încărunțitul învățător George Roman cu 65 de elevi de ambe sexe și de această dată a excelat prin practicul său metod...*”¹⁵

Revenind la dascălii născuți în Șetin, în anul 1877, când la școală a devenit funcțional și al treilea post de învățător, acesta i-a fost oferit de comună lui Dimitrie Roman, fratele mai mic a lui

Gheorghe Roman, care a terminat Preparandia din Arad în anul 1867.

Ca învățător, Dimitrie Roman a funcționat în localitatea vecină Semlac și în Radna, la acea vreme sediu de protopopiat. Pentru activitatea laudabilă desfășurată a fost ales din partea comunității religioase din Radna ca deputat în Sinodul Episcopiei din Arad. Așa se face că, deși în 1877 șetinenii au aprobat în unanimitate numirea lui ca învățător în localitatea natală, Dimitrie Roman refuză la această numire, considerând că poate ajuta mai bine cauza românească din poziția pe care o avea¹⁶.

În anul școlar 1892/93 îl găsim ca prefect de studii la internatul elevilor preparanți bursieri.

Împreună cu Ioan Tuducescu din Lipova a alcătuit mai multe manuale iar în 1904 a devenit și editorul săptămânalului „*Lumina și Adevărul*”, redactat în Șetin de nepotul său de frate, învățătorul Ioan Roman. De asemenea, Dimitrie Roman a fost membru în comitetul Reuniunii învățătorilor din dreapta Mureșului.

Șirul învățătorilor din familia Roman continuă cu deja menționatul *dascăl Iuăn*, fiul lui Gheorghe Roman din a doua căsătorie, născut în 16 iunie 1873.

Ioan Roman și-a început cariera învățătorescă în 1891, în Cuvin. În această perioadă s-a remarcat prin prezența sa, împreună cu elevii îmbrăcați în costume naționale, la o lecție model ținută la Arad în cadrul ședinței anuale a Reuniunii învățătorilor din Eparhia Aradului. În anul 1893, în urma decesului învățătorului Meletie Botto, a fost numit învățător în Șetin și a predat aici până în anul 1906, când, învins de lipsuri și plin de datorii, a plecat în America.

În perioada cât a fost dascăl în Șetin a scris două manuale „*Ale limbii maghiare*” și „*Manual de învățământ civic*” pentru clasele a V-a. Ca urmare a activităților sale didactice, în ședința Reuniunii Învățătorilor din Dieceza Aradului din 16 sept. 1897, a fost ales membru în comitet. În cadrul Reuniunii a avut o mulțime de propuneri menite să îmbunătățească calitatea învățământului românesc. Printre altele în 1905 a propus Adunării Generale să introducă în școli inspecții de specialitate în locul celor preoțești.

De asemenea, în anul 1906, a propus organizarea unui congres al tuturor reuniunilor învățătoresți din Transilvania la Sibiu. În sfârșit, a luptat pentru demnitatea învățătorului român în societatea vremii.¹⁷

La fel de meritorie a fost și implicarea dascălului Ioan Roman în viața culturală a comunei natale. În anul 1893 a devenit dirijorul corului înființat în 1883, a cărui activitate a reanimat-o prin organizarea de concerte corale cu repertorii din ce în ce mai bogate.¹⁸ Tot el a introdus și împământat în Șetin jocurile Batuta și Călușerul, a cărui vătaf a și fost.

De asemenea, pentru sprijinirea cetățenilor români în cunoașterea legislației, în apărarea drepturilor și îndeosebi în combaterea abuzurilor, în stabilirea taxelor comunale etc., Ioan Roman a înființat și redactat în anii 1903-1904 în Șetin săptămânalul „*Lumina și Adevărul*”.¹⁹ Publicația milita pentru mobilizarea învățătorilor și preoților, care erau membrii ai comitetelor comunale, în îndeplinirea obligațiilor, care le reveneau în ceea ce priveau „*afacerile poporului referitoare la administrațiune, judecătorie, biserică, școală, economie*”.²⁰ Revista a cunoscut o difuzare largă, într-un mare număr de comune din Ungaria de azi și din județele Arad, Timiș, Caraș, Oradea²¹.

Din cauza numeroaselor datorii pe care le-a făcut, în anul 1906 învățătorul Ioan Roman emigrează în America și se stabilește la New York. În 1909 îl găsim semnând la „*Românul american*” ca, din 1910, să dețină propriul săptămânal „*Deșteaptă-te Române*”, foaia durerilor noastre cum îl numește, pe care îl conduce până în 1919, la moartea sa.

În această vreme publică pentru emigranții români diferite broșuri, dintre care menționăm aici doar volumașul de „*Poezii populare*” (105 p) apărut în 1910. Se stinge din viață singur, printre străini, la 47 de ani.²²

Tot un model de dascăl, născut în această comună în 1874, a fost Demetriu Micu, fiul țăranului Ioan Micu a lui Precup. În școala din sat l-a avut ca dascăl pe eminentul învățător Melentie Botto iar la Preparandie pe Romul Ciorogaru(de la care a primit în fiecare an un rând de haine) pe Teodor Ceontea, Petru Pipoș și

Ioan Petran, dobândind o bună pregătire profesională. Ca urmare, din momentul în care și-a început activitatea de învățător în satul natal, în 1895, și până în 1929, la pensionare a fost un exemplu de exigență profesională. Pentru rezultatele bune obținute în școală cu elevii săi, din anul 1895 a fost delegat ca învățător consistorial la examene pentru școlile confesionale ortodoxe din Eparhia Aradului²³.

În cadrul adunărilor generale ale Reuniunii învățătoresți a prezentat în mai multe referate și conferințe precum „*Misiunea învățătorilor în sat*”(1899) sau „*Învățătorul și agricultura*” (1900). În sfârșit, în anul 1906, ca o recunoaștere a pregătirii sale, a fost numit director al școlii din localitate.

În afara școlii, în anul 1906 a înființat un cor bărbătesc al bisericii ortodoxe, pe lângă cel condus de învățătorul Ioan Roman, iar din banii obținuți din spectacole și concerte a pus bazele unei biblioteci comunale, pentru nevoile de lectură a populației. În anul 1918 biblioteca dispunea de 308 volume.²⁴

Mutarea Tribunei din Sibiu la Arad în 1903 l-a transformat pe Demetriu Micu într-un aprig sprijinitor al afirmării naționale a românilor. Când la începutul anului 1906, ziarul kossuthist în limba română „*Lumina*” le cerea românilor să accepte politica statului maghiar, Demetriu Micu scrie un „*Apel către domnii preoți, învățători și cărturari ai neamului românesc*”²⁵, prin care le cerea să nu dea ascultare îndemnurilor din presa maghiară.

A fost pensionat în 1929, după 36 de ani de serviciu, ocazie cu care i s-a acordat titlul de membru de onoare a învățământului.

În sfârșit, ultima figură asupra căreia ne oprim, este învățătorul greco-catolic Petru Enghiș²⁶, el însuși copil de învățător din părțile Someșului. A funcționat la școala confesională greco-catolică din Șetin relativ puțin, în perioada 1913-1914 și 1916-1917, însă s-a implicat în viața culturală românească locală. În afară de materia prevăzută în programa școlară (gimnastică, desen, caligrafie, lucru de mână) a efectuat sâmbăta și câte două ore de lectură. De asemenea, în anii 1913-1914 a desfășurat în localitate și o prodigioasă activitate culturală. A înființat și condus un cor bărbătesc, a organizat spectacole corale, piese de

teatru, monologuri, a prezentat tablouri vivante. Cât privește formația de călușeri, aceasta a avut în repertoriu ca marș, „*Marșul lui Mihai Viteazul*”. Spectacolele regizate de Petru Enghiuș au fost jucate în comună, în Nădlac, Igriuș și Semlac, pretutindeni bucurându-se de succes. În scurta perioadă cât a stat în comună s-a căsătorit cu Aurora Zeb, învățătoare la școala comunală din localitate. După război s-a mutat la Cluj, unde a funcționat ca administrator al Școlii normale greco-catolice de băieți, înființată în anul 1920.

În încheiere mai spunem doar că, văzând câți oameni de elită a dat această comună românească din Ungaria de odinioară, nu poți să nu gândești, câtă dăruire s-a consumat în imperiu, în acele vremuri de luptă pentru păstrarea identității naționale, prin aceste programe locale de ridicare a poporului prin cultură.

NOTE

1. Ștefan Bozian, *Cioplite din topor. Oameni, gânduri, năzuințe, fapte și întâmplări, care au fost*, Editura Gutenberg-Univers, Arad, 2011.
2. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, Presa Universitară Clujană, 2006, p.667
3. ****Caietele Herminei*, volum îngrijit de Rodica Țabic și Adriana Popescu, Editura Peter Pan, 2010, p. 27
4. Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 667
5. Este vorba de Emilia Ciorogaru, sora Herminei Ciorogaru, nepoata viitorului episcop Ciorogaru
6. Ștefan Costea-Dumireu D. Costea, *Șetin. O așezare milenară românească de pe Mureșul Inferior*, Editura Mirador, Arad, 1998, p. 187.
7. *Ibidem*, p. 188
8. Ștefan Bozian, *op. cit.*, p.12
9. Fondatorul vestitului cor din Chizătău
10. Ștefan Bozian, *op. cit.*, p.13
11. Unul dintre intravilane, de la nr.242, este cel pe care în 1878 s-a edificat primul local de școală cu locuință pentru învățător.
12. Vasile Popeangă, *Un secol de școală românească în părțile Aradului. 1721–1821*, Arad, 1974, p. 177
13. Vasile Popeangă, *Dezvoltatea școlilor populare românești pe teritoriul eparhiei Aradului*, în *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei ortodoxe române a Aradului, Arad, 1989, p. 190
14. Ștefan Costea, Dumitru Costea, *op. cit.*, p.130
15. *Ibidem*, p. 135
16. *Ibidem*, p. 133
17. Ștefan Bozian, *op. cit.*, p. 24
18. Ștefan Costea, Dumitru Costea, *op. cit.*, p. 189
19. Exemplare din această publicație se găsesc la Biblioteca Academiei Române.
20. „*Lumina și Adevărul*”, an. I, nr.1, 5/ 18 ian 1903
21. Ștefan Costea, Dumitru Costea, *op. cit.*, p. 191
22. Ștefan Bozian, *op. cit.*, p. 25
23. Ștefan Bozian, *op. cit.*, p. 33
24. Ștefan Costea-Dumireu D. Costea, *op. cit.*, p.189
25. *Vezi Tribuna poporului nr.1 din 12 ian. 1906*, Arad, p. 1
26. Ștefan Costea-Dumireu D. Costea, *op. cit.*, p. 140

Gabriel Moisa

Grupuri anticomuniste din județele Bihor și Arad în primii ani ai regimului comunist

În județele Arad și Bihor au activat în primul deceniu și jumătate de la instalarea regimului comunist mai multe grupuri anticomuniste. Membrii acestora s-au ridicat împotriva a ceea ce părea să fie, parafrazând-o pe Adriana Georgescu, șefa de cabinet a generalului Nicolae Rădescu¹, ultimul prim ministru al României de dinainte de pumnul în masă al lui Andrei Ianuarevici Vâșinski, „începutul sfârșitului”². Printre cele mai cunoscute organizații anticomuniste din această parte a țării se numără cele conduse de Nistor Bădiceanu³ și Gligor Cantemir.

Organizația România Independentă (1947–1949)

Organizația România Independentă și a fost printre cele mai active în Bihor în perioada 1947–1950. Aceasta a luat ființă, cu certitudine, cândva la sfârșitul anului 1947, pentru ca, deja în primăvara lui 1948, existența sa să fie precis semnalată de Securitate ca având centrul în Oradea. Primul ei șef a fost Nistor Bădiceanu. Primul nucleu al acestei organizații a fost format din circa 20 de tineri în jurul vârstei de 20 de ani⁴. De la început aceasta avea ramificații într-o mare parte a județului Bihor, dar și în vestul județului Sălaj și orașul Satu Mare. Printre membrii îi regăsim pe: Nistor Bădiceanu, liderul grupului, originar din Chiraleu, județul Bihor, elev la liceul „Alexandru Roman” din Oradea, Filip Ioan, din Beiuș, Domocoș Ștefan, din Oradea, Leucuța Gheorghe, din Oradea, Sarca Eugen, din Ghenetea (județul Bihor), Furtos Pavel din Sărsig (județul Bihor), Șerban Tiberiu, din Oradea, Haiăș Gheorghe, din Ghenetea (județul Bihor), Ardeleanu Sabin, din Ghenetea (județul Bihor), Rus Vasile, din Abram (județul Bihor), Cuc Aurel, din Hidișelul de Sus (județul

Bihor), Coroiu Tănase, din Vașcău, Mut Marius, din Satu Mare, Furtos Flaviu, din Sărsig (județul Bihor), Broșteanu Aurel, din Sărsig (județul Bihor), Șteng Traian, din Sărsig (județul Bihor), Budaru Leontin, din Abrămuț (județul Bihor), Abrudan Lazăr, din Marțihaz (județul Bihor), Costin Iosif, din Abrămuț (județul Bihor), Baci Miron, din Bălaia (județul Bihor) și Molnar Leontin, din Abrămuț (județul Bihor).

Lipsa de experiență a membrilor grupului, cauzată în principal de tinerețea componentelor săi, a condus la arestarea celor mai mulți dintre aceștia. Acest fapt a fost posibil ca urmare a infiltrării unui turnător în organizație. Ca urmare a descoperirii parțiale a activității clandestine a acesteia unii dintre fruntașii *Organizației România Independentă* în frunte cu Nistor Bădiceanu au fost prinși și arestați în iunie 1948. După 10 luni de anchete în aresturile Securității din Oradea și Cluj, la 24 martie 1949 grupul a fost judecat de către Tribunalul Militar din Cluj. Pedepsele date au fost foarte dure și au variat între doi și șase ani. Cea mai grea pedeapsă a fost a lui Nistor Bădiceanu, condamnat la șase ani și jumătate.

O parte a organizației a supraviețuit însă și în toamna anului 1948 și s-a regrupat sub conducerea lui Vasile Furtoș, de loc din Sărsig. Punctul de comandă era tot în Oradea și avea ramificații în comunele: Sărsig, Chiribiș, Ciutelec, Varviz, Ciulești, Bogeiu, Ghida, Săldăbagiu de Barcău, Marginea, Spinuș, Cenaloș, Ciuhoiu, Hăucești, Fegernic, Sarcău, Oșorhei, Nădar, Misca, Rontău, Făncica, Abrămuț, Sfârnaș, Sălard, din județul Bihor, și Marca, Ip și Porți, din județul Sălaj⁵.

Primele informații despre activitatea organizației, în a doua parte a existenței sale, au fost primite la sfârșitul anului 1948 când, la 27 decembrie, comandantul Securității bihorene, Czeller Ludovic, emite ordine de arestare pentru 155 de persoane care ar fi aparținut acestei grupări. În Sălaj au fost arestate pe aceleași motive, ca membri ai aceleiași grupări, doar 21⁶. Erau semnalate chiar și pentru Satu Mare rețineri de persoane care au făcut parte din organizație, în număr de 28 din zona Tășnad - Carei, ceea ce dovedește că ramificațiile grupării s-au întins și în acest județ.

Informațiile ulterioare legate de mișcare sunt pe linia regrupării forțelor acesteia la nivelul comunelor mai sus amintite. 1949 a fost anul în care s-au intensificat mult acțiunile derulate de această organizație în contextul în care începând cu luna martie în România s-a declanșat la scară națională procesul de colectivizare a agriculturii. Informațiile deținute de forțele de Securitate convergeau toate înspre dezvoltarea unor acțiuni potrivnice regimului, toate foarte bine coordonate și organizate. Primele elemente care conduc la concluzia organizării unor acțiuni „în stil mare” au fost primite de Securitate la 11 mai 1949, când se știa deja că exista un plan în două etape pentru rezistență la colectivizare în lumea satelor⁷.

În prima fază urmau a se rezolva chestiunile legate de logistică prin procurarea armamentului, cu sprijinul unor ofițeri activi ai armatei române și organizarea grupurilor de acțiune, iar în a doua parte răscularea comunelor una după alta prin oamenii care făceau parte din organizație. S-a reușit atragerea la nivel local, de partea răsculaților, a unor funcționari din aparatul de stat, iar la nivel central organizația a reușit să-și apropie unele elemente din armată, grăniceri, trupe de Securitate și Miliție. La 20 iunie 1949 o bună parte a armamentului necesar desfășurării acțiunilor era procurat de la unități militare din Oradea și Marghita⁸. Declanșarea acțiunilor a fost fixată pentru 5 iulie 1949. Există informații conform cărora *Organizația România Independentă* avea legături cu grupuri de rezistență din zona Munților Apuseni fără însă ca acestea să fie foarte bine documentate. În orice caz, documentele Securității pomenesc despre existența acestei posibilități.

Pe 21 iunie 1949 au început preparativele pentru aplicarea pe teren a planului de acțiune convenit. Șeful *Organizației România Independentă*, Vasile Furtoș, într-o ședință conspirativă în casa lui Teodor Molnar din Chiraleu, membru al organizației, a hotărât constituirea așa numitelor echipe de sacrificiu care vor circula prin toate satele pentru declanșarea acțiunii propriu zise. La ședință au participat mai mulți fruntași ai mișcării care și-au luat angajamentul că vor merge acolo unde li se va ordona și vor

executa întocmai planurile. A doua zi însă Vasile Furtoș este arestat de Securitate⁹. Reținerea sa imediat după întâlnire și cunoașterea detaliilor discuțiilor din casa lui Teodor Molnar indică prezența unui turnător la întâlnire. Pe moment acțiunea părea compromisă. În aceste condiții la, 25 iulie 1949, acasă la Nistor Pop din Sărsig, s-au întâlnit câțiva fruntași ai organizației. Aceștia au hotărât amânarea declanșării acțiunii pentru 1 august 1949¹⁰. S-a definitivat organizarea fiecărui grup de acțiune. În prima fază urmau a fi 5 grupuri a câte 10 oameni, care aveau misiunea specială de a da semnalul declanșării acțiunilor în toate satele. Acțiunea a pornit deci cu circa 50 de oameni, la care trebuia apoi să se alăture locuitorii satelor. Din aceste grupe de sacrificiu făceau parte inclusiv studenți care se aflau în vacanță¹¹. Ei trebuia să asigure paza satelor răsculate prin constituirea unor pichete la marginea localităților pentru ca în cazul apariției forțelor de represiune să anunțe sătenii și, în măsura posibilităților, să reziste până la sosirea de întăriri din așezările amenințate.

Împrejurările au făcut ca data de 1 august 1949 să fie devansată în ceea ce privește declanșarea acțiunilor astfel ca prin 27–28 iulie 1949 acestea să fie în plină desfășurare în partea de nord-est a județului, iar membrii *Organizația România Independentă* să fie în mijlocul violențelor evenimente care vor urma. Este vorba de declanșarea revoltelor țărănești cauzate de demararea procesului de colectivizare a agriculturii la începutul lui martie 1949 și tot ceea ce a urmat în direcția distrugerii satului românesc¹². Arestările care au urmat acestor evenimente au condus la încarcerarea lui Vasile Furtoș și a mai multor membri ai *Organizației România Independentă*. Din acel moment aceasta a dispărut din peisajul rezistenței anticomuniste românești.

Grupul Gligor Cantemir (iunie 1947 – noiembrie 1952)

Gligor Cantemir a fost o figură discretă dar foarte importantă a rezistenței anticomuniste din România, fiind conducătorul unui grup desantat de guvernul de la Viena pentru a activa în spatele frontului. Parașutat din Germania în iarna lui 1944–1945, Gligor

Cantemir și-a amenajat o tabără pe Muntele Drocea, lângă Gurahonț. El făcea parte din Mișcarea legionară unde avea o funcție importantă. El însuși era un om deosebit și foarte cult. Iată cum ni-l descrie Viorel Gheorghiuță, la rândul său deținut politic, cel care l-a cunoscut imediat după război: „În așteptarea deschiderii anului școlar, acasă cu ai mei. Peste săptămână munceam la câmp. Duminica îmi întâlneam neamurile, prietenii, cunoscuții. Am trecut și pe la Oli Fizedeanu, vecină și, într-o anume măsură, rudă. Cânta la pian. Mi s-a părut altfel decât o știam, mai necomunicativă, tristă chiar. Pricina, am aflat-o de la sora mea cea mare. Înainte ca războiul să se fi încheiat, prin partea locului, dată fiind mulțimea pădurilor, a fost parașutat un grup de legionari, sub comanda lui Gligor Cantemir, unul din feciorii preotului din Hălmăgel. Își avea unul din adăposturi, undeva în hotarul comunei Secaș. Din când în când, pentru aprovizionare și informații cobora în sat și chiar în Gurahonț, la bunicul domnișoarei Fizedeanu. Oli l-a cunoscut, s-au îndrăgostit și, ca urmare a înțelegerilor survenite între Nicolae Petrașcu din partea Mișcării Legionare și conducerea Partidului Comunist, el a putut ieși la lumină, s-au căsătorit punând început unei drame cu bătaie lungă. Pe Cantemir, eu aveam să-l cunosc ceva mai târziu.”¹³

Gligor Cantemir era un adevărat personaj de film în zonă încă din primii ani postbelici, astfel că despre el circulau diverse legende legate de dimensiunea personalității sale. Același Viorel Gheorghiuță sintetizează într-o interesantă lucrare, *Et EGO Sărata – Pitești – Gherla – Aiud*, imaginea acestuia printre oamenii din zonă: „Examenele, primele examene de nivel universitar, s-au desfășurat fără probleme. În vacanță, sper să nu greșesc, l-am cunoscut, în sfârșit pe Gligor Cantemir. În casă la Oli? Înainte, după oficializarea ieșirii la lumină a legionarilor parașutați? Fapt fără importanță. Bărbat înalt, colțuros, grav. Încercările prin care a trecut explică unda de îngândurare ce nu-l păreasa niciodată. Puțin comunicativ. La rândul meu, din motive lesne de înțeles și eu, puțin insistent. Am reușit totuși, atunci și pe parcurs să culeg unele informații. A părăsit țara prin Iugoslavia după 21 ianuarie 1941. O scurtă perioadă a fost liber, apoi a fost internat în lagăr la Buchenwald. Au urmat frământările interne, bombardamentul, Guvernul de la Viena, eliberarea, parașutarea. Cu ce

scop? Pentru a organiza lupta de partizani, în spatele frontului, în cazul în care contraofensiva germană ar fi reușit să oprească, apoi să respingă ofensiva rusească. Nu a fost să fie așa. Noile arme, V-urile și bomba atomică nu au fost finalizate. Atunci? Se mai spera totuși ca o contraofensivă, fie ea și temporară, să determine debarcarea aliaților în Balcani și, în felul acesta, să se prevină ocuparea spațiului românesc de către ruși. Târgul de la Ialta nu era cunoscut. Nu încă. Aș fi fost ispitit apoi, să-i cer părerea despre înțelegerea intervenită între Nicolae Petrașcu, pe de o parte, și Teohari Georgescu – Ana Pauker, pe de alta. A fost bine? A fost rău? Mă refer la înțelegere. Nu știu. Ceea ce știu e că, la nivelul meu de activitate, această înțelegere, dacă a existat, nu a însemnat nimic. Și nici la nivelul de activitate a lui Gligor Cantemir care, deși nu-și mai ducea viața în clandestinitate, un an doi, până la arestare, ba se va și căsători, căsătorie din care i se va naște un copil, pe care nu-l va vedea decât după 16 ani, va rămâne în aceeași stare de maximă veghe. Înțelegerea? O mișcare tactică, mi s-a spus mai târziu, un armistițiu, pentru adunarea morților de pe câmpul de luptă. În nici un caz o capitulare, o abandonare a idealurilor, o pactizare cu inamicul. În nici un caz.”¹⁴

Începând din iunie 1947, comuniștii n-au mai respectat înțelegerea din 1945 cu legionarii, întrucât își atinseseră obiectivele: câștigaseră alegerile prin forță și fraudă, iar P.N.Ț. era în curs de lichidare. Aproximativ de prin 1947, s-au realizat legături între satele din munți, iar Gligor Cantemir și prietenii săi s-au ascuns în păduri sau la prieteni. În foarte scurt timp Gligor Cantemir și-a constituit un grup de rezistență anticomunist care a acționat în zona Munților Zarandului și Codru-Moma¹⁵.

În noaptea de 14/15 mai 1948 au fost arestați masiv legionarii. Mulți au fugit în păduri, la cei din rezistență. Atunci a fost prins curierul Centrului, un student, care a fost torturat până când Siguranța a aflat consemnul dintre Centru și curierul din Arad, la care s-a găsit evidența tuturor legionarilor din județ.

Incontestabil, cel mai important grup a fost cel inițiat de către Cantemir Gligor, din Hălmăgel, fiu de preot, cu puncte de rezistență pe valea Crișului Alb. Cel pomenit, cu studii de Drept întrerupte și cu o statură impozantă, avea prestața unui condu-

cător înăscut; tip dârz, ferm, cu putere de convingere, a dobândit repede încrederea celor pe care îi subordona. Acesta luase calea codrului încă din toamna anului 1947, astfel că în luna octombrie a acelui an, fiind găzduit împreună cu elevul de liceu Jurcuța Ioan în casa lui Creța Pavel din Iosășel, de lângă Gurahonț, a intrat în conflict cu șeful de post de jandarmi, care, la presiunea activistului comunist Șerb Pavel, a încercat să-i surprindă și să-i aresteze. Înarmați, cei doi i-au întâmpinat și i-au silit să stea cu mâinile ridicate până ce aceștia au trecut de liziera pădurii. Șeful de post a și fost destituit din această cauză. Primii arestați din grup, la 1 ianuarie 1949, au fost Faur Ioan din Baltele și Bacoș Pavel din Valea Mare, localități de lângă Gurahonț, după ce Cantemir Gligor fusese și el arestat. Intenția membrilor grupului era ca atunci când va începe colectivizarea, să pornească o răscoală armată.

Gligor Cantemir a fost arestat de fapt în noaptea de 20/21 decembrie 1948, în comuna Cil. Avem și descrierea momentului arestării: *„Cantemir a căzut datorită unei defecțiuni organizatorice și a unei cedări. Mă feresc să recurg la cuvinte excesive, cum ar fi cel de trădare. Cei ce au deconspirat locul unde era Cantemir ascuns și modalitatea de a ajunge la el nu au fost niște trădători, ci doar oameni care, fie nu au mai putut îndura tortura, fie nu au avut tăria să moară. Or, acest lucru i se reproșează mai mult sau mai puțin și lui Gligor Cantemir. O face, cu osebire, pădurarul Ciucur Ilie, din Cil, în prezența căruia el a și fost arestat. Concret, îl acuză că nu a făcut uz de armamentul pe care îl avea asupra-și. Trebuia să arunce cu grenada, atunci când locotenentul Maier a tras și să dispară sau să piară, rănit de schije. Ar fi fost răniți și alți oameni? Ar fi fost rănit Jurcuța, de față și el, ar fi fost rănit chiar el, Ciucur Ilie? Și ce dacă? În luptă se și moare. Cantemir a gândit însă, dacă în asemenea împrejurări se poate și gândi altfel. S-a predat fără să opună rezistență, în pofida faptului că împotriva lui s-a tras, pentru a nu-și încărca conștiința și, poate, și pentru că socotea bătălia pierdută.”*¹⁶

În 1949, 40 de oameni au fost judecați în două procese, dar organizația inițiată de Gligor Cantemir și-a continuat activitatea. Au avut loc ciocniri cu Securitatea în comuna Iosășel și în august

1949, la 4 noiembrie 1950 și în final la 28 mai 1952. Locotenentul Lazăr Maier și sublocotenentul Haidu au fost răniți. Au fost uciși partizanii Ioan Jurcuța, Iulian Hagea, Ioan Lulușa, Pavel Dobre ș.a., în luptele din Munții Zarandului și Munții Codrului.

Prima confruntare armată dintre Securitate și fugari a avut loc la moara din Iosășel, proprietatea lui Motorca Ioan și a fiilor acestuia, Ilie și Iancu, în zorii zilei de luni, 12 aprilie 1949, după ce trădătorul Bocu Petru, aflând de prezența acestora la moară, a anunțat Securitatea din Arad prin telefon. La acea dată, trupele de Securitate, împreună cu câțiva activiști de partid din satele din jur, sub comanda locotenentului de Securitate Maier Lazăr, au înconjurat moara, casa și grajdul morarului. La ora 4:30, după mărturisirile lui Ilie Motorca, au început schimburile de focuri care au durat până la ora 9:30. Cei din casă, respectiv morarul și copiii săi, împreună cu Jurcuța Ioan, au fost somați să iasă afară, ceea ce aceștia au și făcut, prilej cu care Jurcuța a fost împușcat în burtă de către securistul Maier. În moară se mai aflau: Hagea Iulian, zis Leanu, Dărău Igna din Cil și Lazăr Ioan din Roșia. Leanu a aruncat în grajdul morii o grenadă, care l-a rănit grav pe locotenentul Maier. Ceilalți doi s-au predat, în moară rămânând doar Hagea Iulian care, somat de către securistul Haiduc să se predea, spunându-i că nu va păți nimic, a răspuns că nu se va preda niciodată celor care vor să distrugă pe adevărații români. Alți doi luptători, respectiv Lulușa Pavel și Lupei Ioan, înarmați și ei, au reușit să se strecoare din moară, mergând în avalul canalului ce alimenta moara cu apă, cu armele gata de tragere, dar au fost zăriți de către securiști care au deschis focul, rănindu-l la umăr pe Lupei Ion, iar Lulușa s-a predat. Cum în moară a mai rămas Hagea Iulian, care a refuzat să se predea, securiștii au dat foc morii. După ce flăcările au cuprins acoperișul morii, s-a auzit o rafală de armă și explozia cartușelor rămase de la Hagea. În acest timp a sosit și comandantul Securității Arad, Rafila, care a asistat la scoaterea cadavrului luptătorului și a constatat că acesta se împușcase. Picioarele îi erau arse de la genunchi în jos, ca și ambele mâini. Jurcuța Ioan a murit în drum spre spital. Au urmat zeci de arestări, astfel că numai în localitatea Iosășel, care avea

120 de case, au fost implicați în această mișcare un număr de 18 cetățeni, dintre care 10 au fost condamnați și 8 arestați pentru cercetări. Al doilea grup de luptători înarmați, care făcea parte din aceeași organizație anticomunistă condusă de Cantemir Gligor, a acționat în pădurile comunei Chisindia și era formată din: Mercea Gheorghe din Chisindia, Lulușa Ioan, Dobrei Pavel și Ienciu Teodor din Revetiș, Birău Zaharie din Bârsa, Zâmbreanu Ioan din Almaș și Cornea Ioan din Chisindia. Aceștia au devenit fugari în iarna anului 1948, după arestarea lui Cantemir Gligor, când începuseră arestări masive în satele de pe valea Crișului Alb, și au rămas în această situație până la 4 noiembrie 1951, când la locul numit Ciudad, din Chisindia, Securitatea declanșează un atac masiv asupra grupului de luptători, datorită informațiilor primite de la unul din informatorii ei, numit Pantea, din Minișul de Sus. Fiind înconjurați și somați să se predea de către securistul Hegheduș din Sebiș, aceștia refuză, astfel că începe schimbul de focuri de armă între cele două tabere. Lulușa Ioan, urcat într-un copac ca să aprecieze situația, este împușcat mortal, ca și Dobrei Pavel, iar ceilalți, mai puțin Mercea Gheorghe, sunt capturați. Acesta din urmă reușește să scape din încercuire, dar va fi și el prins mai târziu, prin trădarea unui țăran din satul Păiușeni, după ce a fost rănit la un picior. A fost condamnat la 18 ani muncă silnică și eliberat în 1964. După eliberare, stabilindu-se în localitatea Livada de lângă Arad, a fost lovit în cap cu un lemn de către un activist de partid și a decedat în 1978. Reclamațiile copiilor săi la Miliție au rămas fără rezultat. În memoria acestora, A.F.D.P. Arad a ridicat la Chisindia, pe locul unde s-a produs lupta amintită, o frumoasă troiță, străjuită de pădurea de fagi și de susurul văii ce trece prin apropiere. Tot prin grija A.F.D.P. Arad, în fiecare an, la 15 august – Sfânta Maria, la troiță se oficiază o slujbă de pomenire a acestor luptători, la care participă sătenii din Chisindia și din jur, precum și o delegație a membrilor asociației din Arad. În afara grupului amintit, tot în hotarul comunei Chisindia, în satul Văsoaia, a mai existat un grup de fugari, compus din: învățătorii Stepici Dumitru din Revetiș și Oprea Petru din Joia-Mare, precum și țăranul Fărcaș Ioan din Joia-Mare. Și aceștia au numele înscris pe troiță și sunt

pomeniți în slujba religioasă din 15 august a fiecărui an, începând cu anul 1997, când troița a fost sfințită.

NOTE

1. Nicolae Rădescu (n. 30 martie 1874, Călimănești – d. 16 mai 1953, New York), a fost militar de carieră și om politic. A fost în fruntea ultimului guvern democratic de dinainte de instaurarea regimului comunist în România în intervalul 6 decembrie 1944 – 28 februarie 1945. Nicolae Rădescu a fost înlăturat de la putere ca urmare a intervenției violente a lui Andrei Ianuarevici Visinski (1883–1954), la acea vreme comisarul adjunct al Afacerilor Externe al Uniunii Sovietice. Implicarea lui Andrei Ianuarevici Visinski condus la instalarea guvernului Petru Groza la 6 martie 1945 și debutul comunizării țării.
2. Adriana Georgescu, *La început a fost sfârșitul*, Editura Fundației Culturale Memoria, București, 2004
3. Nistor Bădiceanu (1928–2005)
4. A. Brazdă, A. Țărău, *Revolte țărănești în documente și fapte*, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 2006, p. 41
5. Arhivele Serviciului Român de Informații, *fondul documentar, dosar nr. 4638* (în continuare A.S.R.I.)
6. Idem, *dosar nr. 4640*, f. 69
7. Idem, *dosar nr. 4638*, f. 70
8. *Ibidem*
9. *Ibidem*, f. 71
10. ***, *Democrație occidentală și democrație populară: evoluția spectrului politic în nord-vestul României: (1944–1950)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2004, p. 171 (coord. Ion Zainea)
11. A.S.R.I., *dosar nr.4638*, f. 70
12. G. Moisa, *Primele revolte țărănești din județul Bihor generate de procesul de colectivizare a agriculturii*, în *Analele Universității din Oradea. Istorie-Arheologie*, 1996–1997, 6–7, p. 311–326; Idem, *Revolte țărănești din județul Bihor cauzate de debutul procesului de colectivizare a agriculturii*, în *Acta Musei Porolissensis*, 2003, 25, p. 515–529
13. Viorel Gheorghită, *ET EGO Sărata – Pitești – Gherla – Aiud*, Editura Marineasa, Timișoara, 1994, p. 89–90
14. *Ibidem*, p. 92–93
15. Steliana Breazu, *Grupul de rezistență anticomunistă al lui Cantemir Gligor din Munții Zarandului și Munții Codrului pe valea Crișului Alb*, în *Instaurarea comunismului – între rezistență și represiune*, Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 334
16. Viorel Gheorghită, *op. cit.*, p. 233

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban

14,25 ív terjedelemben készült

Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető: Garai György